

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1974, LETNIK XI, UDK 3

5-6

IZ VSEBINE

Uredniška zasnova

Boris Zihel: Lenin in njegovi kritiki danes in pri nas

Vuko Pavičević: Temeljna načela socialistične morale (II)

Tone Klemen: Problemi republiške uprave v luči nove ustave

Lojze Vezočnik: Gospodarski Bandung

Zvone Dragan: O enotnosti jugoslovanskega trga

Boštjan Markič: K delegatskim skupščinam

Vlado Vodopivec: Nepričakovani odhod Willyja Brandta

Vlado Benko: Problemi znanosti o mednarodnih odnosih

Majda Strobl: Gibljivi mandat delegatov v Sloveniji

Ernest Petrič: Mednarodni odnosi v novi ustavi (II)

Mojca D. Murko: Bitka za oceanski prostor

TEORIJA IN PRAKSA

5-6

revija za družbena vprašanja, let. 11, št. 5—6, str. 505—680, Ljubljana, maj—junij 1974

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob finančni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Šiftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vežočanik, France Vreg, Boris Ziherl

PRESEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROCNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna 25 din; za *organizacije*: letna 80 din; za *študente*: letna 40 din; za *tujino*: letna 120 din, posamezen izvod 12 din; v *prosti prodaji* je cena enojne številke 6 din, dvojne 10 din

TEKOČI RACUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

Uredniška zasnova 507

ČLANKI, RAZPRAVE:

BORIS ZIHERL: Lenin in njegovi kritiki danes in pri nas 513

TONE KLEMEN: Problemi republiške uprave v luči nove ustave 524

VUKO PAVICEVIČ: Temeljna načela socialistične morale (II) 535

LOJZE VEZOČNIK: Gospodarski Bandung 555

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

ZVONE DRAGAN: O enotnosti jugoslovskega trga 569

BOSTJAN MARKIČ: K delegatskim skupščinam 576

GOJKO STANIČ: ZKJ kot predmet znanstvenih raziskav 585

VLADO VODOPIVEC: Nepričakovani odhod Willyja Brandta 594

ZNANOST IN DRUŽBA:

VLADO BENKO: Problemi znanosti o mednarodnih odnosih 605

VPRAŠANJA POLITICNEGA SISTEMA:

MAJDA STROBL: Gibljivi mandat delegatov v Sloveniji 622

ERNEST PETRIČ: Mednarodni odnosi v novi ustavi (II) 628

MEDNARODNI ODNOSI:

MOJCA D. MURKO: Bitka za oceanski prostor 639

SOCIALISTIČNE DEZELE:

GIZELLA KOVÁCS in dr.: Študij družboslovnih predmetov na budimpeštanski tehniški univerzi 650

PRIKAZI, RECENZIJE:

MARKO KERSEVAN: Ob knjigi »Uvod v pastoralno sociologijo« 659

IZ DOMAČIH REVIJ 665

LISTAMO PO TUJIH REVIJAH 669

MED NOVIMI KNJIGAMI 675

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 676

Avtorski sinopsisi 679

TEORIJA IN PRAKSArevija za družbena vprašanja, let. 11,
št. 5-6, str. 505-680, Ljubljana,
maj-junij 1974

CONTENTS

INTRODUCTION:

The Statement of Editorial Policy 507

ARTICLES, STUDIES:

BORIS ZIHERL: Lenin and His Critics Today and in Our Country 513

TONE KLEMEN: Problems of Republic Administration in the Light of the New Constitution 524

VUKO PAVICEVIC: Basic Principles of Socialist Moral 535

LOJZE VEZOCNIK: The Economic Bandung 555

VIEWS, COMMENTS:

ZVONE DRAGAN: The Uniformity of Yugoslav Market 569

BOSTJAN MARKIČ: On Delegate Assemblies 576

GOJKO STANIČ: LCY as Subject of Scientific Research 585

VLADO VODOPIVEC: The Unexpected Exit of Willy Brandt 594

SCIENCE AND SOCIETY:

VLADO BENKO: Problems in the Science of International Relations 605

QUESTIONS OF POLITICAL SYSTEM:

MAJDA STROBL: The Flexible Mandate of Delegates in Slovenia 622

ERNEST PETRIČ: International Relations in the New Constitution (II) 628

INTERNATIONAL RELATIONS:

MOJCA D. MURKO: Struggle for the Ocean-Space 639

SOCIALIST COUNTRIES:

GIZELA KOVÁCS & Others: The Study of Social Science at Budapest Technical University 650

REVIEWS, NOTES:

MARKO KERSEVAN: About the book »Introduction to Pastoral Sociology« 659

FROM DOMESTIC REVIEWS 665

FROM FOREIGN REVIEWS 669

A SURVEY OF NEW BOOKS 675

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 676

Authors' Synopses 679

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

Основы редакционной политики 507

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

БОРИС ЗИХЕРА: Ленин и его критики сегодня и у нас 513

ТОНЕ КЛЕМЕН: Проблемы республиканской администрации в свете новой конституции 524

ВУКО ПАВИЧЕВИЧ: Основные принципы социалистической морали 535

ЛОИЗЕ ВЭЗОЧНИК: Экономический Бандунг 555

ВЗГЛЯДЫ, ГЛОССЫ, КОММЕНТАРИИ:

ЗВОНЕ ДРАГАН: Об единстве югославского рынка 569

БОШТЯН МАРКИЧ: По поводу делегатских скупштин 576

ГОЙКО СТАНИЧ: СКЮ — объект научных исследований 585

ВЛАДО ВОДОПИВЕЦ: Неожиданная отставка Вилии Бранда 594

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

ВЛАДО БЕНКО: Проблемы науки о международных отношениях 605

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

МАЙДА СТРОБА: Передвижной мандат делегатов в Словении 622

ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Международные отношения в новой конституции 628

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

МОИЦА Д. МУРКО: Бой за пространство океана 639

ПО СТРАНАМ СОЦИАЛИЗМА:

ГИЗЕЛА КОВАЧ и др.: Изучение предметов обществоведения на техническом университете в Будапеште 650

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

МАРКО КЕРШЕВАН: »О книге »Введение в пасторальную социологию« 659

ПО СТРАНИЦАМ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ЖУРНАЛОВ 665

ПЕРЕЛИСТЫВАЕМ ИНОСТРАННЫЕ ЖУРНАЛЫ 669

НОВЫЕ КНИГИ 675

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 676

Авторские синопсисы 679

Uredniška zasnova

»Teorija in praksa« je revija za družbena vprašanja. Predmet njene obravnave torej ni omejen na neko posebno področje človeške dejavnosti, marveč skuša zaobseči družbene odnose v njihovih različnih manifestacijah, od gospodarskega sestava, političnega življenja in socialne politike do problemov kulture, znanosti in idejnega snovanja sploh. Kot revija, ki je namenjena širokemu krogu družbeno angažiranih bralcev, ni glasilo niti določene stroke ali skupine strok, vendar tudi ni od znanstvenega dela in družboslovnih hotenj ločena publicistična zvrst. Njen namen je, da na različne načine posreduje javnosti rezultate znanstvenih raziskav, hkrati pa tudi v primerni obliki objavlja sporočila, nastala iz izkušeni neposredne družbene in politične dejavnosti na najrazličnejših področjih družbenega življenja.

»Teorija in praksa« si prizadeva pospeševati razvoj marksistične teoretične misli in jo širiti v naši družbi. Pri tem izhaja iz spoznanja, da je za nadaljnji napredek samoupravnega socializma izredno pomembno, da nove izkušnje socialistične graditve teoretično posplošuje, da se te posplošitve navezujejo tako na revolucionarno tradicijo jugoslovanskega delavskega in socialističnega gibanja kot na spoznanja ustvarjalne svetovne socialistične misli, zlasti pa na dosednji razvoj samoupravnega socializma v naši deželi. Ko torej poudarjamo pomen teorije, ne mislimo pri tem na katerokoli teorijo, najmanj pa ne na neko abstraktno manipuliranje s praznimi pojmi, marveč na takšno teorijo, ki bi bila organska sestvina naporov socialistične družbe, da premaguje vse oblike gmotne, politične in duhovne odtujenosti, pa najsi so neposreden ali posreden ostanek izkoriščevalskih razrednih družb ali pa vznikajo iz lastne socialistične baze.

Po naravi stvari je že sama naravnost tako pojmovane teorije praktična. Njeno »praktičnost« pa še potencira hotenje, ki ga izrecno poudarjamo, in sicer da dobijo v naši reviji ustrezen prostor vsi tisti problemi, ki so povezani s preseganjem ozkih meja politične države in uveljavljanjem zgodovinskega procesa socialne emancipacije v izvirnem pomenu besede. Vsa praktična prizadevanja, ki skušajo uveljaviti čimbolj neposredno odločujočo vlogo delavskega razreda in delovnih ljudi, so zato tudi žariščna točka uredniške politike »Teorije in prakse«. Hkrati pa to pomeni, da bodo predmet kritične obravnave v njej tisti družbeni odnosi

in njihovi nosilci, ki pomenijo ali bi pomenili zavestno ali nezavedno oviro takšnemu družbenemu razvoju.

Uredništvo si bo prizadevalo, da kritično osvetljuje tiste družbene procese, ki so se skozi njih v preteklosti izražale ali pa se še izražajo tendence, da se pogoji, sredstva in rezultati dela odtujujejo v osamosvojenih centrih ekonomske in finančne moči; da je materialni proizvodni sektor kot objekt podrejen prometnemu sektorju gospodarske dejavnosti; da se družbene dejavnosti odtujujejo drugim področjem, zlasti materialni proizvodnji; da se zanemarija problem in pomen samoupravnega načrtovanja za razvoj gospodarstva in socialistične družbe sploh. Samoupravljanje se je preveč omejevalo predvsem na področje delovnih organizacij, medtem ko je kot konstitutivni element celotnega družbenega in političnega sistema prisotno v dokaj začetni, rudimentarni obliki. Ovire za uveljavitev celovitejše vloge delavskega razreda je treba videti tudi na idejno-kulturnem področju — v pojavih nenačelne strpnosti, oportunističnega slogaštva in pasivne koeksistence marksistov z nesprejemljivimi idejnimi nazori in pozicijami.

»Teorija in praksa« bo zato kritično obravnavala tiste pojave v našem idejnem in posebej znanstvenem življenju, ki so kot predhodnica ali pa kot spremljiva napovedovali ali utrjevali tehnokratske, birokratske, malomeščanske ali anarhistične tendence. Med temi naj omenimo zlasti naslednje miselne tokove:

— funkcionalizem, ki razume samoupravne odnose v naši družbi v pojmovnih okvirih meščanskega družboslovja, poudarja potrebo po vodilni vlogi tehnostrukture v upravljanju delovnih organizacij, zabrisuje razliko med samoupravljanjem in »participacijo« in na ta način odriiva delavski razred in organizirane socialistične sile na družbeno periferijo;

— dogmatizem, ki skuša zaustaviti in utrditi zgodovinski razvoj na določeni, navadno začetni stopnji razvoja socialistične družbe, pragmatistično podrediti znanost interesom in potrebam neposredne družbene prakse in pojasnjevati nove družbene pojave z metodo mrtve dedukcije;

— vulgarni ekonomizem, ki enostransko deterministično razume vlogo gospodarskega razvoja, zanemarija pomen etičnih in drugih vrednot, absolutizira gmotno nagrajevanje dela in idealizira možnosti spontanega družbenega razvoja;

— ultralevičarstvo, ki kot odgovor na konservativni funkcionalizem, vulgarni ekonomizem in apologetski dogmatizem goji in širi utvare, da je moč kar čez noč, z velikimi skoki, ustvariti nekakšno idealno družbo; ki zanika kontinuiteto zgodovinskega razvoja naše socialistične družbe in potrebo delovanja organiziranih socialističnih sil v njej.

Ko izpostavljamo takšne in sorodne ideje naši kritiki, nikakor ne sodimo, da bi zadostovalo, če jih kar po kratkem postopku zavrnamo. O teh idejah je in bo potrebno temeljito razpravljati in z znanstveno argumentacijo razkriti njihovo teoretično in idejno bistvo. Prav tako se

zavedamo, da ne bi dosegli svojega namena, če bi kritizirali samo ideje, ki bi se nam zdele sporne ali nesprijemljive. Ravno tako ali še bolj pomembno je, da kritiko idej povezujemo s kritiko stvarnosti, ki te ideje porajajo, in da enostranskim idejam postavimo nasproti čim bolj izdelane teoretične alternative, ki ne bodo niti apriori pritrjevale niti apriori zanikovale, marveč bodo marksistično, dialektično kritične — ki bodo torej v obstoječem znale razlikovati med konservativnim (in celo reakcionarnim) in med naprednim, revolucionarnim, med iracionalnim in racionalnim; med zgodovinsko preseženim in tistim, kar ima v sebi moč življenja, ki se bo lahko razživelo šele v prihodnosti.

Pozornost »Teorije in prakse« bo usmerjena predvsem v prikazovanje sredstev in pogojev, ki so potrebni in nujni, da se v naši družbi uveljavi samoupravljanje kot čimbolj integralni odnos. To pa pomeni, da bo skušala iskati in obravnavati merila, po katerih bi bilo treba ravnati, da bi se v njej čimbolj uveljavilo načelo, da je položaj človeka in družbenih kolektivov odvisen od njihovega dela; da bo skušala razsvetljevati procese in silnice, ki delujejo spodbudno ali zaviralno na proces združevanja in povezovanja dela od temeljnih oblik do celotnega družbenega delovnega procesa; da bo pri tem posebej pazljivo obravnavala probleme, ki vznikajo in bodo vznikali pri uveljavljanju družbenega dogovarjanja in sporazumevanja, svobodne menjave dela in samoupravnega planiranja ter probleme v zvezi z vlogo trga in blagovne proizvodnje in racionalno organizacijo dela. Razvoja gospodarskega sistema torej ne bo moč ločiti od razvoja družbenogospodarskih odnosov, ki jih bo pospeševal ali zaviral.

Politični sistem naše družbe, kakršen se zlasti uveljavlja po sprejemu ustavnih sprememb, ima namen, da še bolj uresniči samoupravljanje tudi na globalni ravni in da ga poglobi v temeljnih celicah. »Teorija in praksa«, ki je že doslej vprašanjem ustavnih sprememb posvetila dokaj pozornosti, bo tudi v prihodnje obravnavala ne samo delovanja posameznih institucij našega političnega sistema, marveč tudi in predvsem, kako se bo v njem uresničeval neposredni interes delavskega razreda in sploh delovnih ljudi. Največ pozornosti bo pri tem treba posvetiti konstituiranju in razvoju delegatskega razmerja, skupščinskega sistema, komunalnega sistema, krajevnih in interesnih skupnosti, federalizma in mednacionalnih odnosov. Glede na to, da je pogoj za uveljavitev novega političnega sistema okrepljena vloga družbenopolitičnih organizacij, bomo posebej obravnavali oblike in dejavnike, s katerimi se uveljavlja vloga družbenopolitičnih organizacij kot pglavitnega dejavnika družbene integracije. Ustrezno pozornost bo treba posvetiti tudi vlogi države v našem političnem sistemu in sodobni družbi sploh.

V povezavi z družbenogospodarskimi in političnimi odnosi bo »Teorija in praksa« obravnavala tudi probleme zdravstva in socialne politike. Za celovit razvoj socialistične družbe človekovo zdravje, njegova socialna varnost in občutek, da je pravično nagrajen za svoje delo, niso nič manj

pomembni kot tone premoga in jekla. Problematika družbeno nesprejemljivih socialnih razlik in neenakosti bo toliko bolj zbujala našo pozornost, kolikor bolj se skozi njo izražajo družbeni odnosi, ki reproducirajo nekatere bistvene prvine razredno-izkoriščevalskih razmerij. Prav tako bomo obravnavali vprašanja, povezana z vzgojo in izobraževanjem, posebno, kolikor so povezana z reformnimi prizadevanji in z idejnimi problemi oblikovanja mladih generacij. Zlasti bomo skušali spremljati razvojne tokove na ravni visokega šolstva pri nas. Pozornost bomo posvetili tudi vprašanjem kulture in kulturne politike, oblikovanju dolgoročnega programa kulturnega razvoja Slovenije, vplivu delavcev-neposrednih proizvajalcev na kulturno politiko, oblikovanju enotnega narodnega kulturnega prostora in skladnega razvoja več kulturnih središč in pospešeni kulturni rasti manj razvitih območij. Ko se zavzemamo za celovito vlogo kulture pri oblikovanju osebnostne rasti delovnega človeka in zlasti mladih generacij, zavračamo tiste oblike psevdokulture, ki v obliki moralnega nihilizma, šunda in kiča izkrivljajo človeško zavest, jo pasivizirajo in onesposobljajo za angažirano socialistično samoupravno dejavnost.

»Teorija in praksa« bo skušala taka in sorodna vprašanja obravnavati tako, da jim bo posvetila primerno pozornost ne smo v slovenskem in jugoslovanskem okviru, marveč tudi v sodobnem svetu. Zavedajoč se, da ta svet ni niti homogena celota niti ni fatalistično razdeljen na nasprotno in celo sovražne si dele, si bo uredniški odbor prizadeval uresničevati tako uredniško politiko, ki bo ustrezno poudarila silnice, ki vodijo k integraciji sodobnega človeštva. Gre tako za objektivna dejstva, ki čedalje bolj povezujejo narode in celine, kot za zavestne napore v tej smeri. Zato bomo v tem okviru še posebno skrbno obravnavali socializem kot svetovni proces, politiko neuvrščeniosti in sploh politiko tistih miroljubnih gibanj in sil, ki si prizadevajo za trajni mir in enakopravno sodelovanje med narodi. O družbenopolitičnih procesih dežel v razvoju bomo skušali pisati več kot doslej, razpravljali pa bomo tudi o družbenih tendencah v visoko razvitih kapitalističnih in v socialističnih deželah. Kljub čedalje bolj razširjeni zavesti o tem, da je neogibno na vsem svetu vzpostaviti mir med narodi, pa še vedno delujejo tudi dokaj močne sile imperializma, neokolonializma in hegemonizma, ki z vmešavanjem v notranje zadeve zlasti malih držav in narodov skušajo vsiliti politiko s pozicije sile in neenakopravnosti. Tudi tem negativnim pojavom, njihovim družbenim in političnim nosilcem, prav tako pa njihovim idejnim apologetom bo uredniški odbor posvečal kritično besedo.

Vsebinsko, ki smo jo (predvsem) ilustrativno orisali, bo »Teorija in praksa« obravnavala na različne načine. Včasih bo zaradi osvetlitve takega vprašanja potrebna obsežnejša teoretična študija, včasih pa bo zadostovalo, da na kak odprt problem opozorimo s kratko gloslo. Včasih bo primerno, da kako vprašanje pospremimo s kritičnim komentarjem, včasih pa bo bolj ustrezno obdelati ga v aktualnem intervjuju. Včasih bo

lahko »okrogla miza«, temeljito pripravljena, dober okvir za neposredno soočenje pogledov, drugič pa bo učinkovitejša oblika hkratni odgovor večjega števila avtorjev na pismeno vprašanje. Včasih bo potrebna polemika s stališči in idejami določenega avtorja, drugič bo zadostovalo, da kritično obdelamo neki pojav na splošni ravni. Ob izjemnih dogodkih bo morda za naše bralce koristno, da takim dogodkom posvetimo sorazmerno več pozornosti, tako da bi se v posameznih primerih lahko približali celo tematskim številkam. Skratka: revija bo uporabljala takšne izrazne oblike, ki bodo najbolj primerne, da pove tisto, kar je njena temeljna naloga.

Očitno je, da bo morala revija še bolj kot doslej svojo dejavnost opirati na številne avtorje iz številnih strok in delovnih področij. Prizadevala si bo, da bodo vanjo pisali ne samo znanstveniki, marveč tudi družbeni delavci. Pritegniti bo skušala pisce vseh generacij in z vseh območij Slovenije. Skušala bo najti primerno obliko, kako javnosti še bolj posredovati rezultate, ki so se do njih prebili družboslovci, hkrati pa bo zabeležila glas javnosti in probleme družbe, ki naj bi postali predmet znanstvene pozornosti. Čeprav bo posvečala ustrezno pozornost vsem družbenim vedam, zlasti glede na potrebo po njihovi enotni marksistični zasnovanosti, si bo zaradi svoje posebne navezanosti na Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo posebej prizadevala, da dobijo v njej ustrezno mesto politološke, sociološke in komunikološke znanosti. Problemi integracije družbenih ved bodo morali postati še v večji meri ena od bistvenih sestavin vsebine prihodnjih letnikov naše revije.

Da bi »Teorija in praksa« čimbolj objektivno obveščala svoje bralce o dogajanju v vsej Jugoslaviji, bo še naprej in v še večji meri vabila k sodelovanju tudi pisce iz drugih republik in iz avtonomnih pokrajin. Kot doslej se bo, le da bo pri tem skušala biti še bolj sistematična, obračala tudi na tuje avtorje, kolikor bi lahko ti z marksistično metodo ali z napredno družbeno-kritično mislijo prispevali k razumevanju sodobnih družbenih, političnih ali idejnih procesov, ki so zanimivi tudi za našega bralca. Opirajoč se na napredno tujo publicistiko in svetovno znanost bo »Teorija in praksa« posredovala našemu bralcu tudi pomembnejše tekste iz svetovne znanstvene in družbene misli.

Uredniški odbor se zaveda, da »Teorija in praksa« ni glasilo neke skupine ali institucije, marveč da je organski del naporov organiziranih socialističnih sil. Zato so globalni cilji teh sil, predvsem ZK, tudi cilji »Teorije in prakse«. »Teorija in praksa« nima in tudi ne more imeti nobenih pretenzij, da bi kot nekakšno »nevezano« glasilo neprizadeto kritiziralo družbo in zavestne socialistične sile. Narobe: kolikor je in mora biti kritična do protislovij, a tudi stranpoti naše družbe, toliko si mora tudi prizadevati, da razkriva vzroke teh protislovij, spoznava njihovo naravo in prispeva k njihovemu razreševanju s stališča napredka samoupravne socialistične družbe. Če se zavzemamo za to, da bi uredniški odbor ohranil dialektični odnos do vsakodnevnih političnih potez in ko-

rakov neposredne družbene prakse, to delamo v polni zavesti, da lahko zgoraj orisana izhodišča uredniške politike uresničujemo le kot subjekt, ki prevzema lastno odgovornost za svoje odločitve. Zavedamo pa se tudi, da ta odgovornost ni le odgovornost vsakega posameznika pred svojo lastno vestjo ali pred uredniškim odborom kot celoto, niti ne zgolj pred institucijo, ki revijo izdaja. Ta odgovornost je veliko širša in usodnejša: je odgovornost pred celotnim socialističnim gibanjem v naši deželi.

Opomba uredništva: Osnutek uredniške zasnove so obravnavali uredniški odbor in uredniški svet revije, tiskovni svet pri republiški konferenci SZDL, na 2. seji 25. aprila 1974 pa jo je sprejel svet fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

BORIS ZIHERL

Lenin in njegovi kritiki danes in pri nas

Lenin je bil vsekakor za Marxom in Engelsom najpomembnejši predstavnik ustvarjalnega marksizma.* Oprt na dialektično materialistične temelje njune teorije in metode se je lotil velikih in v marsičem novih problemov svojega časa, konkretnih problemov mednarodnega delavskega gibanja, ki jih je odpiralo razdobje imperializma in prve zmagovite socialistične revolucije v Rusiji. Zato Lenin dandanes, petdeset let po njegovi smrti, še zmerom in po pravici velja za največjega nadaljevalca prizadevanj, ki so zvezana z imeni Marxa in Engelsa, tisto, kar imenujemo leninizem, pa je postalo neločljiva sestavina sodobne marksistične misli. Brez te enotnosti je dandanes bržčas težko govoriti o zares avtentičnem in zares ustvarjalnem marksizmu. Mimo Leninovega deleža v razvijanju marksizma ne more nihče, ki se hoče učinkovito spoprijeti z velikimi sodobnimi in v marsičem novimi problemi, kakršne je navrglo družbeno dogajanje zadnjih desetletij, zlasti v letih po drugi svetovni vojni. Tu gre zlasti za probleme, ki jih v svetu nenehno postavlja boj za socializem, se pravi za nove produkcijske in nasploh medčloveške odnose. Danes in pri nas to pomeni predvsem boj za konkretno, progresivno uresničevanje Leninovih zamisli o samoupravljanju delovnih ljudi.

Kakor smo že dejali, je Lenin svoje delo utemeljeval v velikih Marxovih in Engelsovih teoretičnih ter metodoloških dosežkih. Življenjsko silo Marxovega in Engelsovega dialektičnega materializma je preverjal s praktično politično akcijo in z lastno znanstveno-publicistično dejavnostjo. Do kraja svojega življenja je utrjeval temelje marksistične filozofske misli v zavesti proletarskih revolucionarjev. Temu namenu je posvečeno tudi njegovo glavno filozofsko delo »Materializem in empirio-kriticizem«, ki ga je napisal v letih 1908—1909. To svoje delo je Lenin imel — kakor je leta 1920 poudaril v predgovoru k njegovi drugi izdaji — za pripomoček, ki ne bo brez koristi pri študiju filozofije marksizma,

* Razprava predstavlja dokaj razširjeno in predelano redakcijo članka, ki je ob petdesetletnici Leninove smrti pod istim naslovom izšel v teoretični prilogi »Komunist«, posebna izdaja, januar-februar 1974.

dialektičnega materializma, ki pa bo bralca seznanjal tudi s filozofskimi zaključki v zvezi z najnovejšimi odkritji v prirodoslovju.¹ S temi problemi se je Lenin ukvarjal še med prvo svetovno vojno, ko je v zvezi s temeljitim preučevanjem Heglove dialektike zapisal mnoge sila pomembne misli o marksistični filozofiji, zbrane v znanih »Filozofskih zvezkih«.

Skratka, od svojih prvih pomembnih del dalje, od polemičnih spisov proti narodnikom in »legalnim marksistom«, ki jih je bil napisal konec preteklega stoletja, pa do dvajsetih let tega stoletja, do razprave o sindikatih in o novi ekonomski politiki, ves čas je Lenin poudarjal pomen, ki ga *materialistično* pojmovanje zgodovine in pa *dialektični* pristop k družbenemu dogajanju imata za praktično revolucionarno akcijo.

Toda, v zvezi s sodobnimi poizkusi, da bi Marxovo misel izprevrgli v nekakšno abstraktno, v bistvu buržoazno filozofsko antropologijo, in da bi boj za socializem izpremenili v nekakšno izvenzgodovinsko, razredno neopredeljeno, v bistvu spet buržoazno pridiganje humanizma, so tudi prizadevanja, da bi se kar najbolj razvrednotil Leninov, prav tako kakor Engelsov, prispevek k marksistični filozofiji. Tudi ta prizadevanja dejansko merijo dosti dalj: *na sam marksizem*, na njegovo dialektično, na materializmu temlječo teorijo in metodo, brez katerih si v sodobnem svetu res ne moremo predstavljati nobenega duhovnega napora, ki bi lahko veljal za *marksističnega*.

Ob tej priložnosti se ne nameravam obširneje zaustavljati pri nesmislih, kakršne nam je naš »čisti filozof« Ivan Urbančič natvezil v svojem spisu »Leninova ‚filozofija‘ ali imperializem«. Že naslov sam nam zbudi dvom o resnosti piščevih prizadevanj, ki bi jih lahko še najbolj označili z njegovim lastnim izrazom: intelektualno veriženje. Urbančiča, ki Leninovo delo »Materializem in empiriokriticizem« proglašja za »prav obupno revno knjigo«, predvsem zanima vprašanje, kaj se skriva pod tistim, kar on sam imenuje »vnanje plasti banalne Leninove zgolj razredno bojne ideologije«. »Premislek« ga pripelje do sklepa, da je »bistvo leninske dialektike volja do gospodovanja v njeni zahtevi po brezpogojnosti in brezmejnosti«, se pravi, »imperializem v izvornem pomenu te besede«. Pod imperializmom je treba razumeti gospodovanje v zelo različnem smislu, gospodovanje nad narodo, gospodovanje nad ljudmi in človeškimi razmerji itd.²

Toda, med tem ko Urbančič pripisuje tako pojmovani imperializem vsemu dialektičnemu in historičnemu materializmu, »od Marxa in Engelsa do Lenina«, se je večina Leninovih kritikov pri nas odločila za drugačne prijeme. Ti prijemi sicer niso pretirano izvorni, so pa dovolj skupni našim »novim« interpretom Marxa in Lenina, pa naj se prištevajo k frankfurtsko-novoheglovski, freiburško-heideggerjevski ali h kaki drugi

¹ Lenin, Polnoe sobranie sočinenij, zv. 18, Moskva 1961, str. 12; Lenin, Materializem in empiriokriticizem, Ljubljana 1956., str. 9.

² Ivan Urbančič, Leninova »filozofija« ali imperializem, izd. Obzorja, Maribor 1971, str. 21 in 45.

šoli sodobne, večidel buržoazne »marksologije«. Gre predvsem za trganje Lenina od Marxa, za dokazovanje, da se Marxova »izvirna« misel bistveno loči od Leninove, kakor se menda loči tudi od Engelsove. Tudi to Leninovo »odtujevanje« od Marxa temelji na kopici samovoljnih konstrukcij, zlasti pa na nepoznavanju ali pačenju dejanskega razvoja marksistične filozofske misli od Marxa do Lenina. Tako je bilo, recimo, na mednarodnem znanstvenem posvetovanju »Lenin in sodobnost«, ki se je ob stoletnici Leninovega rojstva vršilo v Zagrebu, mogoče slišati tudi tole:

»Duhovni oče dialektičnega materializma je Engels, njegov napačni zgled in antipod pa je Heglov idealizem. Ko tedaj Lenin govori o Marxovem dialektičnem materializmu kot o filozofiji marksizma, ima pravzaprav v mislih Engelsa in njegove poizkuse, da bi nasproti Heglovemu idealizmu razvil sistem materializma in da bi s pomočjo Heglove dialektike »razvil« dialektiko narave, človeške družbe in mišljenja.«

Potem sledi sklep: tudi Lenin »dialektično-materialistično prevrača Hegla«, tudi on je v tem pogledu »prav tako metafizičen in shematičen kakor so drugi dialektični materialisti našega stoletja.«³

Tu se pričinja povezovanje Lenina s Stalinom, čeprav se pisec pravkar navedenih stališč tega ni izrecno lotil. Toda, to povezovanje zelo jasno prihaja do izraza v predgovoru k zborniku razprav o »sodobnem jugoslovanskem marksizmu«, ki se je leta 1969 pojavil v nemški izdaji. Pisci teh razprav so filozofi, ki se zbirajo okrog revije »Praxis«, predgovor je napisal njen urednik Gajo Petrović, namen zbornika pa je, da seznanijo širšo svetovno javnost s prizadevanji »intelektualne avantgarde« v naši deželi, kakor to lahko beremo v reklamnem besedilu na ovitku nemške izdaje. Na istem ovitku lahko beremo tudi nedvomno resnico, da zbornik priča o duhovni povezanosti njegovih piscev z zahodnimi misleci in šolami, zlasti s personalizmom, s filozofijo eksistence in s »kritično teorijo« frankfurtske šole.

V tem predgovoru, ki ima naslov »Jugoslovanska filozofija in revija ‚Praxis‘«, opozarja Gajo Petrović na to, da je leta 1959 prišlo na kongresu jugoslovanskih filozofov v Sarajevu do njihovega razcepa v dve skupini. Prva skupina je — po njegovih besedah — sicer zavrgla nekatere vidike stalinizma, zadržala pa je njegovo osnovno tolmačenje marksizma, »dijamat«, »teorijo odraza« itd. Druga skupina, skupina borcev za »avtentični«, »izvirni«, »ustvarjalni« marksizem, pa je zavrgla stalinizem v celoti, »vštevši nazore Engelsa in Lenina, zaradi katerih sta ji veljala kot soodgovorna za nastanek stalinizma.«⁴

V čem je Engelsova in Leninova soodgovornost za nastanek stalinizma?

V razpravi »Dialektični materializem in filozofija Karla Marxa«, priobčeni v zborniku njegovih del, ki je izšel v nemščini pod naslovom

³ Ante Pažanin, Filozofija i politika u Lenjina, gl. zbornik »Lenjin izvan mitova«, zv. 1., Zagreb 1970., str. 94.

⁴ Revolutionäre Praxis. Jugoslawischer Marxismus der Gegenwart, Freiburg 1969, str. 12.

»Proti avtoritarnemu marksizmu«, Gajo Petrović takole označuje povezanost Leninove in Stalinove misli:

»Pod nazivom ‚Marxova filozofija‘ pa dostikrat naletimo na pojmovanje, ki ga ustrezneje označujejo kot ‚dialektični materializem‘, na pojmovanje, ki so ga razvili Engels, Plehanov in Lenin, med obema svetovnima vojnoma ga je dalje obdelala vrsta sovjetskih filozofov in končno ga je v poenostavljeni obliki kanoniziral Stalin.«⁵

V drugi knjigi, ki je pod naslovom »Filozofija in revolucija« izšla najprej v nemščini, leta 1973 pa v hrvaščini, nadaljuje Gajo Petrović svojo misel takole:

»Filozofija‘, kakor jo pojmuje Marx, ni ‚dialektični in historični materializem‘. Glavne postavke dialektičnega materializma, kakor jih je zarisal Lenin, končno pa jih je formuliral Stalin, so nezdružljive z Marxom. Osnovna ‚ontološka‘ teza dialektičnega materializma, teza o primatu prirode v razmerju do duha, materije v razmerju do zavesti, prav tako kakor osnovna ‚spoznavno-teoretična‘ teza dijamata, teza, po kateri naša zavest odraža dejanskost, je v protislovju z osnovno mislijo Karla Marxa, z mislijo prakse. ‚Materialistična‘ teza dejansko počiva na dualistični predpostavki, na priznanju načelne delitve vsega obstoječega na duh in materijo, to pa je delitev, ki jo je Marx odločno zavračal. Za Marxa je bil duh mogoč samo kot človeški duh, človeka pa ni jemal kot kombinacijo materije in duha, marveč kot enotno bitje prakse. Glavni filozofski problem za Marxa ni bilo razmerje materije in duha, marveč razmerje človeka do sveta. Tudi teorija odraza, ki jemlje človeka kot pasivnega opazovalca objektivno danega, gotovega in od človeka neodvisnega sveta, je v nasprotju z Marxovim pojmovanjem človeka kot svobodnega in ustvarjalnega bitja, ki z lastnimi silami izpreminja ter ustvarja samega sebe in svoj svet.«⁶

Dovolj zanimivo je, kaj vse ima Gajo Petrović za stalinistično. Tako v omenjenem predgovoru k zborniku »Revolucionarna praksa« govori o stalinistični, shematski delitvi vseh filozofov na idealiste in materialiste, teh zadnjih pa na »metafizične« in edino prave, »dialektične« materialiste.⁷ V svoji razpravi »Filozofija in socializem«, ki jo je napisal leta 1965, in pa v nedavno priobčenem spisu »Filozofija in socializem — še enkrat«, nastopa proti »stalinistični shemi, po kateri je socializem nižja faza komunizma, pri čemer se nižja in višja faza komunizma med seboj razlikujeta po vladajočem načelu delitve.«⁸

⁵ Gajo Petrović, *Wider den autoritären Marxismus*, Frankfurt am Main 1967, str. 54.

⁶ Gajo Petrović, *Filozofija i revolucija. Modeli za jednu interpretaciju Marxa*, Zagreb 1973, str. 201. Na hrbtu naslovne strani je označen tudi naslov *izvirnika*, ki je leta 1971 izšel v Reinbeku, v Rowohltovi založbi: *Philosophie und Revolution. Modelle für eine Marx-Interpretation*.

⁷ *Revolutionäre Praxis*, str. 10.

⁸ *Gl. Praxis*, 1973, st. 5—6, str. 611. Na to proglašenje Marxove »sheme« za stalinistično je opozoril že Radivoj Davidović, ko je nastopil na znanstvenem posvetovanju »Lenin in znanost«, ki je bilo konec januarja 1974 v Beogradu.

Tudi za to »stalinistično shemo« je po mnenju Gaja Petrovića predvsem odgovoren Lenin s svojim delom »Država in revolucija«, čeprav ima ta »shema« — kakor meni — svoje korenine tudi v Marxu samem, v njegovi »Kritiki gothskega programa«. Po Petrovićevem mnenju predstavlja ta »stalinistična shema« celo negacijo Marxovega nauka in njegovega bistva.⁹ Za zdaj se ne bomo poglobljali v to, kako si to bistvo zamišljajo naši »avtentični marksisti«, »filozofi prakse« itd.

Znano je, da Marx in Lenin, prvi v »Kritiki gothskega programa«, drugi pa v spisu »Država in revolucija«, dokaj obširno razpravljata o dveh fazah komunizma. Govorita o prvi fazi, ki jo Lenin imenuje socialistično in ki jo označuje delitev po delu, in o drugi, višji fazi komunizma, v kateri bo visoka stopnja v razvoju produktivnih sil omogočila delitev po potrebah.

Gajo Petrović ne zanika potrebe po tem, da bi se delitev v socializmu razvijala od delitve po delu k delitvi po potrebah, pač pa se boji, da se katero koli od teh dveh načel ne bi »dvignilo nad osnovno načelo socializma, ki izhaja iz njegove narave kot zares človeške humanistične družbe, nad načelo, da je družba toliko socialistična, kolikor odpira možnosti za svobodni ustvarjalni razvoj vsakega človeka.«¹⁰

Niti Marx niti Lenin nista socializma, se pravi, nižje faze komunizma, nikoli imela za neko idealno »zares človeško humanistično družbo«. Nasprotno, Marx je v »Kritiki gothskega programa« poudarjal, praksa naših dni pa to nenehno in sila nazorno potrjuje, da tu ne gre za komunistično družbo, ki se je *razvila* na svojih lastnih temeljih, marveč narobe, za družbo gre, ki *izvira* iz kapitalistične družbe, in zategadelj v vsakem pogledu, ekonomskem, moralnem, duhovnem, še nosi na sebi pečat stare družbe, iz katere nedrij izhaja.¹¹ Kot *materialista* in *dialektika* sta Marx in Lenin šla od konkretnih zgodovinskih pogojev socializma, ne od abstraktnega človeka kot takšnega, marveč od konkretnega družbenega razreda, od delavskega razreda, od njegovega zgodovinskega interesa in ciljev, ki neogibno vključujejo tudi progresivno, *dejansko* osvobojanje človeške osebnosti. Za razliko od stališč, ki jih zastopajo »filozofi prakse«, ki neprestano govorijo o človeku kot »svobodnem bitju prakse«, Marx in Lenin nikoli nista bila mnenja, da je carstvo človeške svobode mogoče ločiti od carstva nujnosti kot njegove podlage, na kateri se edino lahko razcvete, se pravi, nista ga trgala od materialno-ekonomskih pogojev, ki omogočajo prehod iz nižje faze komunizma v višjo, kar hkrati pomeni nenehno in vsestransko razvijanje človeške osebnosti in njene svobode.¹²

⁹ Gl. Praxis. 1965, št. 6, str. 875.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Marx-Engels, Werke zv. 19, Berlin 1962, str. 20.; Marx-Engels, Izbrana dela, zv. IV., Ljubljana 1968., str. 491—492.

¹² Prim. poglavje o trinitarni formuli v tretji knjigi Marxovega »Kapitala«, Marx-Engels, Werke, zv. 25, Berlin 1964, str. 828; Karl Marx, Kapital, zv. 3, Ljubljana 1973, str. 913—914.

Gaju Petroviću je vse to kajpak znano, toda v svojem nasprotovanju materializmu in materialistični dialektiki, v svoji kritiki »stalinistične sheme« o fazah komunizma, za katero je poleg Lenina napravil odgovornega tudi Marxa samega, je prišel do takšnega pojmovanja socializma, njegovega bistva in zgodovinskega mesta, za katero do neke mere veljajo besede iz Marxovega pisma Sorgeju z dne 19. oktobra 1877. V tem pismu Marx opozarja svojega prijatelja na »polzrele študente in premodre doktorje, ki bi radi dali socializmu ‚višji‘, ‚idealen‘ obrat, se pravi, mu nadomestili materialistično podlago (ki zahteva resen, objektivni študij, če kdo hoče na njej delovati) z moderno mitologijo in z njenimi boginjami pravičnosti, svobode, enakosti in bratstva.«¹³

Prav od te materialistične podlage, neogibno potrebne za sleherno zares znanstveno raziskovanje in revolucionarno izpreminjanje sodobnega sveta in človeka, skušajo Gajo Petrović in njegovi somišljeniki iz vrst »filozofov prakse« odtrgati Marxa in ves marksizem.

V zvezi z doslej rečenim bi rad opozoril na nekatere očitne netočnosti, ki jih prav lahko ugotovimo v stališčih Gaja Petrovića, pa tudi nekaterih drugih »avtentičnih marksistov« pri nas.

Prvič, Gajo Petrović trdi, da je Marx svojo filozofijo zasnoval na znanih »pariških rokopisih« iz leta 1844. ter z njo presešel tradicionalno protislovnost med materializmom in idealizmom. To je po njegovem mnenju izvirni, avtentični marksizem, od katerega sta se tako močno oddaljila Engels in Lenin.¹⁴ Znano je, da je Marx zares presešel enostranosti starega materializma in idealizma, ampak ne v tem smislu, da bi zavračal materializem, marveč z njegovim nadaljnjim razvijanjem, z njegovim dviganjem na višjo stopnjo. V »Sveti družini« in zlasti v »Nemški ideologiji« je skupaj z Engelsom utemeljil novi, v bistvu *dialektični* materializem kot njun svetovni nazor. Od znanega pisma ruskemu kritiku P. V. Annenkovu iz leta 1846. in pa preko »Bede filozofije«, »Manifesta komunistične partije«, tja do »Kapitala« kot njegovega največjega, življenjskega dela, se pravi, skoraj skozi štiri desetletja se v Marxovih spisih in pismih nenehno izpričuje materialistična naravnost njegove misli in zavestna privrženost materialistično zasnovani dialektični metodi. V tej smeri je Marx rastel kot mislec, znanstvenik in revolucionar. Ugleden slovenski marksist je ob neki priložnosti po pravici dejal, da bi dandanes malokdo kaj vedel o Marxu, če bi se njegovo delo končalo že pri »pariških rokopisih«. To kajpak ne pomeni, da lahko gremo mimo Marxovih zgodnejših del, brez katerih ne moremo razumeti te velike osebnosti, njenega duhovnega razvoja, ki hkrati pomeni porajanje marksizma. Toda, prav tako ne moremo mimo tistega, kar je Marx, recimo, v znanem predgovoru h »Kritiki politične ekonomije«, sam dejal

¹³ Marx-Engels, Werke, zv. 34, Berlin 1966, str. 303.

¹⁴ Gajo Petrović, Wider den autoritären Marxismus, str. 25.

o obračunavanju s svojo nekdanjo filozofsko vestjo in o dozorevanju znanstvenega, materialističnega pogleda na družbo in na človeka.¹⁵

Gajo Petrović pa gre mimo teh dejstev, ki neločljivo vežejo Marxa z Engelsom, kakor tudi z Leninom. Sicer nekje pravi, da se je »stari Marx« nekolikokrat imenoval materialista, vendar takoj doda: »Ali s tem opredeljuje svoje filozofsko stališče, ali bi prej lahko rekli, da s tem manjša vrednost tistega, kar je v njem novega?«¹⁶ In na podlagi tega »novega« v Marxovem filozofskem stališču, na podlagi odlomkov iz nekaterih njegovih zgodnjih in najzgodnejših, se pravi, najstarejših del, dejansko skuša dokazati njegovo duhovno sorodnost s sodobnim eksistencialističnim in drugimi subjektivističnimi, anarhoindividualističnimi pojmovanji človeka in njegove prakse. Mimogrede rečeno: ko je Marx v »Nemški ideologiji« skupaj z Engelsom izrecno opozarjal Maksu Stirnerja na *materialistično*, nedogmatsko pojmovanje razmerja med mišljenjem in njegovimi dejanskimi predpostavkami, še ni bil toliko star. Bilo mu je komaj osemindvajset let.¹⁷ V svojem konstruiranju »izvirne«, »avtentične« Marxove misli je Gajo Petrović nekoliko podoben Dušanu Pirjevcu, ki je nekoč, prav tako z odlomkom iz »pariških rokopisov« in povrh še z očitnim Marxovim povzetkom neke Heglove misli, pripisoval Marxu stališča, ki jih je ta v »Nemški ideologiji« sila prepričljivo in duhovito pobijal pri pravkar omenjenem Maksu Stirnerju, predhodniku sodobnega eksistencializma in anarhizma.¹⁸

Drugič, niti Marx niti materialisti pred njim in za njim niso nikoli postavljali problema primarnosti prirode, materije kot vprašanja o razmerju med dvema substancama, obstoječima druga poleg druge, se pravi, dualistično. Duh je bil za Engelsa, Plehanova, Lenina — prav tako kakor za Marxa — zmerom samo človeški duh, manifestacija človeka kot največje mojstrovine prirode, kakor bi dejal Shakespeare. Na znanem Marxovem stališču iz sklepne besede k prvi knjigi »Kapitala«, da namreč »duhovno ni nič drugega kakor materialno, presajeno v človeško glavo

¹⁵ Marx-Engels, Werke, zv. 13, Berlin 1961, str. 10.; Marx-Engels, Izbrana dela, zv. IV., str. 107.

¹⁶ Gajo Petrović, Wider den autoritären Marxismus, str. 25.

¹⁷ Marx-Engels, Werke, zv. 3, Berlin 1958, str. 419.

¹⁸ Dušan Pirjavec, Še enkrat o človeški svobodni praksi in njeni utemeljenosti v niču (diskusijski prispevek na simpoziju »Aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa, Lenina«, ki se je vršil v Ljubljani od 15. do 17. februarja 1971: gl. gradivo simpozija, str. 354). V tem svojem diskusijskem prispevku Pirjavec pravi: »Znano je, da je za Marxa človek bitje svobodne prakse, vendar pa to lahko je le, ker narava sama na sebi ni nič. Človek kot bitje svobodne prakse je torej to, kar je, samo če je narava sama po sebi nič, iz česar sledi, da je človek v svoji svobodni praksi utemeljen v niču.« Če bi bil Pirjavec bolj pazljivo prebral »pariške rokopise« in se poglobil v njihov smisel, bi upošteval tudi takšne stališča: »To, da je človekovo fizično in duhovno življenje povezano z naravo, nima drugega smisla kakor da je narava povezana s samo seboj, kajti človek je del narave« (Marx-Engels, Werke, dopolnilni zvezek I, Berlin 1968, str. 516; Marx-Engels, Izbrana dela, 1. zvezek, Ljubljana 1969, str. 308). V »Nemški ideologiji« pa Marx in Engels zavračata Stirnerjevo stališče o utemeljenosti človeka v »niču« in ga imenujeta »sveto eskamotazo«. V tej zvezi pravi: »V oblikovanju nekega svojstva nastaja nekaj iz ničesa z nečim, nikakor pa ne prihaja, kakor v Heglovi Logiki, iz ničesar z ničemer k ničemu« (Marx-Engels, Werke, zv. 3, str. 133).

in v njej predelano«, je slejkoprej stal tudi Lenin v svojih spisih in zapiskih od »Materializma in empiriokriticizma« do »Filozofskih zvezkov«. To je bil vsekakor za oba temeljni filozofski problem, ob katerem se materialisti razhajajo z idealisti.

Pravkar navedene Marxove misli o duhovnem kot o izrazu materialnega, ali pa o tem, da je treba Heglovo dialektiko postaviti z glave na noge, se pravi, na materialistično podlago, so našim »avtentičnim marksistom« in »filozofom prakse« očitno močno napoti. In vendar jih vse skupaj najdemo v omenjeni sklepnih besedi h »Kapitalu«. ¹⁹ V vrsti marksoloških razprav in del o zgodovini marksizma lahko naletimo na prizadevanja, da bi se te Marxove misli in stališča razvrednotila in da bi jim pripisali povsem naključen značaj ali pa jih kratkomalo proglasili za ostanek starega, metafizičnega materializma, za dediščino 18. stoletja, za »ne ravno najsrečnejše in sila poenostavljene formulacije«, s katerimi da je sam Marx prispeval k pojmovanju njegove materialistične koncepcije na klasični, predmarksovski način. ²⁰ Treba je dodati, da se očitek »starega, metafizičnega materializma«, ki to pot gre neposredno na Marxov račun, redno ponavlja, kadar gre za kritiko Engelsa, Plehanova in Lenina, njihovega materialističnega pojmovanja prirode in družbe. ²¹

Tretjič, popolnoma samovoljna je trditev, da dialektično materialistična teorija odraza gleda na človeka kot na pasivnega opazovalca objektivno danega in od njega neodvisnega sveta. Marx je — prav tako kakor Engels in Lenin — zelo pogosto govoril o odražanju objektivnega sveta, prirode in družbe, v človekovi zavesti, pa naj je šlo za religiozno, moralno ali kako drugo obliko te zavesti. Samo človek, ki mu manjka smisel za dialektiko življenja, lahko teorijo odraza, ki je neločljivo povezana z materialističnim pojmovanjem sveta, postavlja nasproti pojmovanju človeka kot »bitja prakse«, se pravi, kot dejavnega, ustvarjalnega bitja.

Ko to pravimo, imamo v mislih Marxovo dialektično-materialistično pojmovanje, ne pa stalinističnega poenostavljanja in dogmatiziranja, za katero Gajo Petrović povsem neupravičeno dela soodgovorna Engelsa in Lenina.

Nobenega dvoma ni, da je Marx, prav tako pa tudi Lenin, v vsem svojem življenju misleca in revolucionarja posvečal vso pozornost človeku kot dejavnemu bitju, ki nenehno učinkuje na svet okrog sebe in ga izpreminja v skladu z zavestno postavljenimi smotri, izpreminjajoč s tem

¹⁹ Marx-Engels, Werke, zv. 23, Berlin 1962, str. 27; Karl Marx, Kapital, prvi zvezek, Ljubljana 1961, str. 22.

²⁰ Prim. Predrag Vranicki, Historija marksizma, 1. knjiga, Zagreb 1971, str. 127.

²¹ Ibid., str. 349: »Marx je s svojo koncepcijo človeka kot bitja prakse presegel to dotedanjo materialistično enostranost, poudarjajoč ‚humanizacijo‘ prirode, človečnost prirode in zgodovine. Marxovo stališče je transformacija prirodne in družbene dejanskosti, kar ne tvori samo podlage človekove zgodovine, marveč tudi njegove spoznave. Potemtakem je Lenin, ostajajoč v omenjenih okvirih, še zmerom izhajal iz klasične materialistične koncepcije razmerja med subjektom in objektom, ne pa od prakse kot osnovnega in bistvenega obzorja marksistične interpretacije človeka in pa spoznave.«

tudi samega sebe. Toda niti za Marxa niti za Lenina ni to nikoli pomenilo, da je treba zanikati prioriteto vnanje prirode, njeno primarnost v razmerju do človeka in njegove zavesti. Nasprotno, priznavanje takšne prioritete je bilo za oba najosnovnejša predpostavka materialističnega mišljenja, ki jo potrjuje vsa pozitivna znanost o prirodi in o človeku.

Dejali smo že, da niti za Marxa, kakor tudi ne za Lenina, ni bilo carstvo svobode nekaj, kar bi bilo ločeno od carstva nujnosti, nekaj neopredeljenega in neopredeljivega, nekaj, kar je zgrajeno na »ničū«. Znano je, da je Marx že v svojih zgodnejših delih, zlasti pa od »Nemške ideologije« dalje, opozarjal na to, da ljudje sicer sami delajo svojo zgodovino, da pa je ne delajo v pogojih, ki so si jih sami izbrali, marveč v okoliščinah in pogojih, ki so jih ustvarili prejšnji rodovi in ki za človeka zmerom pomenijo nekaj primarnega, objektivno obstoječega, se pravi, pomenijo mu izhodišča njegove lastne praktične dejavnosti. To primarno, objektivno, naprej dano, skriva v sebi notranje razvojne tendence in realne možnosti za svoje progresivno preseganje. Toda, v procesu svoje praktične dejavnosti in v svojih prizadevanjih, da bi presegel obstoječe, mora človek zmerom globlje spoznavati te tendence in možnosti. Od začetkov njegovega zavestnega bivanja kot »bitja prakse« se te tendence in možnosti več ali manj pravilno, dostikrat tudi zelo nepravilno, *odražajo* v njegovi zavesti. In prav praksa je tista, ki jo je Marx v svojih tezah o Feuerbachu postavil kot kriterij, kot merilo dejanskosti, moči in tostranosti človekovega mišljenja. S tem je tudi jasno poudaril svoje pojmovanje razmerja med teoretičnim mišljenjem in praktično dejavnostjo, s katero človek neposredno izpreminja svet. To pojmovanje se v ničemer bistvenem ne loči od Leninovega, zelo pa se loči od tiste anarhoidne absolutizacije človeka kot »svobodnega bitja prakse«, ki je značilna za večji del »filozofov prakse«, ne glede na nekatere nedoslednosti in razlike, ki jih v tem pogledu lahko pri njih ugotovimo.

Dialektika življenja, dialektika svobode, zasnovane na nujnosti, je očitno dokaj tuja našim današnjim kritikom Lenina (in v tej zvezi tudi Marxa), kritikom, ki vsako priznavanje in poudarjanje objektivnih zakonitosti v prirodi in družbi proglašajo za »ontologiziranje«. Temu nasproti dostikrat postavljajo precej abstraktne filozofske »premisleke« o človeku nasploh, o njegovi svobodi, o odtujitvi itd. Zavračajoč misel o objektivni dialektiki dogajanja v prirodi in v družbi morajo kajpak neogibno zavreči vse *materialistične osnove* marksistične filozofije, ves *dialektični* materializem. Tako se tudi dejansko godi.

Pri očitnih netočnostih v nekaterih izvajanjih Gaja Petrovića sem se zato nekoliko zadržal, ker ta izvajanja v dokaj strnjeni obliki posredujejo tudi nazore, ki jih ima širši krog naših filozofov o Leninu in o njegovi filozofski misli, kakor tudi o filozofiji marksizma nasploh. Ti nazori se ne omejujejo samo na krog zagrebške revije »Praxis«. Nanje naletimo tudi v drugih revijah, tako v Ljubljani kakor v Beogradu in drugod. Vse to je sestavni del prizadevanj, ki jih pri nas lahko spremljamo vsaj

dve desetletji, od Džilasa sem, ki pa so žal samo od časa do časa naletela na resnejši kritični odpor. Gre za prizadevanja, da bi pod plaščem boja proti stalinizmu dejansko zavrgli ves marksizem, ne le Engelsa, Plehanova in Lenina, marveč navsezadnje ali, bolje rečeno, *predvsem* Marxa samega, ga iz glasnika revolucionarnega proletariata izpremenili v filozofa-antropologa, humanista-naturalista, skratka, v abstraktnega misleca, sprejemljivega za večji del sodobne buržoazne filozofije.

Takšna prizadevanja naletijo na odmev tudi v tujini, kateri se naši »avtentični marksisti« predstavljajo kot glavni nosilci marksistične misli v Jugoslaviji. Revija »Praxis« se proglašča za »internacionalni organ antistalinizma in ustvarjalnega marksizma«. ²² Med tem ko po eni plati nazore naših »filozofov prakse« in »avtentičnih marksistov« sprejemajo njihovi inozemski somišljeniki z odobravanjem, pa je po drugi plati na račun teh nazorov dokaj kritičnih opazk, ki so v filozofskem pogledu lahko tudi povsem upravičene, vendar se včasih zlivajo v tendenciozen in nesprejemljiv zaključek, da tu pravzaprav gre za filozofski izraz našega samoupravnega sistema. ²³

Še dosti vprašanj je, ki bi jih bilo treba v zvezi z raznimi »novimi« interpretacijami Lenina obširneje in kritično obdelati. Naj omenim, kako nekateri interpreti pri nas na lahko in brez potrebnega smisla za zgodovinsko analizo tolmačijo Leninovo vlogo v času Druge internacionale kot njegovo pripadnost socialno demokratski ortodoksiji, pri čemer mu očitajo, da je v tem duhu reševal nekatera zelo bistvena vprašanja, recimo, vprašanje notranje partijske graditve, vloge inteligence v revolucionarnem delavskem gibanju itd. ²⁴ Naj omenim še podcenjevanje Leninovega prispevka k marksistični analizi birokracije in birokratizma, pri čemer mu očitajo, da se je teh vprašanj loteval preveč poenostavljeno in formalistično, da je njegov program boja proti birokratizmu večkrat dokaj blizu programu izpopolnjevanja birokratske vladavine itd. ²⁵ Znano pa je, da je Lenin zelo globoko segel k družbenim koreninam birokratizma, poudarjajoč zgodovinski pomen, ki ga v boju z birokratizmom ima progresivno uresničevanje samoupravljanja delovnih ljudi. ²⁶ Leninovi kritiki bi v tej zvezi očitno radi zmanjšali njegovo pionirsko vlogo v postavljanju in konkretnem reševanju teh vprašanj.

Vsestransko in kritično soočanje s temi problemi našega idejno-političnega življenja pomeni predvsem obrambo tistih prizadevanj jugo-

²² Gl. predgovor k zborniku »Revolutionäre Praxis«, str. 8.

²³ Gl. vzhodnonemško revijo »Deutsche Zeitschrift für Philosophie«, članek A. Kosinga v št. 2, letnik 1972, in pa članek Bauermanna in Rötischerja v št. 1, letnik 1973.

²⁴ Gl. sestavek »Karl Korsch in njegova kritika kautskyjanstva«, ki ga je dr. Božidar Debenjak napisal kot sklepno besedo h knjigi K. Korsch »Materialistično pojmovanje zgodovine«, izd. Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, str. 128—129.

²⁵ Gajo Petrović, »Bürokratischer Sozialismus«, Praxis, internacionalna izdaja 1971, št. 3—4, str. 491.

²⁶ Prim. Leninov govor o načrtu programa boljševiške partije na njenem VIII. kongresu, leta 1919, Polnoe sobranie sočinienj, zv. 38, Moskva 1963, str. 170—171.

slovanske marksistične misli, ki so v zadnjih desetletjih dala že marsikatero zgodovinsko pobudo v boju za oblikovanje novih, socialističnih razmerij med delovnimi ljudmi. Ta prizadevanja so bila zmerom toliko učinkovitejša, kolikor trdneje so temeljila na Marxovem in Leninovem teoretičnem in metodološkem izročilu, ki predstavlja dragoceno napatilo za raziskovanje razmerij v naši družbeni strukturi, med njeno materialno-ekonomsko podlago in vrhno pravno-politično stavbo, za raziskovanje duhovnega ozračja v tej družbi, ozračja, v katerem prihajajo do izraza vse protislovnosti socialistične graditve, in končno, za progresivno, revolucionarno reševanje in preseganje teh protislovnosti.

Problemi republiške uprave v luči nove ustave

I

Po ustavnih spremembah v letu 1963 smo se lotili proučevanja sistemskih vprašanj, ki so bila v zvezi z organizacijo in delom republiške uprave* SR Slovenije, usklajevati smo začeli njeno organizacijo s takratnimi ustavnimi spremembami in dopolnitvami. Tedaj sta bila sprejeta zakona o republiški upravi SR Slovenije in zakon o organizaciji republiške uprave SR Slovenije, pomenila sta napredek v reševanju sistemskih vprašanj uprave in njene organizacije.

Po sprejetju teh zakonov se organizacijska in druga problematika republiške uprave do leta 1973 v glavnem ni spreminjala, gradivo o organizacijski, kadrovski in finančno materialni problematiki republiških upravnih organov ter sklepi in priporočila skupščine SR Slovenije o ukrepih za učinkovito delo republiških upravnih organov iz leta 1973 pa v bistvu že nakazujejo nekatera sistemska in organizacijska vprašanja, ki jih bo potrebno rešiti zaradi nadaljnje krepitve uprave in napredka njenega poslovanja.

Ker so ti sklepi in priporočila sovpadali s pripravami nove ustave SR Slovenije in je njihova vsebina identična z novimi ustavnimi izhodišči za vlogo in položaj uprave, bodo v nadaljevanju ta vprašanja obravnavana z vidika nove ustave SR Slovenije in omenjenih sklepov ter priporočil republiške skupščine.

Nova ustava izrecno ne daje osnove za spremembe oziroma dopolnitve omenjenih zakonov, razen morda v nekaterih posameznostih; to je razlog za različna presojanja upravičenosti oziroma neupravičenosti spreminjanja veljavnih predpisov o republiški upravi. Tako na primer tudi v mnogih republiških organih prevladuje mnenje, da ni razlogov za spreminjanje organizacije, še manj pa, da obstoje razlogi za načenjanje statusnih in drugih vprašanj v zvezi z republiškimi upravnimi organi. Takšno gledanje je gotovo enostransko in ne upošteva celotnega duha nove ustave

* V tej razpravi je pod »republiško upravo« razumeti: republiške upravne organe SRS.

in nadaljnjega družbenoekonomskega razvoja na njenih osnovah ter položaja upravnih organov v teh procesih.

Glede na navedeno in osnovno koncepcijo ustave o graditvi družbe, v kateri naj bodo socialistični samoupravni odnosi osnova politične oblasti delavskega razreda in v kateri država postaja vse bolj instrument samoupravno organiziranih delovnih ljudi, bodo utemeljena vsa tista prizadevanja, ki bodo odločneje usmerjala upravo k nalogam, ki so opredeljene z novo ustavo. To pa hkrati pomeni, da je treba začeti proces funkcionalne in organizacijske preobrazbe uprave v skladu z novimi oblikami socialističnih družbenih odnosov pri nas.

Takšna usmeritev bo zahtevala poglobljena razmišljanja o vsebinskih osnovah tega procesa. Tako se bo treba že na samem začetku odpovedati praksi rutinskih in z ničemer utemeljenih reorganizacij, ki so že v preteklosti napravile upravnim organom republike in občin dosti več škode kot koristi. Prav tako se bo treba postavljati po robu tendencam, da je mogoče samo z organizacijskimi posegi in ne z dolgoročnim in načrtovanim delom doseči nove kvalitete pri oblikovanju sodobne in učinkovite uprave.

Z novo ustavo SR Slovenije se je namreč bistveno razširil že kar tradicionalen okvir upravne funkcije, saj zajema *odgovornost upravnih organov družbenopolitičnih skupnosti na področjih, za katera so bili ustanovljeni, da dajejo pobude za reševanje vprašanj s teh področij, izdajajo izvršilne predpise in v skladu z zakonom predpisujejo sankcije.*

V dosedanjih razpravah o položaju, vlogi in organizaciji upravnih organov ta okoliščina in iz nje izvirajoče posledice niso bile ustrezno poudarjene, čeprav ni mogoče zanikati, da je prav na takšnem ustavnem obravnavanju upravne funkcije potrebno graditi vso strategijo bodoče aktivnosti pristojnih dejavnikov naše republike na tem področju.

V podkrepitev takšne orientacije tudi ne gre zanemariti dejstva, da se poleg pravkar obravnavanih dolžnosti uprave razširja tudi obseg opravil, ki izvirajo iz tradicionalnih obveznosti uprave (okrepljeni inšpekcijski nadzor in podobno), in kar je še važnejše, opravil za skupščino in izvršni svet.

Čeprav nova ustava — kar zadeva naloge uprave, usmerjene na pripravo predpisov in drugih splošnih aktov in opravljanje drugih strokovnih opravil za skupščino in izvršni svet — v primerjavi s prejšnjo ustavo ne pove nič novega, pa ustavne določbe o temeljih družbenopolitičnega sistema v marsičem spreminjajo vsebino in obseg tovrstnega delovanja. Tako bo že samo funkcioniranje skupščin, organiziranih na delegatskih osnovah, zahtevalo nove dimenzije in kvaliteto tega delovanja. Aktivnost skupščin, zasnovanih na delegacijah, bo v marsičem spremenila tradicionalne postopke pri sprejemanju najpomembnejših družbenih odločitev, zagotovo pa bodo skupščine tudi zahtevnejše glede strokovnosti in pretehtanosti predloženih gradiv in predlogov.

Pripravljanje predpisov in drugih aktov ter opravljanje drugih strokovnih del za skupščino ne bo smelo biti zaradi številčnosti in kvalificiranosti delegacij, ali zaradi njihovega objektivnega položaja v procesu razreševanja aktualne družbenoekonomske problematike niti za trenutek stvar slučajnosti in improvizacije, kar se je v preteklosti neredko dogajalo. Oskrbovanje skupščine in v zvezi z njo vseh delegacij, ki predstavljajo bazo skupščinskega delovanja, s strokovnimi in iz družbene stvarnosti vzetimi gradivi in pretehtanimi predlogi predpisov in drugih rešitev bo naloga osnovnega pomena.

Gledano s tega vidika, postajajo vprašanja, ki so v zvezi s položajem, vlogo in organizacijo uprave, vse bolj aktualna in bodo od njihovega uspešnega reševanja v marsičem odvisna prizadevanja za dosledno uveljavitev ustavnih načel in uspešno funkcioniranje na delegatskem sistemu zasnovanih skupščin. Večja politična odgovornost upravnih organov, ustvarjalnost v njihovem delovanju ter strokovna samostojnost in neodvisnost v njihovem delu morajo biti osnovni motiv in namen celotnega delovanja.

Podobno kot do skupščine pa se bodo povečale tudi obveznosti uprave do izvršnega sveta, ki je po novi ustavi v okviru pravic in dolžnosti republike odgovoren za vsa področja družbenoekonomskega življenja. Da bi te naloge lahko izpolnjeval, bo poleg njihove učinkovitejše organizacije potrebna tudi racionalnejša organizacija in strokovnejše delo upravnih organov.

In ne nazadnje, ustava bolj kot kdaj koli poudarja družbeno odgovornost nosilcev javnih funkcij ter skrb za zakonitost njihovega delovanja, kar bo tudi prispevalo k povečani odgovornosti uprave. Vse to pa bo seveda zahtevalo široko zakonodajno in drugo aktivnost organov SRS pri razreševanju problematike, zvezane s položajem, vlogo in organizacijo upravnih organov. Pri tem pa bo zlasti potrebno:

1. uveljaviti take zakonske in druge rešitve, ki bodo stimulirale proces preobražanja uprave in njeno usmerjenost k družbenopolitičnim tokovom, sproženim z novo ustavo;

2. oceniti ustreznost oziroma neustreznost obstoječe makro organizacije republiške uprave, njen vpliv na učinkovito razreševanje problematike posameznih družbenoekonomskih področij, prilagajati organizacijo upravnih organov novim potrebam in dimenzijam upravnega poslovanja;

3. zagotoviti takšno notranjo organizacijo in sistem vodenja republiških upravnih organov, ki bosta zagotavljala trajno orientiranost in posodabljanje, večjo učinkovitost njenega delovanja ter strokovno usposobljenost za izvrševanje nalog za potrebe skupščine in izvršnega sveta;

4. pričeti z uresničevanjem koncepta skupne kadrovske službe za vse republiške upravne organe; ta naj bi v okviru dolgoročne kadrovske politike pomagala krepiti upravne organe z družbeno razgledanimi in visoko kvalificiranimi strokovnjaki, ki bodo znali ustvarjalno delati in ki bodo

sposobni na temelju znanstvene analize in kritike dajati konkretne iniciative in predloge za razreševanje družbenih problemov;

5. zagotoviti strokovno službo (zavod, center) za proučevanje in napredek upravnega poslovanja ter službo za računalništvo in informacije, ki naj bi se na osnovi dolgoročnih programov trajno ukvarjale s strokovnim proučevanjem uprave in vplivale na proces hitrejšega oblikovanja sodobne organizacije in poslovanja upravnih organov;

6. proučevati in razreševati vprašanja, izvirajoča iz nove vsebine razmerij med republiškiimi upravnimi organi in samoupravnimi interesnimi skupnostmi, republiškiimi in občinskiimi upravnimi organi ter republiškiimi upravnimi organi ter skupščino in izvršnim svetom.

II

V zvezi s prvo navedeno nalogo je potrebno takoj opozoriti na pomembnost temeljitih strokovnih priprav za sprejetje takšnih zakonskih rešitev o upravi, ki bodo stimulirale procese njenega preobraževanja v skladu z novimi družbenimi potrebami. Ta naloga v nobenem primeru ne bi smela biti rutinskega značaja, zgolj rezultat z ustavnim zakonom za izvedbo ustave SR Slovenije naloženih obveznosti in nič drugega. Novi zakonski predpisi o upravi in na njih temelječa aktivnost naj bi glede na navedeno sprožili procese hitrejšega razreševanja odprtih sistemskih in drugih vprašanj uprave in tako ustvarjali možnosti za njeno večjo strokovnost in učinkovitost oziroma racionalno in sodobno organizacijo.

III

V pogojih nove ustavne ureditve se postavlja vprašanje, ali veljavni zakon o republiški upravi SR Slovenije daje zadosten okvir za prilaganje organizacije republiških upravnih organov novim potrebam.

V zadnjih desetih letih, odkar je uveljavljen omenjeni zakon, so bile namreč skoraj za vsa področja družbenih dejavnosti ustanovljene temeljne in republiške samoupravne interesne skupnosti, močno porasle pa so tudi organizacije z različnimi javnimi pooblastili.

V teh procesih se uresničuje princip, da je zadovoljevanje osebnih in skupnih potreb in interesov delovnih ljudi stvar njih samih in samoupravnih interesnih skupnosti, ki jih v ta namen ustanovljajo. Mnoge dejavnosti s teh področij, ki so že kar tradicionalno spadale v delovno področje upravnih organov, na ta način menjajo svoje nosilce, država in njeni organi pa so skupaj s strukturami teh skupnosti orientirani na temeljno regulativo teh področij.

Ti procesi pa seveda ne morejo biti brez posledic za položaj, vlogo in organizacijo upravnih organov na teh področjih. Glede organizacij se odpira vprašanje, ali tradicionalne oblike republiških upravnih organov ustrezajo novim pogojem in ali ne kaže zlasti na teh področjih

razmišljati o odprtejših oblikah republiških upravnih organov, ki bi omogočali vključevanje vseh zainteresiranih dejavnikov v procese izvrševanja upravne funkcije na teh področjih.

Ob proučevanju obstoječe makro organizacije pa bo prav tako potrebno oceniti smotrnost in upravičenost povezovanja različnih, včasih zelo heterogenih družbenoekonomskih področij v delokrogu in organizacijski strukturi določenega republiškega upravnega organa. Neredke analize tovrstnih situacij doma in v svetu so namreč opozorile na skoraj nepisano pravilo o zanemarjenosti posameznih, v takih kombinacijah združenih področij oziroma panog. In če gre v takem primeru še za dejavnost ki ima po svojem objektivnem položaju velik vpliv na taka ali drugačna dogajanja, tej in vsem drugim dejavnostim prav gotovo ni prizaneseno.

V naši republiki bi bilo s tega vidika potrebno oceniti, ali je koristna koncentracija toliko področij oziroma panog v določenem republiškem sekretariatu.

V tem sklopu bo prav tako potrebno oceniti, ali veljavne statusne rešitve posameznih republiških upravnih organov (upravni organi v sestavi) zagotavljajo uspešnost njihovega delovanja.

Uresničevanje dopolni k ustavi SFRJ in SRS pomeni tudi nadaljevanje procesa prenašanja, iz zveznih na republiške organe, vseh tistih nalog, ki so po teh dopolnilih stvar posamezne republike. Z novimi ustavami oziroma njihovim uresničevanjem pa naj bi bil ta proces tudi zaključen. To pa zahteva, da se zaradi doslednega uresničevanja nalog, izvirajočih iz nove ustave SR Slovenije, proučijo naloge vseh tistih področij, ki so bila deležna večjih sprememb na relaciji zveza—republika, in napravijo zaključki v zvezi z zagotavljanjem ustrezne organizacije in kadrovskih kapacitet.

Naslednje vprašanje, ki ga v teh prizadevanjih ne bi smeli zanemariti, je napredek tehnike in tehnologije dela nasploh in njegov vpliv na razvoj uprave.

V razvitem svetu so močno opazna prizadevanja, da bi prilagodili upravno organizacijo in njeno poslovanje tem dosežkom; v mnogih razvitih pa tudi srednje razvitih deželah oblikujejo moderne avtomatizirane informacijske sisteme z neslutnimi možnostmi tudi kot podlago sodobnejše »tehnologije upravnega poslovanja«.

In končno sta družbenoekonomski razvoj postavila pod zob časa mnoge institucije, izvirajoče iz državnih sistemov preteklosti in jih v pogojih samoupravno organizirane družbe vsaj v taki obliki in obsegu ne bo mogoče obdržati.

IV

Usposabljanje republiških upravnih organov za uspešnejše reševanje družbenoekonomske problematike tudi ne bo mogoče brez reševanja notranje organizacijske problematike republiških upravnih organov in zago-

tavljanja učinkovitejšega sistema upravno vodstvenega delovanja. To vprašanje je potrebno rešiti ne glede na naloge, izvirajoče iz nove ustave, saj je znano, da imajo prenekateri republiški upravni organi nenehne težave z učinkovito in racionalno notranjo organiziranostjo.

Žal se trenutno ni mogoče lotiti resnejše analize, nimamo pa tudi pregleda nad stanjem, kako so značilni nosilci tovrstnih nalog (republiški podsekretarji, pomočniki republiških sekretarjev in podobni profili) angažirani na tovrstni dejavnosti, kakšne so njihove kvalifikacije in kakšni so rezultati njihovega dela.

Posebno vprašanje, ki se v tem sklopu postavlja, je vprašanje, kdo se razen predstojnikove načelne prisotnosti trajno in organizirano ukvarja z usposabljanjem upravnega organa na sodobnejših osnovah, kar pomeni, kdo skrbi za stalen napredek organizacije delovnega procesa in za večjo učinkovitost organa. Tako delo zahteva temeljito strokovno izobraževanje kadrov in uvajanje sodobnih metod dela in podobno.

Čeprav so spoznanja o neogibnosti takega delovanja prevladala v mnogih razvitejših okoljih Evrope in Amerike in se tudi v Jugoslaviji mnogo o tem razpravlja, ne bi mogli pritrditi, da se je v relativno razviti republiki Sloveniji glede tega napravil kakšen pomembnejši korak naprej.

Ni slučajno, da je republiška uprava v odnosu na zvezno in nekatere druge republiške uprave marsikdaj na repu prizadevanj za posodobljanje organizacije uprave in njenega poslovanja (razvoj informatike, zagotavljanje služb za napredek upravnega poslovanja, uvajanje modernejših sredstev za delo upravnih organov in podobno).

Proučiti bo potrebno vprašanje, ali ne kaže funkcijo republiškega podsekretarja v samostojnih republiških organih *konstituirati kot obvezno funkcijo*, ki naj skrbi za:

- usklajevanje vseh sektorjev dela,
- napredek notranje organizacije, metode dela in tehnike poslovanja,
- programiranje in planiranje dela,
- izvrševanje nalog s posebnim poudarkom na roke,
- organiziranje in izvrševanje del za potrebe skupščine in izvršnega sveta,
- usklajevanje dela z drugimi upravnimi organi republike in občin,
- zamenjavanje predstojnika v notranjih odnosih organa in podobno.

Z zakonom in internimi akti bi bilo v tem smislu potrebno precizirati položaj in vlogo te funkcije, pooblastila in odgovornost funkcionarja, odnose podsekretarja do drugih funkcionarjev, določanje političnih in drugih strokovnih pogojev za kadrovanje na ta mesta in podobno. Poleg navedenega pa bi bilo ob tej priložnosti koristno proučiti tudi položaj in vlogo drugih funkcionarjev v republiških upravnih organih.

V

Uspeh celotnih prizadevanj republike za dosledno uresničevanje ustavnih načel bo v prvi vrsti odvisen od kadrov.

Ne le slučajno, skoraj vsi pomembnejši družbeni dokumenti zadnjega časa opozarjajo na kritično stanje in zahtevajo, da uveljavimo dolgoročno kadrovske politiko in zagotovimo sredstva za njeno izvajanje, žal pa je uresničevanje vsega tega vse prepočasno.

Ker je uspeh naših prizadevanj za usposabljanje upravnih organov odvisen predvsem od uspeha naših prizadevanj na kadrovske področju, ne bo mogoče odlašati z ustanavljanjem kadrovske službe. Le-to je treba takoj usposobiti za razreševanje problematike, kot je štipendiranje, izobraževanje delavcev in reševanje drugih vprašanj kadrovske strukture.

VI

Dejavnosti, ki spadajo v sklop proučevanja uprave in njenega poslovanja, so zelo obsežne in zahtevne. Zato so po svetu in tudi pri nas organizirane posebne službe (zavodi, direkcije, centri in podobno), ki strokovno analitično in znanstveno proučujejo vprašanja, ki so z njimi povezana.

Vsebina dela takih služb je zelo pestra in prilagodljiva razmeram in vsakokratnim potrebam. V najširšem smislu pa sodi v delovno področje takih služb zlasti proučevanje organizacije oziroma načel za organizacijo, sodobnih metod in oblik dela, racionalizacije in rutinizacije dela, sistem izobraževanja kadrov, tipizacije profilov, sistem informativne dokumentacijske službe, uporaba sodobne pisarniške tehnike, sistem samoupravljanja v organih uprave, sistema financiranja teh organov, sistem sporazumevanja in dogovarjanja ter priprava analiz in organizacijskih ter drugih predpisov, ki se nanašajo na delovanje upravnih organov družbenopolitičnih skupnosti (ponekod javne uprave v najširšem smislu).

Omenjene naloge opravljajo v federaciji in drugih republikah v večjem ali manjšem obsegu različni organi in organizacije. *V večini republik opravljajo te naloge zavodi za javno upravo, v manjšem obsegu pa tudi sektorji za organizacijo uprave v republiških sekretariatih za pravosodje in občo upravo, oziroma republiških sekretariatih za pravosodje in organizacijo uprave, v federaciji pa poseben center za napredek zvezne uprave v okviru zveznega sekretariata za pravosodne in splošne upravne zadeve.*

Iz izkušenj v drugih republikah in glede na ustanovitev centra za napredek zvezne uprave v sestavu zveznega sekretariata za pravosodne in splošne upravne zadeve je mogoče sklepati, da ima dobro organiziran in dobro kadrovske zaseden zavod (služba) za javno upravo veliko in pomembno vlogo pri razvoju *omenjenih dejavnosti, ki služijo napredku poslovanja in racionalnemu, učinkovitemu, ekonomičnemu delu upravnih organov oziroma javne uprave v celoti.*

V SR Sloveniji pa se učinkovitemu razreševanju vprašanj v zvezi s tovrstno dejavnostjo v zadnjih desetletjih ni posvečala posebna pozornost.

Glede na navedeno in na dejstvo, da je v zvezi z novimi ustavami močno poudarjena vloga uprave, je potrebno, čim hitreje in uspešno

razreševati odprta vprašanja uprave. Pri izpolnjevanju teh nalog pa bo potrebno upoštevati:

— da uspešno, strokovno, analitično in študijsko delo pri proučevanju sistema (organizacije, metode dela in tehnike upravnega poslovanja) republiške in občinske uprave ni mogoče ob neustreznih kadrovske kapacitetah in ob reševanju le tekočih nalog;

— da ni mogoče dopuščati iz takega položaja izviraajoče prakse, katere posledica so bile hitre in ne dovolj proučene ter neredko improvizirane rešitve, predlogi predpisov in podobno;

— da problematike republiške in občinske uprave ni mogoče prepuščati slučajnim rešitvam in akcijam, ki si sledijo vsakih nekaj let in ki skušajo razrešiti najbolj pereče probleme, ki se v zvezi z organizacijo in delom uprave nakopičijo;

— da je potrebno organizacijo in delo uprave ob hitrem napredku tehnike permanentno proučevati in zagotavljati prilagajanje upravnega poslovanja potrebam vsakodnevne prakse in dosežkom sodobne znanosti.

Upoštevaje te principe, bi bilo v strukturi republiške uprave nujno potrebno oblikovati strokovno službo (center). Tej službi pa bi bilo potrebno omogočiti samostojnost v strokovnem delu, kar pomeni, da bi bila stališča, mnenja in predlogi, ki naj bi jih ta služba pripravila za skupščino SR Slovenije in njen izvršni svet ter upravne organe, v prvi vrsti rezultat strokovnega dela in proučevanja, ne pa tudi vplivov, ki so rezultat trenutnih potreb.

Pri izpolnjevanju programa pa naj bi ta služba (center) organizirala svoje delo tako, da bi v procesu realizacije nalog od projekta do končnega akta zagotovila možnost raziskovanja prakse, možnost aplikacije domačih in tujih strokovnih in teoretičnih dosežkov in na koncu predvsem možnost mirnega analiziranja možnih rešitev.

VII

Nova ustava socialistične republike Slovenije izrecno pa tudi neizrecno naglašuje vsebino razmerij med republiškiimi in občinskiimi upravnimi organi.

Ustava je močno konkretna v zavezovanju republiških upravnih organov, da zagotove strokovno pomoč občinskiim upravnim organom. Taka ustavna opredelitev prav gotovo izvira iz dosedanjega stanja, za katerega je karakteristična neangažiranost mnogih republiških upravnih organov na tem področju. Znano je, da občinski upravni organi praktično od likvidacije bivših okrajev niso bili deležni resnejše strokovne pomoči republiških upravnih organov. Deloma je temu kriva neusposobljenost konkretnega upravnega organa deloma pa tudi slaba kadrovska zasedba, tako da mnogi republiški upravni organi niso izvrševali niti najosnovnejših obveznosti instruktorsko nadzornega značaja, da o kakšnih resnejših oblikah strokovne pomoči tudi ne govorimo.

Kakšnega pomena je aktivnejši odnos republiškega upravnega organa do teh vprašanj, nam zgovorno potrjujejo rezultati tistih področij (dohodninska služba, služba narodne obrambe in podobno), na katerih so se republiški upravni organi že doslej znatneje angažirali.

V opravičilo nezadovoljive aktivnosti republiških upravnih organov v preteklosti se neredko navaja med drugim tudi neustreznost dosedanjih predpisov, ki da nalagajo republiškim upravnim organom samo dolžnosti in ne tudi pravic. Temu opravičilu pa se tudi v SR Sloveniji ne bo mogoče pridružiti, saj so analize podobnih situacij v sosednji republiki Hrvaški pokazale, da se republiški organi v zelo redkih primerih ali pa sploh niso posluževali pooblastil in niso razvijali aktivnosti za uresničevanje pravic in dolžnosti, ki izhajajo iz teh razmerij.

Tak odnos republiških upravnih organov seveda kvarno vpliva na organizacijo in na poslovanje občinskih upravnih organov, ki se tudi sami neredko pritožujejo nad takim stanjem.

Rigoroznost republiške ustave glede zagotavljanja strokovne pomoči občinskim upravnim organom je glede na takšno stanje utemeljena. Republiški organi se bodo morali resneje kot kdaj koli prej lotiti nalog, ki jih imajo v odnosu na te organe. S poglobljeno aktivnostjo bo treba v prvi vrsti zagotoviti sistem trajnega dopolnilnega izobraževanja delavcev, zaposlenih v občinskih upravnih organih, krepiti instruktorsko nadzorno dejavnost republiških upravnih organov, pospeševati modernizacijo in posodobljanje poslovanja občinskih upravnih organov in podobno.

To pa so za republiške upravne organe velike, odgovorne in tudi neodložljive naloge.

VIII

V drugo skupino nič manj pomembnih razmerij spadajo razmerja med republiškim upravnimi organi in republiškim interesnimi skupnostmi oziroma njihovimi strokovnimi službami.

Vsebina teh razmerij je v tem trenutku najmanj razčiščena, razrešitve pa bo treba iskati v doslednem spoštovanju ustavnega položaja teh skupnosti, iz njega izvirajočih pravic in dolžnosti, v obveznosti upravnih organov in v njihovi odgovornosti za stanje na področju, za katerega so ustanovljeni. Položaj enih in drugih ter njihovo mesto v reševanju družbene problematike področja, ki ga pokrivajo, mora biti osnovni vzvod, na katerem bodo zasnovana njihova medsebojna razmerja. Vsako reševanje teh razmerij, ki bi imelo za posledico negacijo aktivnosti tega ali onega dejavnika v teh procesih, bi bilo enako škodljivo.

Če gre v pogledu odgovornosti za kakšne razlike, potem sta različni samo vlogi obeh dejavnikov v procesu reševanja problematike z istega področja, sicer pa stvarna prisotnost obeh ne more biti niti za trenutek

slučajna. Medtem ko bo glavna pozornost interesne skupnosti in njenih dejavnikov slej ko prej usmerjena na neposredno uresničevanje osebnih in skupnih potreb in interesov, bodo upravni organi kot organi družbenopolitične skupnosti in interesov teh skupnosti razvijali svojo aktivnost v izvajanju politike in izvrševanju zakonov, predpisov in drugih splošnih aktov skupščine in izvršnega sveta. V tem smislu in obsegu bodo tudi odgovarjali za stanje na takih področjih.

Ker teh aktivnosti pogosto ni mogoče točno razmejiti in ker tudi sicer ne gre za popolnoma ločene aktivnosti, bo to prinašalo pestro vsebino odnosov, ki so in bodo nastajali ob upoštevanju nove ustave ter jih bo potrebno razreševati.

Ustava socialistične republike Slovenije daje v 175. členu osnovo za skupno reševanje temeljnih vprašanj na teh področjih. Po njenih določbah skupščine samoupravnih interesnih skupnosti enakopravno s pristojnimi zbori skupščine družbenopolitične skupnosti odločajo o vprašanjih s področij, ki so v pristojnosti te skupščine. To je konkreten in prav gotovo temeljni odnos v razmerjih, ki nastajajo med organi samoupravnih interesnih skupnosti in organi družbenopolitične skupnosti. Nastaja vprašanje, ali ne kaže na tej osnovi razreševati tudi razmerij med drugimi organi ene in druge skupnosti. Če naj upoštevamo enakopravno odločanje na nivoju skupščin, najbrž določenega sodelovanja med pristojnimi dejavniki ne bo mogoče izključiti tudi v fazi priprav določenega gradiva, predlogov, predpisov in drugih aktov. To pa je prav gotovo področje, na katerem bi bilo potrebno urejati razmerja med upravnimi organi in ustreznimi skupnostmi ter njihovimi službami.

Iz dosedanjih razmišljanj o načinu urejanja teh razmerij pa lahko povzamemo, da tega ne bo mogoče storiti niti z enostavnim združevanjem služb, kar opravičujejo nekateri tudi s tendencami njihovega razraščanja, verjetno pa tudi ne z enostavnim presajanjem teh služb v organizacijski sestav upravnih organov.

Praksa, zlasti pa intenzivnejše proučevanje te problematike naj da v bližnji prihodnosti zadovoljivejše odgovore na ta vprašanja.

IX

V luči nove ustave socialistične republike Slovenije postajajo vse bolj zanimiva tudi razmerja med upravnimi organi ter skupščino in njenim izvršnim svetom.

Nova ustava je vse temeljne odločitve v zvezi s položajem, vlogo in organizacijo upravnih organov, kolikor to ni že z ustavo precizirano, prepustila skupščini družbenopolitične skupnosti, glede na to pa so razumljive tudi obveznosti upravnih organov v odnosu do te skupščine. Novost v tem pogledu bodo morda konkretne obveznosti, ki jih bodo imeli upravni organi do delegatsko organizirane skupščine, medtem ko je

odgovornost upravnih organov skupščine in način njenega uresničevanja dosti bolj razčiščena.

Medtem ko se zdi vsebina teh razmerij sorazmerno jasnejša, pa to ne bi mogli trditi za vsebino vsega tistega, kar se pojavlja na razmerju upravni organ — izvršni svet.

Razlog temu ni samo v praksi zadnjih desetih let, za katero se ne bi moglo trditi, da je bila vedno naklonjena principialnemu razreševanju teh razmerij, ampak tudi v novem ustavnem položaju izvršnega sveta in upravnih organov.

Izvršni svet je po novi ustavi izvršilni organ skupščine in kot tak odgovoren skupščini za stanje v družbenopolitični skupnosti za izvajanje politike in izvrševanje predpisov ter za usmerjanje in usklajevanje dela upravnih organov. Podobno kot za izvršni svet pa ustava precej natančno opredeljuje tudi položaj in naloge upravnih organov, ki naj med drugim izvajajo določeno politiko, izvršujejo zakone, izvajajo smernice skupščine in odgovarjajo za stanje na področjih, za katera so ustanovljeni.

Poleg razširjene funkcije upravnih organov ustava tudi izrecno poudarja samostojnost upravnih organov v okviru njihovih pooblastil in obveznost, da za svoje delo odgovarjajo skupščini in izvršnemu svetu. Te ustavne opredelitve je treba upoštevati kot temeljno izhodišče razmerij, ki jih bo potrebno v zvezi z novo ustavo oblikovati in razvijati.

Tako bodo republiški upravni organi dolžni izvrševati akte izvršnega sveta, ki bodo terjali izvajanje politike in izvrševanje zakonov in drugih predpisov skupščine in usklajevanje dela vseh republiških upravnih organov, s svojim strokovnim delovanjem pa bodo zagotavljali uspešno funkcioniranje izvršnega sveta, tako tudi na nikogar ne bodo mogli prenašati odgovornosti za stanje na področjih, ki ga pokrivajo. Konkretno bi to pomenilo, da tudi razmerja med izvršnim svetom in upravnimi organi ne bi smela biti niti približno tako postavljena, da bi se ti organi glede svojega dela »krili za hrbtom izvršnega sveta«. Kot to pa bi bilo skrajno škodljivo tudi takšno ravnanje izvršnega sveta, da bi s svojimi posledicami zanikovalo ustavni princip »samostojnosti in odgovornosti«, da bi se namreč vračali k rešitvam, ki so dejansko spreminjale upravne organe v »strokovno administracijo izvršnega sveta«. Izogibati se temu pa pomeni slediti v ustavni razpravi in premnogih dokumentih najvišjih predstavniških organov in organov ZKJ in SZDL naglašeni zahtevi po večji samostojnosti, odgovornosti in učinkovitosti upravnih organov, nasprotovati njihovi anonimnosti ter zagotavljati aktivnejši odnos upravnih organov v zaščiti neoviranega razvoja samoupravne socialistične družbe.

Na tem razvojnem področju pa bo potrebno še marsikaj premisliti, razrešiti in marsikaj tudi opustiti, kar je v dosedanjih razmerjih oviralo tak razvoj.

Temeljna načela socialistične morale (II)

5. Konkretizacija načela humanizma v materialno-eksistenčnem položaju človeka (udeležba v delitvi družbeno proizvedene vrednosti)

Ko smo na začetku skušali prikazati vlogo in naloge socialistične družbe pri uresničevanju humanizma, smo kot poseben problem osvetlili konkretizacijo načela humanizma v materialno-eksistenčnem položaju človeka. Ko zaradi večje razumljivosti ločujemo problem materialno-eksistenčnega položaja od družbenoekonomskega položaja (o katerem smo že govorili in je seveda temelj drugega položaja), imamo pred očmi vprašanje: kako je človek v socializmu udeležen v delitvi družbeno proizvedene vrednosti oziroma po kakšnih načelih se ravna socialistična družba pri delitvi in s tem hkrati pri zadovoljevanju potreb? In če upošteva splošna načela pravičnosti in enakosti — se zastavlja drugo vprašanje: kako socialistična družba konkretno določa in izvaja to načelo o delitvi, ali drugače povedano, kako socializem obravnava in uresničuje »pravičnost v distribuciji«?

a) Načelo delitve »po delu« kot temeljna oblika in izraz »pravičnosti v distribuciji«. Nujnost, upravičenost in pomanjkljivost tega načela

Načelo enakosti in pravičnosti je možno zasnovati in izoblikovati po dveh modelih: po modelu *paritete* oziroma popolnega izenačenja ali po modelu *proporcionalnosti* ali sorazmerja. Ko govorimo o tem razlikovanju v socializmu, lahko ugotovimo, da si socialistična družba zamišlja in izvaja enakost kot pariteto na področju splošnih pravic človeka in občana. To enakost izvaja tudi na področju *družbenih pogojev* s tem, da razglaša enako pravico vseh ljudi do dela z družbenimi proizvodnimi sredstvi ter s tem, da sprejema obveznost, da bo progresivno ustvarjala sredstva, s katerimi bodo ljudje lahko delali. Glede vprašanja udeležbe posameznika v delitvi (distribuciji) družbeno proizvedene vrednosti pa enakost in pravičnost izvaja proporcionalno, sorazmerno; to pomeni, da je

delež posameznika v proizvedeni vrednosti odvisen od kvantitete in kvalitete dejavnika, s katerim posameznik nastopa v proizvodnem procesu; odvisen je od kvantitete in kvalitete dela.¹ To načelo je tudi v novi ustavi SFRJ nekajkrat posebej poudarjeno. Enakost v sferi proizvodnje je, kakor je pisal Marx, v tem, da se uporablja za posameznike *isto merilo*, se pravi, merilo dela. Ker pa so posamezniki zelo različno sposobni za delo in tudi različno kvalificirani, se raba istega merila za vse v rezultatu izraža kot neenakost;¹ eden dobi manj, drugi več.

Pri tem naj opozorimo, da se to načelo ne nanaša na delitev celotnega družbenega proizvoda, marveč samo tistega dela proizvoda, ki je namenjen za osebno potrošnjo (osebni dohodek), torej po odbitku tistih delov, ki se morajo izločiti za vzdrževanje in širjenje proizvodnje kot tudi za »družbeno potrošnjo« (šolanje, zdravstveno varstvo itd.).

To načelo moramo razumeti kot *nujnost* v fazi relativne nerazvitosti proizvodjalnih sil v socializmu, katere posledica je tudi relativno pomanjkanje proizvedenih dobrin. In dokler je tako pomanjkanje, dokler viri družbenega bogastva ne bodo obilnejši, bo prisotna tudi zainteresiranost nosilcev dela za obseg udeležbe v delitvi proizvedene vrednosti. Če bi v takih razmerah potekala delitev ne glede na vloženo delo, bi zainteresiranost subjektov dela za večje in boljše delo pojemala. Pojemala bi torej splošna produktivnost in količina proizvedenih dobrin; če bi se družba na tem področju ravnala po načelu paritete in ne sorazmerja, bi ekonomsko vse bolj slabela, enakost pa bi se spreminjala v enakost v revščini. Tako se pokaže, da je načelo delitve »po delu« in proporcionalnosti ter na tej podlagi zasnovana neenakost glede na večji in boljši delovni učinek ne le nujno, marveč tudi ekonomsko smotrno, ker spodbuja prizadevanja za večjo produktivnost dela. Drugič, to načelo je tudi *moralno upravičeno*, če upošteva osebno pa tudi skupinsko (kolektivno) prizadevanje. Če bi ne upoštevali tega vidika ter izenačevali vse ljudi, tudi tiste, ki bi lahko delali, pa nočejo, bi to pomenilo, da bi zavestno zanemarili zasluznost, *zaslugo*. To načelo ima *moralno upravičen smoter* ne le v tem, da neposredno sugerira, da je *treba* nagrajevati proizvajalce po njihovem delu in prizadevanjih, marveč tudi v tem, da implicira *prepoved*, nesprejemljivost. Implicira namreč prepoved kakršnegakoli dohodka, ki ne izvira iz dela (kolikor ne gre za družbeno priznana in zaslužena nadomestila in nagrade). Drugače povedano, načelo delitve »po delu« pomeni obsodbo in zavračanje vseh tistih socialnih razlik, ki ne izvirajo iz dela, predvsem pa obsoja vse oblike eksploatacije tujega človeškega dela. Na podlagi tega načela niso deležni teh pravic, ki temelje na delu, vsi tisti, ki so sposobni za delo, pa nočejo delati. Obe ti načeli sta dobili moč ustavnega predpisa. Tako pravi 11. člen ustave: »Nihče si ne more niti posredno pridobivati materialnih in drugih koristi z izkoriščanjem tujega dela.«

¹ Glej obširneje: K. Marx, »Kritika gothskega programa«.

in v 156. členu: »Kdor noče delati, čeprav je zmožen za delo, ne uživa pravic in varstva, ki jih ima človek na podlagi dela.«

Kljub temu pa načela nagrajevanja »po delu«, najsi je ekonomsko nujno in smotrno ter v tem smislu tudi moralno upravičeno, *ne* moremo obravnavati kot moralno popolno in *neoporečno*. To načelo namreč ne implicira le priznanja za prizadevnost in osebni trud, marveč tudi večjo nadarjenost kot podlago za večji delež v delitvi. Ta naravna nadarjenost pa ni zasluga posameznika, ker jo je dobil od narave. Zato načelo »po delu« vsebuje tudi priznanje *naravnih privilegijev* kot podlage za eksistenčni in družbeni položaj človeka. To je ugotavljal tudi Marx, ko je pisal, da pravica, ki jo izraža načelo »po delu«, »ne priznava nobenih razrednih razlik, ker je vsak le delavec, kakor vsi drugi, molče pa priznava neenako individualno nadarjenost in zato neenako storilnost kot naraven privilegij. Je torej po svoji vsebini pravica neenakosti kakor vsaka pravica.«²

Te etično sporne implikacije in posledice načela »po delu« je Lenin zelo rigorozno označil za *nepravične*; pisal je, da »prva faza komunizma (v kateri se uporablja načelo »po delu«) še ne more dati pravičnosti in enakosti: razlike v bogastvu, in sicer nepravične razlike, bodo še ostale, nemogoče pa bo izkoriščanje človeka po človeku, ker si ne bo mogoče prisvajati v privatno lastnino proizvodjalnih sredstev . . .«³

To Leninovo oceno lahko sprejmemo kot etično utemeljeno. Kajti če bi v nasprotju s to oceno presojali, da je pravično, če človek nadarjenost, ki mu jo je podarila narava kot privilegij, lahko izrablja le za svoj materialno-eksistenčni položaj, tedaj bi privolili v stališča »naravne etike«, naravne ureditve stvari, v kateri je položaj posameznih bitij določen z njihovo močjo oziroma silo. Ali preprosteje povedano, s tem bi privolili v načelo »Imaš samo toliko, kolikor moreš« in »kolikor le moreš, toliko tudi imej«. Toda bistvo človeške etike in *humanosti* je prav v tem, da se človek ravna po načelih, ki korigirajo in *presegajo* naravo, naravno ureditev stvari: moraš imeti, čeprav ne bi mogel (zaslužiti); ni treba, da imaš, kolikor bi mogel imeti v položaju, ko tudi drugi nimajo.

Drugo vprašanje je seveda, koliko je možno to načelo v danih razmerah tudi uresničevati. Pri uresničevanju nekega načela v globalnem družbenem prostoru moramo upoštevati tudi posledice za posamezne akterje družbenega življenja, za različne potrebe in težnje v družbi, pri katerih obstaja vedno določena mera konfliktnosti in protislovja. Tako bi verjetno na sedanji stopnji relativnega pomanjkanja in relativne nerazvitosti proizvodjalnih sil družbeno »prepovedovanje«, da si lahko bolj nadarjeni ustvarjajo iz te nadarjenosti (z bolj kvalificiranim delom) večje ugodnosti za svoj materialni položaj, povzročilo — celo v primeru, če bi bilo tako »prepoved« sploh možno izvesti — zmanjševanje njihovega

² K. Marx: »Kritika gothskega programa«: Marx-Engels: Izbrana dela, CZ, Ljubljana 1951, str. 19.

³ V. I. Lenin, »Država in revolucija«, Izbrana dela III. zvezek, CZ, Ljubljana 1949, str. 259.

prizadevanja in iniciativnosti; nastale bi torej škodljive posledice za skupno družbeno bogastvo, ki se mora nujno povečevati, da bi lahko družba v perspektivi prešla k višjemu načelu delitve — k načelu delitve »po potrebah«. Drugače povedano: družba kot celota in sile, ki jo usmerjajo, morajo še vedno izhajati iz pogleda na človeka in človeško naravo (z nekega splošnega antropološkega vidika), ki v človeku vidi in priznava »Homo economicusa«, ekonomskega človeka, ki je zainteresiran za obseg materialnih dobrin. Lahko se pač usmeri le v *omejevanje* razlik, ki nastajajo na podlagi dela (in tako tudi ravna, čeprav na tem mestu o tem ne bomo razpravljali), ne pa v njihovo odpravljanje. Lahko pa odpravi in mora odpraviti tiste socialne razlike, ki ne izhajajo iz dela.

Seveda je razlika med tem, če pravimo, da mora družba upoštevati ali da je celo ekonomsko smotno, če družba upošteva razlike in posledice, ki izhajajo iz »naravnih privilegijev« — in pa tam, če bi dokazovali, da je njihovo upoštevanje pravično in da vlada že v prvi fazi graditve komunistične družbe popolna skladnost med etiko in ekonomiko. S pojmovanjem, da v tem ni protislovja in da je pravičnost v celoti uresničena, bi se družba odrekla humanističnega ideala, ki jo opozarja in spodbuja k neprestani nadaljnji humanizaciji.

Tisti posameznik, ki bi brezobzirno ekonomsko izrabljal svojo nadarjenost in kvalificiranost ter se slepo držal načela, »da je vse tisto, kar ni družbeno prepovedano — moralno«, bi bil v moralnem pogledu dokaj sporen. Kajti s tem, da ekonomsko izrablja svojo nadarjenost, uporablja naravni privilegij, torej nekaj, za kar sam *nima zaslug*; in drugič, s tem v bistvu izrablja konjunkturo strokovnih kvalifikacij, torej potrebe in celo »lakoto« družbe po strokovnjakih in se potemtakem oprijema zelo spornega načela: izkoristil bom družbeno nujno za svojo materialno in izjemno *prednost*; in tretjič, ob vsem tem pozablja na dejstvo, da je prav družba tisti dejavnik, ki mu je omogočil, da je razvil svoje sposobnosti in se kvalificiral, ter da ima do nje obveznost, dolžnost.

Načela »po delu« torej, kljub temu da je ekonomsko nujno, etično upravičeno in pravično, ne moremo imeti za ideal, za etično neoporečno in tudi ne za zadostno in edino načelo pri opredeljevanju materialno eksistenčnega položaja človeka v socializmu.

O oblikah in razlogih te nezadostnosti kot tudi o tem, da je potrebno to načelo *dopolnjevati z načelom solidarnosti*, bomo govorili kasneje. Zdaj bomo razčlenili etične implikacije dejstva, da smo v prvi fazi graditve komunistične družbe, ko obstaja še blagovna proizvodnja in deluje zakon vrednosti, prisiljeni to načelo spoštovati.

b) *Etična ambivalentnost ali protislovni moralni značaj tržnega gospodarstva in zakona vrednosti*

Socialistična družba, taka, kot je na prehodu iz kapitalizma, se ne more takoj preusmeriti k delitvi »po potrebah«, marveč se mora ravnati

po načelu »po delu«. Poleg tega proizvodov dela ne more kratko malo razdeljevati, marveč se jih je treba prisvajati prek trga. Proizvodi dela imajo torej značaj *blaga*. Temeljni zakon, po katerem se mora ravnati blagovna proizvodnja, pa je *zakon vrednosti*. V čem je vsebina zakona?

Marksistična kritika politične ekonomije razlikuje pojem *uporabne vrednosti* od pojma *menjalne vrednosti* (ali *vrednosti*). Uporabna vrednost je lastnost nekega predmeta, da zadovolji določeno človeško potrebo. *Vrednost* pa je izraz dejstva, da je bilo za njegovo izdelavo vloženo *človeško delo*, da je bila potrošena delovna sila. Ker pa je bilo delo, ki so ga vložili posamezni proizvajalci v proizvodnjo enakega izdelka, različno, je tudi *individualna vrednost* tega predmeta različna. Toda tisti proizvajalec, ki je vložil v svoj proizvod več vrednosti oziroma več dela, ne bo mogel prodati svojega proizvoda po individualni vloženi vrednosti, ko se bo na tržišču srečal s proizvajalci, ki so v isti proizvod vložili manj dela (manjšo vrednost), kajti ti zadnji bodo svoj proizvod lahko ponudili ceneje. *Pri soočanju proizvodov z različnimi individualnimi vrednostmi se proizvodi ne realizirajo* (se ne prodajo) *po individualno potrošenem delu* (ali po individualni vrednosti), *temveč po poprečnem, družbeno potrebnem delovnem času*. To je *zakon vrednosti*.

Že iz te skope (in nekoliko poenostavljene) formulacije lahko ugotovimo nekatere *pozitivne* ekonomske in etične implikacije zakona vrednosti ter delovanje trga, tržnega značaja gospodarstva. Najprej lahko rečemo, da oba dejavnika lahko spodbujata težnjo k večji produktivnosti dela. Proizvajalec je zainteresiran, da v istem času izdela več proizvodov in boljše proizvode, da bi bil na trgu v boljšem položaju; prav tako je družba kot celota zainteresirana, da z bolj kvalitetno in bolj intenzivno proizvodnjo svojih proizvodnih subjektov poveča družbeno bogastvo. Večjo produktivnost dela lahko proizvajalci (proizvodni kolektivi) dosežejo z boljšo organizacijo dela, z intenziviranjem živega osebnega dela, z varčevanjem oziroma z racionalno porabo surovin itd. Produktivnost dela (količina proizvodov na časovno enoto) pa je odvisna predvsem od tehnične razvitosti in izpolnjenosti orodij za delo. Še več: tehnična izpopolnjenost delovnih priprav postaja vse bolj odločilni in odločujoči pogoj in dejavnik produktivnosti dela. Zaradi takega izpopolnjevanja se je produktivnost dela v nekaterih proizvodnih vejah v zadnjih sto letih celo postoterila. Zakon vrednosti in blagovna proizvodnja lahko in morata spodbujati proizvajalce k temu, da modernizirajo in izpopolnjujejo priprave za delo, da uvajajo novo tehnologijo, kajti tehnologija v novejšem času zelo hitro zastareva. Drugače povedano, zakon vrednosti navaja blagovne proizvajalce k temu, da izločajo iz svojega dohodka vse več sredstev v sklade za obnavljanje in modernizacijo orodij za delo — ali če povemo v jeziku etike, svoja trenutna hotenja in želje podrejujejo trajnejšim interesom, mislijo na prihodnost.

Kot *posreden* dokaz za pozitivno delovanje ekonomskih zakonitosti lahko navedemo negativne pojave, do katerih je prišlo tam, kjer so bili ti

zakoni omrtvičeni, na primer tam, kjer so se podjetja lahko zanašala na dotacije iz republiških in zveznih skladov. Tako smo na primer na začetku gospodarske reforme leta 1965, ki je bolj na široko odprla vrata delovanju zakona vrednosti, lahko brali, da so taka podjetja naenkrat začela odkrivati tako imenovane notranje rezerve — začenši s pozabljenim in odvrženim materialom, z odvečnim številom delavcev in uslužbencev na nekaterih proizvodnih in organizacijskih mestih, do nekoristnih potovanj v tujino, pretirane in nenadzorovane uporabe reprezentančnih skladov, pretiranega števila obolevanj in izostankov z dela itd. V novejšem času pa se seznanjamo ne le z vse bolj organizirano akcijo za odpravljanje teh pomanjkljivosti, marveč tudi s pripravljenostjo proizvajalcev, da od svojega dohodka vse več vlagajo v modernizacijo podjetij.

Drugič, zakon vrednosti in trg lahko pozitivno vplivata na družbeno smotno delitev v gospodarskih dejavnostih in gospodarskih panogah oziroma na družbeno smotne naložbe v te panoge. Trg namreč opozarja, za katere proizvode oziroma dejavnosti je večje povpraševanje in imajo možnosti za realizacijo oziroma so družbeno bolj potrebni. Res je sicer tudi, da tržno povpraševanje ne kaže vedno in povsod stvarne in prave družbene *potrebe* po nečem. Vzemimo primer: pornografska literatura in šund se dobro prodajata, trg ju terja in »sprejema«, kar pa ne pomeni, da gre za pravo družbeno potrebo. Po drugi strani nam primeri mnogih podjetij, ki so nastala v obdobju administrativnega upravljanja gospodarstva iz docela lokalističnih ali »političnih« razlogov ter so proizvajala blago, ki se ni prodajalo, kažejo, da moramo zakon vrednosti in trg brezpogojno sprejeti kot bistvena usmerjevalca razvoja in razporejanja proizvodjalnih sil ter kot določilnici v politiki investicijskih naložb v nove objekte. Poleg tega ta dejavnika spodbujata gospodarsko iniciativo tako, da se podjetja in posamezniki »transformirajo v ekonomske subjekte«. ⁴

Drugače povedano: zakoni blagovne proizvodnje so ovira za samovoljo in partikularizem v investiranju in razporejanju proizvodjalnih sil. V primerjavi z administrativno-planskimi metodami gospodarjenja omogoča objektivizacijo ekonomskih odnosov. ⁵

Tu bi lahko navedli še druge pozitivne ekonomske in posredno tudi etične posledice delovanja zakona vrednosti. Vendar naj zdaj preidemo k »drugi strani medalje«, k obravnavanju etično spornih strani in implikacij blagovne proizvodnje, kajti naša naloga je le *osvetliti* to problematiko, ne pa razgrinjati vse podrobnosti.

Na prvem mestu lahko med negativnimi implikacijami navedemo *spopad zakona vrednosti z načelom nagrajevanja po delu*, do katerega bi moralo priti, če bi v ekonomiki socializma deloval samo ta zakon. Produktivnost dela namreč ni odvisna samo od prizadevnosti subjektov dela, marveč tudi od ravni tehničnega razvoja orodij, s katerimi subjekti raz-

⁴ Dr. Ivan Maksimović: »Socializem in ekonomsko-etični problemi«, »Filozofija«, Beograd 1967, št. 4, str. 52.

⁵ Prav tam, str. 53.

polagajo (oziroma od predmetnega minulega dela). Če naj bi imeli enake možnosti na trgu ali da bi ustvarjali enak dohodek, ki bi bil v sorazmerju s potrošenim delom, bi morala imeti podjetja ali gospodarski subjekti popolnoma enako razvito tehniko; ta pa je seveda zelo različna. Poleg tega ta različnost ni vedno posledica večjih ali manjših naložb samih proizvajalcev v modernizacijo tehnike in tehnologije, ni vedno rezultat njihovega minulega dela, marveč tudi družbenih naložb v podjetja oziroma uporabe družbenih materialnih skladov. So pa še številni drugi — od samih proizvajalcev čisto neodvisni — objektivni pogoji, ki vplivajo na to, da je njihov položaj na trgu zelo različen (na primer naravni pogoji, prometne razmere, carinska politika, ki postavlja vsaj začasno nekatera podjetja oziroma panoge v ugodnejši oziroma neugodnejši položaj, davki itd.). Pri tako neuravnoteženih objektivnih pogojih seveda načela nagrajevanja »po delu« ni mogoče v celoti uresničiti; nekateri, ki imajo boljše pogoje, ustvarjajo *izredni dohodek*. Zakon vrednosti v takih razmerah nujno pelje k vse večji diferenciaciji, k razlikam v dohodku in seveda v materialno-eksistenčnem položaju subjektov dela. Zato je intervencija celotne družbene skupnosti v pogledu spreminjanja teh odnosov, da bi se *izenačili pogoji dela* in omejila diferenciacija, nujna in upravičena. Nujna zato, ker razlike povzročajo socialno disharmonijo in nestabilnost; upravičena in pravična pa tedaj, kadar položaj nekega podjetja ali panoge ni posledica prizadevanj in začasnega odrekanja samih subjektov dela, pač pa rezultat že podedovanih objektivnih pogojev in družbenih naložb.

Poleg tega imata tržno gospodarstvo in zakon vrednosti še druge pomankljivosti. Če bi se na primer ekonomika socialistične družbe ravnala samo po zahtevah trga, družba ne bi mogla uresničiti nekaterih bistvenih in dolgoročnih nalog glede zgraditve temeljnih proizvodnih sil. »Zakoni blagovne proizvodnje in njene funkcije ne morejo zamenjati *vseh* funkcij planiranja in objektivno nujnega družbenega usmerjanja socialističnega gospodarstva. Važne ekonomske odločitve in izbire se bodo še vedno morale sprejemati *ex ante* (vnaprej), pogosto tudi neodvisno od anticipiranih vplivov blagovne proizvodnje ali v izjemnih primerih celo v nasprotju z njimi.«⁶ Tržno gospodarstvo povzroča tudi vrsto negativnih odnosov blagovnih proizvajalcev, kot so na primer: nelojalna konkurenca na trgu (ne pa proizvodna konkurenca), ustvarjanje večjega dohodka z zviševanjem cen — ne pa s povečanjem količine proizvodov itd.⁷

Najnovejša ustava SFRJ je zelo določeno izrazila idejo o potrebi izenačevanja objektivnih pogojev dela in o korigiranju razlik, ki jih povzroča zakon vrednosti. Tako v 18. členu ustave piše: »Del dohodka, ki je rezultat dela v izjemno ugodnih naravnih pogojih ali je rezultat izjemnih ugodnosti na trgu ali drugih izjemnih ugodnosti za pridobivanje dohodka, se skladno s samoupravnim sporazumom in zakonom uporablja

⁶ Prav tam, str. 53.

⁷ Glej obširneje pri istem avtorju v navedeni študiji.

za razvoj materialne osnove združenega dela v občini in republiki oziroma avtonomni pokrajini«. Konkretneje povedano »lahko na primer tudi državni predpis družbenopolitične skupnosti določa, da je treba rento, ekstraprofit itd. odvajati bodisi v skupni dohodek združenih delovnih organizacij, ki pripada vsem tem organizacijam, ali jih pa celo odvajati iz delovne organizacije in uporabljati na drugačen način za razvoj proizvajalnih sil v družbi sploh.«⁸

Bistveno, načelno izhodišče za tovrstno intervencijo v tržnih odnosih in zakonu vrednosti je pojmovanje (ki je prisotno tudi v ustavi), po katerem dohodek temeljne delovne organizacije združenega dela ne more biti izključno rezultat prispevka kolektiva posamične organizacije, marveč tudi kot delež skupnega združenega dela, ki je ustvarjen s sredstvi, katera ta kolektiv upravlja. Delovni kolektivi niso in ne morejo postati *lastniki* proizvodjalnih sredstev, ker so ta sredstva last celotne družbe. Zato mora biti tudi uporaba teh sredstev in delitev dohodka, ki je ustvarjen s temi dohodki, usklajena s splošno družbenimi potrebami in s potrebami drugih delovnih organizacij. »Delavec oziroma delovni kolektiv je dolžan upravljati proizvodjalna sredstva v družbeni lastnini ter dohodek svoje temeljne organizacije kot dober gospodar, dolžan je torej razpolagati z njim kot z delom skupnega dohodka združenega dela, ne pa kot da gre za sredstva, s katerimi bi lahko počenjal, kar bi hotel. Zato sta vsak delavec in vsaka temeljna organizacija združenega dela dolžna upoštevati tudi položaj drugih delavcev in drugih delovnih organizacij; dolžna sta se do njihovih interesov obnašati odgovorno in s svojo nedisciplino ali egoizmom posameznih skupin ne odjedati tiste skupne akumulacije, ki je nujna za razvoj materialne podlage združenega dela.«⁹

Ustava predvideva tudi možnost družbene intervencije in usklajevanja položaja različnih panog združenega dela pri delitvi družbenega dohodka.¹⁰

Toda čeprav je intervencija skupnosti v delovanje zakona vrednosti nujna in upravičena, ta intervencija ne sme biti taka in tolikšna, da bi postala ekonomsko disfunkcionalna, da bi destimulirala razvitejše delovne kolektive za nadaljnje izboljševanje njihovih proizvodjalnih sredstev; taka bi pa postala, če bi preveč zajemala iz dohodka teh razvitejših podjetij.

Zakona vrednosti in zakonov blagovne proizvodnje se ne da preprosto »odpraviti« ali pa jih razveljaviti na katerikoli samovoljno izbrani stopnji družbenoekonomskega razvoja. Marx je napovedoval, da bo ta zakon prenehal veljati šele takrat, ko bo človek izključen iz proizvodnega odnosa kot neposredna proizvodjalna sila, oziroma takrat, ko bosta tehnika in znanost tako razviti, da se bo človek pojavljal le še kot nadzornik proizvodnega procesa, ki ga bodo opravljali stroji sami. Tedaj bosta

⁸ Edvard Kardelj: »Temeljni vzroki in smeri ustavnih spremembe«, izd. ČGP »Komuniste«, Ljubljana 1973, str. 35.

⁹ E. Kardelj, op. cit., str. 57.

¹⁰ E. Kardelj, op. cit., str. 35.

stvarni in glavni vir bogastva znanost in tehnika, ne pa samo neposredno človeško delo. Brž ko delo v neposredni obliki ni več veliki vir bogastva, tudi delovni čas ni več in ne more biti več njegova mera in zaradi tega tudi menjalna vrednost ne mera uporabne vrednosti . . . S tem pa se poruši tudi proizvodnja, ki je zasnovana na menjalni vrednosti . . .¹¹

Program ZKJ izrecno poudarja nujnost blagovne proizvodnje v socializmu. Kajti »dokler je blagovna proizvodnja objektivno pogojena, dotlej neupoštevanje zakona vrednosti in drugih zakonov trga ne krepi, ampak naravnost slabi socialistične elemente v gospodarstvu, hromi iniciativo posameznika in podjetja, zavira razvoj proizvodjalnih sil in poraja zunaj proizvodnje sile, ki izvajajo nad proizvodnjo nasilje«. ¹² Na enakem stališču vztraja tudi zasnova za deseti kongres ZKJ: trg v socializmu mora obstajati in tudi obstaja; zanikovanje trga je obramba birokratizma in tehnokratizma; trg je nujen tudi zato, da bo neposredni proizvajalec lahko prevzel vpliv na potek reprodukcije. Pri vsem tem je popolnoma gotovo, da blagovna proizvodnja povzroča neenakosti, vendar pa se te neenakosti ne morejo odpravljati z vračanjem k staremu administrativno-etatiističnemu načinu upravljanja, marveč z razvijanjem proizvodjalnih sil, z razvijanjem samoupravljanja v gospodarstvu in z organiziranim samoupravnim korigiranjem tržnih tokov, z vgrajevanjem elementov socialistične solidarnosti in vzajemnosti v tolikšnem obsegu, da ne destimulira ustvarjalnosti in dela.¹³

c) Načelo solidarnosti

Ze negativne socialnoekonomske posledice in etično sporne strani zakona vrednosti so nas pripeljale do spoznanja, da se mora v socialistični družbi uveljavljati načelo solidarnosti kot bistveni humanistični korektiv zakona vrednosti. So pa še neekonomski razlogi, ki pogojujejo in terjajo vgrajevanje tega načela. O teh razlogih in o načinih, kako naša samoupravna socialistična družba sprejema načelo solidarnosti v svojih temeljnih normativnih aktih, bomo govorili pozneje. Moramo pa opredeliti tudi bistveni odnos tega načela in socializma ali *posebno vlogo*, ki jo načelo solidarnosti odigrava v socializmu — v nasprotju in za primerjavo z drugimi družbenimi sistemi. Najprej pa moramo seveda podati *splošno opredelitev* solidarnosti in našteti vsaj njene pglavitne zvrsti.

1. Pojma in termina solidarnost ne uporabljamo tako enopomensko kot na primer pojem resnicoljubnost. Ta, zadnji pojem je čisto zadosti opredeljen, če pravimo, da je resnicoljubnost pripravljenost človeka, da daje take izjave o dogodkih, ljudeh in stvareh, ki v njih prikazuje stvarno

¹¹ K. Marx, »Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie«, Berlin 1953, s. 593.

¹² Program ZKJ, VI. poglavje: Družbenoekonomska ureditev, Sedmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije, CZ Ljubljana 1958, str. 408.

¹³ Zasnova za Deseti kongres ZKJ, IV. Blagovna proizvodnja in trg . . .

stanje, pa najsi bi prišel zaradi tega v konflikt s katerim svojih interesov ali z vrednoto, ki jo ceni in pa z interesom drugega človeka. Privrženost ali zvestoba resnici pomeni odločenost človeka, da bo v položaju, ko mora izbirati, dal med vsemi drugimi vrednotami prednost tej vrednoti. Pojem in termin solidarnost je mnogo bolj kompleksen, čeprav si sestavine njenega pomena niso nasprotne, marveč se dopolnjujejo. Do rabe tega termina latinskega izvora v jeziku raznih narodov je prišlo verjetno zato, ker noben posamični termin iz nacionalnih jezikov ne more ustrezno nadomestiti oizroma izraziti njegove večpomenskosti.

Po nekem filozofskem besednjaku¹⁴ je imel termin solidarnost prvotno pravni pomen. Glavni francoski državljanski zakonik iz začetka preteklega stoletja (Code civile), ki ga je razglasil Napoleon, namreč predvideva, da obstaja »solidarnost dolžnikov, če so zadolženi za eno in isto stvar — tako, da ima vsakdo obveznost do celote (la totalité) ter da lahko izplačilo enega odvezuje vse druge do upnika«. Enak pomen v istorodnem odnosu (dolžnik—upnik) je imel tudi izraz *in solidum* v starem rimskem pravu.

Vsebinsko bistvo te pravne variante pojma solidarnost je skupna odgovornost neke skupine posameznikov za drugega posameznika in posameznika za skupino. Odgovorni so »vsi za enega in eden za vse«. Taka kolektivna in vzajemna odgovornost je dejansko obstajala v stari gentilni (rodovski) ureditvi in se je izražala zlasti v krvni osveti, ki je lahko doletela ne le storilca uboja, marveč tudi njegovega sorodnika.

Danes izraza solidarnost ne uporabljamo toliko v pravnem, marveč mnogo bolj v moralnem smislu, v pomenu spontanega sprejmanja obveznosti pomagati v vseh situacijah, ko je posamezniku ali skupini pomoč potrebna. V praksi je solidarnost utemeljena s tiho privolitvijo v načelo (prepričanje in občutek), da ni treba, da je »usoda« ali eksistenčni položaj posameznika ali skupine odvisen samo od njihove moči, marveč da jim morajo pomagati tudi drugi ljudje.

Pojem solidarnost lahko opredelimo tudi s pojmom sloge ali složnosti, vendar to samo delno ustreza vsebini; složnost lahko pomeni tudi usklajeno in povezano dejavnost posameznikov pri nekem opravilu, ki pa ni motivirano s tem, da bi komu pomagali. Razen tega pa sloga in složnost tudi nimata vedno pozitivnih lastnosti; neka skupina je namreč lahko zelo složna pri uresničevanju svojih ciljev — vendar v škodo drugih posameznikov ali družbene skupnosti kot celote (na primer skupina zlikovcev ali zarotnikov).

Nekatere druge konkretne vrvine solidarnosti bomo spoznali pri ugotavljanju *zvrsti solidarnosti*. Do posameznih oblik pridemo tako, da se vprašamo: kdo je subjekt solidarnosti, kdo se čuti dolžnega izkazovati dejanje solidarnosti. Po tem kriteriju lahko naštejemo tele oblike:

¹⁴ A. Lalande, »Vocabulaire . . . de la philosophie«, Paris 1951.

prvič, solidarnost v *medosebnih* odnosih oziroma solidarnost kot moralno dolžnost posameznika do drugih posameznikov. Stanja, ki terjajo tako solidarnost, so lahko: akutna življenjska nevarnost (zaradi nesreče, bolezni); trajna ogroženost zaradi slabega gmotnega položaja; kolektivna ogroženost, v kateri imajo vsaj nekatere osebe moralno dolžnost, da pomagajo predvsem drugim (na primer ob potresu, poplavi itd. so odrasli dolžni reševati najprej otroke, zdravnik pa mora ostati na ogroženem področju ter opravljati svojo dolžnost, čeprav je sam v nevarnosti. »Nevarnost za zdravje in življenje ne sme odvrniti zdravstvenega delavca od opravljanja njegovih dolžnosti in nalog« — pravi *kodeks etike zdravstvenih delavcev SFRJ*).

Drugič, solidarnost kot *akcija skupine*, da bi kakorkoli izboljšala položaj ogroženih posameznikov ali same skupine v odnosu do drugih skupin.

Tovrstne akcije solidarnosti lahko opravljajo skupine, ki se posebej ustanavljajo za tako funkcijo (na primer razna karitativna združenja v razrednih družbah, ki skrbijo za sirote, za zapuščene otroke itd.) ali pa multifunkcionalne skupine, pri katerih so akti solidarnosti samo ena njihovih nalog. Za ugotovitev narave solidarnosti oziroma motivov, ki vzgibavajo solidarnost, in za stopnjo prostovoljnosti ter spontanosti je zelo pomembno razločevati med »primarnimi« in »sekundarnimi« skupinami. K prvim prištevamo skupine, v katerih so posamezniki medsebojno povezani z naravnimi vezmi (družina ali sorodstvo) ali pa jih povezujejo trajnejši stiki, skupni interesi ali nazori (skupina prijateljev, klika, sosedsvo itd.). K »sekundarnim« prištevamo skupine, ki so nastale v kulturnozgodovinskem in družbenoekonomskem razvoju in ki so dobile določeno stopnjo institucionalne organiziranosti (na primer sindikati). V prvih, primarnih skupinah se solidarnostno delovanje opira na spontano zavest o skupni pripadnosti in se nasploh uveljavlja brez posebnih težav. To pa seveda ne pomeni, da solidarnost v drugih skupinah ne bi mogla biti prav tako intenzivna. Zlasti če se neka sekundarna skupina čuti ogroženo zaradi druge skupine ali pa če so člani skupine po življenjskih izkušnjah in organizirani propagandi prišli do spoznanja, da je individualna usoda odvisna od moči in položaja skupine v globalni družbi; v takih primerih je lahko solidarnost znotraj sekundarne skupine celo bolj trdna kot pa v primarnih skupinah. To očitno dokazuje delavska solidarnost pri štrajkih ali pa solidarnost članov komunistične partije zlasti v obdobjih ilegalnega delovanja.

V posebnem prispevku, ki bi sistematično razčlenil zgodovino in oblike solidarnosti, bi morali sorazmerno velik prostor posvetiti tako imenovani karitativni dejavnosti raznih cerkva (religij), ker je bila ta dejavnost v določenem času temeljna oblika reševanja številnih »socialnih primerov«. V tem prispevku se bomo tega komaj dotaknili; moramo pa to problematiko osvetliti, ker na tej dejavnosti cerkev vztraja in jo tudi izvaja.

Vzajemna pomoč je bila ena temeljnih oblik delovanja zgodnjega (prvotnega) krščanstva. Temeljna naloga prvih, najzgodnejših episkopov je bila v tem, da so znotraj cerkvene organizacije zbirali, hranili in razdeljevali sredstva za pomoč. Ta sredstva so se stekala iz prostovoljnih prispevkov vernikov, kasneje, ko se je cerkev okrepila in postala močna ekonomska sila, pa tudi iz dohodkov cerkvenih posesti. Pomoč so dobivale razne zvrsti ogroženih: bolniki, ostareli, berači, ujetniki itd. oziroma posebne ustanove za varstvo takih oseb. Tudi v islamski religiji je izkazovanje usmiljenja ena temeljnih religijsko-moralnih dolžnosti. V tem pogledu pozna islam dve obliki miloščine: *zekat*, ki je obvezna, z zakonom naložena miloščina (plačevanje dela dohodka premožnejših), in *sadaka*, ki je prostovoljna miloščina (z dajanjem pomoči »iz roke v roko« ter prispevki za vakufe oziroma posebne dobrodelne ustanove za pomoč ogroženim, za širjenje prosvete, zlasti verskih šol itd.).

Poleg teh mnogostranskih karitativnih dejavnosti je razvila cerkev tudi občo *socialno doktrino*, s katero je bila utemeljena in je še utemeljena dolžnost vernikov, da opravljajo dejanja usmiljenja — in prek nje skuša tudi danes cerkev vplivati na družbo in državo.

Osrednje vprašanje vsakega socialnoekonomskega nauka je vsekakor odnos do vprašanja lastnine proizvodjalnih sredstev (zemlja, delovna orodja, surovine, kapital), kajti značaj lastnine (ali: produkcijskih odnosov) pogojuje tudi način delitve proizvedene vrednosti in s tem seveda tudi eksistenčni in družbenopolitični položaj ljudi (mejo njihove možnosti za zadovoljevanje raznih potreb in mejo njihove družbenopolitične samostojnosti oziroma odvisnosti). Ta problem je tudi osrednji problem socialnoekonomskega nauka cerkve in ga lahko — v nekoliko poenostavljeni in skrženi obliki — predočimo v naslednjih stališčih. Prvič, cerkev zatrjuje, da izhaja *zasebna lastnina proizvodjalnih sredstev* iz »naravnega prava«, torej iz prava, ki je utemeljeno že s »samo naravo stvari« in s tem seveda tudi z božjo voljo! Podobno kot Hegel, ki je sodil, da je lastnina stvari potrebna in upravičena zato, da bi človek objektiviziral svojo voljo in da bi dobila svoboda osebnosti svoj konkretni temelj, uči cerkev, da se v pravici do lastnine stvari potrjuje višji položaj in dostojanstvo človeka v nekem »hierarhično« urejenem svetu. Temu »ontološkemu« dokazu se pridružuje tudi »etični« dokaz, da je »zasebna lastnina« (po papežu Janezu XXIII.) pogoj za »opravljanje odgovornosti na vseh področjih, element trajnosti in vedrine družinskega življenja in mirnega ter srečnega skupnega življenja«. V primerjavi s kolektivno lastnino ima po mnenju cerkve zasebna lastnina absolutno ekonomsko prednost, saj spodbuja k prizadevnosti in smotnejšemu ravnanju s stvarmi; poleg tega je tu še »ontološki« dokaz: posameznik je »pred družbo«, družba je izvedena iz posameznikov (!), zato mora biti posamezniku za vse čase zagotovljena tudi zasebna lastnina proizvodjalnih sredstev in ne le sredstev za uživanje (osebna lastnina).¹⁵

Toda cerkev je hkrati poudarjala tudi dolžnost zasebnih lastnikov, da *rabo in uporabo dobrin, katere imajo v lasti, podrejajo socialnim ozirom ali potrebam drugih ljudi, zlasti tistih, ki so socialno ogroženi* — v tem pa je drugi bistveni vidik njenega nauka. To dolžnost je utemeljevala ne le s sklicevanjem na vzore iz prvih krščanskih občin, ki so zbirale prispevke in jih razdeljevale siromakom (in

¹⁵ Obširnejši prikaz argumentov cerkve v podporo zasebne lastnine kot tudi njenega socialnega nauka nasploh je v moji knjigi »Sociologija religije z elementi filozofije religije«, Beograd 1971; tam je navedena tudi druga literatura, ki obravnava to vprašanje.

prirejale skupne obede — agape), marveč tudi s sklicevanjem na argument, da zasebni lastnik ni ustvaril vseh dejavnikov, ki jih s posestjo uporablja, in da zato tudi nima pravice, da bi na podlagi lastništva pridobljene proizvode uporabljal samo zase. Tako je že stara judovska religija obravnavala zemljo kot božji dar, trdeč, da zato ne more imeti nihče trajne in absolutne pravice do nje. Skladno s takim nazorom je bila že v stari židovski državi posebna institucija, tako imenovani jubilej,¹⁶ ko so po preteku petdesetih let zemljo ponovno delili, kajti v teh časovnih razdobjih je prihajalo do premoženjske diferenciacije in so nekateri ljudje popolnoma ubožali. Nekateri izmed prvih ideologov krščanske cerkve (»sveti oče«), na katere se zelo rad sklicuje sedanji poglavar katoliške cerkve — so zagovarjali načelo: »Zemlja je dana vsem in ne samo bogatim.« Tudi Alah v *Koranu* opozarja vernike-muslimane, da so dobrine, ki jih je dal »on« (bog), in to, da plodovi bujno klijajo in rastejo iz zemlje, je tudi stvar njegove dobrote (*Koran* II, 254 in 262); zato so lastniki dolžni dati te plodove tudi drugim. Najbolj vplivni teolog katoliške cerkve Tomaž Akvinski dela razliko v lastninskem pravu med pravico do lastništva in pravico do uporabe stvari v posesti ter poudarja, da mora biti pravica do uporabe podrejena socialnim ozirom. Danes pa cerkev sodi, da je treba lastniško pravico v tem pogledu podrediti temeljni pravici slehernega človeka do elementarnih življenjskih dobrin.

S tem drugim načelom o podrejanju načina uporabe zasebne lastnine socialnim ozirom se cerkev spopada (zlasti od konca preteklega stoletja) z liberalno-kapitalističnim gospodarstvom in skrajnje individualističnim konceptom privatne lastnine, ki lastnino obravnava samo kot odnos posameznika do stvari — čeprav ta odnos objektivno vključuje tudi odnos do drugih ljudi. Ta koncept ima svojo »klasično« upodobitev že v 544. paragrafu francoskega državlanskega zakonika iz začetka preteklega stoletja, ki pravi: »Lastnina je pravica uživanja na stvareh in z njo razpolaga (lastnik) na najbolj popoln način, ne da bi jo pri tem zlorabljal v nasprotju z zakoni in uredbami.«

S tem, da cerkev obravnava lastnino proizvodjalnih sredstev kot »naravno« (in z božanstvom utemeljeno) pravico, nasprotuje tudi socializmu, ki teži k podružbljanju teh sredstev.¹⁷ S tem v bistvu spravlja v negotovost bistveni pogoj, da bi se lahko temeljni *produkcijski odnos* tako izoblikoval, da bi bilo že v njem samem vgrajeno načelo solidarnosti.

V tretjo zvrst solidarnosti lahko štejemo vrsto ukrepov, ki jih prek »socialne zakonodaje« izvaja država kot »predstavnik celotne družbe«, da bi zavarovala in pomagala tistim osebam, ki so kakorkoli socialno in eksistenčno ogroženi (bolniki, nepreskrbljeni otroci, nezaposleni itd.).

Socialna zakonodaja, kolikor zadeva delavski razred in izboljševanje njegovega družbenega položaja v kapitalistični družbi, je v bistvu posledica boja delavskega razreda samega, ne pa »dobre volje« in solidarnostnega čuta kapitalistov. Poleg tega je konec koncev ta zakonodaja v enaki meri, kot je izboljševala položaj delavskega razreda, pomagala tudi utrjevati kapitalistično ureditev — s tem da je omiljevala njene nevarne skrajnosti. Objektivno je bila vprežena v voz kapitalističnega razreda, saj »buržoazija razne oblike in zvrsti socialnih pravic zagotavlja in plačuje iz rednega državnega proračuna oziroma iz prispevka, ki ga obračunava

¹⁶ Dr. Mihailo Stupar, »Socialna politika«, Beograd 1963, str. 31.

¹⁷ Namesto podružbljanja predlaga Janez XXIII. »univerzalizacijo« zasebne lastnine proizvodjalnih sredstev, in sicer tako, da bi delavci odkupovali določeno število delnic kapitalističnih podjetij ter tako postali njihovi »solastniki«.

kot »proizvodni strošek«; to pomeni, da se te pravice zagotavljajo iz sredstev, zbranih prek splošnih davkov, ki jih plačuje celotno prebivalstvo. Iz tega je razvidno, da je buržoazno socialno pravo neposredna metoda za prelaganje dajatev, ki bi jih moral plačati sam kapitalist, na ramena celotne družbe; torej je neposredna metoda eksploatacije in posredna pot za ustvarjanje še večje akumulacije fonda kapitala. To je prava vsebina buržoaznega socialnega prava...«¹⁸

Seveda bi bilo neznanstveno in moralistično plitvo, če bi upiranje kapitalistov delavskim zahtevam pojasnjevali s »pomanjkanjem dobre volje«. Marx in Lenin nista lastnosti kapitalista obravnavala kot izraz individualne psihologije, marveč kot posledico objektivnega kapitalističnega produkcijskega odnosa, kot izraz objektivnih zakonitosti, na katerih je zgrajeno kapitalistično gospodarstvo. Gre za privatnolastniško gospodarstvo in s tem za konkurenčno gospodarstvo, katerega temeljni motiv so možnosti za pridobivanje profita, za nadaljnje povečevanje in izpopolnjevanje kapitala, opredmetenega v proizvodnih sredstvih — da bi kapitalist lahko vzdržal v konkurenčnem boju z drugimi kapitalisti. S to težnjo k povečevanju in izboljševanju proizvodnih sredstev, v katero ga sili konkurenčni boj, uresničuje privatni kapital tudi obče družbeno potrebo; toda s podrejanjem te težnje možnostim za pridobivanje profita morajo kapitalisti neprestano ohranjati ali celo povečevati izkoriščanje delavcev, po drugi strani pa morajo omejevati ali celo ustaviti proizvodnjo, če jim trg zapira možnosti za pridobivanje profita (kriza »hiperprodukcije«). Marx je o tem notranjem protislovju ali dialektiki genialno pisal: »*Resnična ovira* (kurziv je Marxov) kapitalistične produkcije je *kapital sam*, je tole: da nastopa kapital in njegovo samopovečanje vrednosti kot izhodišče in cilj, kot motiv in smoter produkcije; da je produkcija samo produkcija za kapital in da, obratno, produkcijska sredstva niso samo sredstva za vedno širše oblikovanje življenjskega procesa za *družbo* producentov. Ohranitev kapitala in povečanje njegove vrednosti se lahko giblje le v mejah, ki jih postavlja razlastitev in obubožanje velike množice producentov. Te meje prehajajo torej nenehno v protislovje s produkcijskimi metodami, ki jih kapital mora uporabljati v svoje namene in ki zahtevajo neomejeno povečanje produkcije, produkcijo kot smoter in brezpogojen razvoj družbenih produktivnih sil dela. Sredstvo — brezpogojen razvoj družbenih produktivnih sil — prihaja neprestano v konflikt z omenjenim smotrom: povečanjem vrednosti obstoječega kapitala. Če je torej kapitalistični produkcijski način zgodovinsko sredstvo, da se razvijajo materialne produktivne sile in ustvari svetovni trg, je hkrati neprestano protislovje med to svojo zgodovinsko nalogo in družbenimi produkcijskimi odnosi, ki mu ustrezajo.«¹⁹

¹⁸ Dr. Mihailo Stupar, op. cit., str. 197.

¹⁹ K. Marx: »Kapitale«, gl. K. Marx-F. Engels: O historičnem materializmu, CZ, Ljubljana 1956, str. 264—265.

Sicer pa ne gre samo za to, da kapital, tak, kot je po svoji naravi, lahko sprejme socialno zakonodajo le pod pritiskom delovnih množic, marveč so se tudi ideologi zgodnjega liberalnega kapitalizma močno potrudili z »dokazi«, kako je ta zakonodaja neupravičena tudi iz etično-filozofskega in religioznega stališča. Najbolj slaven in tudi zloglasen med njimi je bil Thomas Robert Malthus. »Vsemogočni« je dal po njegovem mnenju vsem pravi temelj in vzor za reševanje medčloveških in družbenih odnosov — in sicer s tem, da nam je vsadil v dušo več egoizma kot altruizma ter s tem povedal, naj vsakdo skrbi sam zase in za svoje najbližje.²⁰ Če bi to ne bilo pravilno, bi nas vsemogočni obdaroval z več altruizma — pa tega ni storil. Če bi družba razglasila, da ima vsakdo pravico do vzdrževanja, ter si prizadevala, da bi to pravico tudi uveljavila, bi s tem spodbujala ljudi k lenobi, brezbržnosti in življenju na račun drugih ljudi. In to bi — kar se zdi Malthusu najbolj pomembno — spodbujalo pripadnike nižjih slojev, pri katerih je natalnost že tako največja, k rojevanju vse več otrok; po Malthusu pa deluje neodjenljiva zakonitost, da se prebivalstvo razmnožuje po geometrični progresiji, sredstva za življenje pa se množe le po aritmetični progresiji — in zato je zemlja vedno prenaseljena. Zato naj nižji razredi omejujejo rojstva. K temu jih bo navajalo spoznanje, da morajo otroke vzrediti roditelji sami — kajti po Malthusu je prav tako najbolj smotrno božje določilo, da za otroke skrbijo tisti, ki jih rojevajo — vendar lahko v najboljšem primeru pričakujejo zasebno pomoč iz usmiljenja, nikakor pa ne tudi socialne zakonodaje. Državi sploh ne bi bilo treba razglašati pravice človeka do obstoja. Opat Raynal je zahteval proklamacijo take pravice, Malthus pa mu je odgovoril: »Z enako pravico bi lahko izjavljali, da je imel že pred uvedbo socialne zakonodaje vsakdo pravico živeti sto let. Nedvomno je imel človek že tedaj pravico in ima tudi zdaj pravico živeti sto ali celo tisoč let, če to more in ne pride v kolizijo s pravico drugih ljudi do življenja. Toda v tem primeru gre predvsem za možnosti, ne pa za pravice.«²¹

Kot so ugotovili že mnogi socialisti z Beblom vred, je Malthus popolnoma spregledal dejstvo, da bednega stanja množic ne povzroča pomanjkanje sredstev za življenje, marveč način delitve dobrin, ki je uravnana po razrednih produkcijskih odnosih. Na tem mestu se ne bomo spuščali v nadrobnejšo kritiko Malthusove teorije in tudi ne v pomen njegovega dela za obravnavanje problema prebivalstva.

Dodati pa moramo, da so podobna stališča do problema socialnih razlik in socialne zakonodaje zagovarjali tudi »socialni darvinisti« konec preteklega stoletja. »Boj za življenjski obstanek« je temeljni zakon vseh živih bitij; to načelo naj bi veljalo tudi za odnose med ljudmi, saj

²⁰ Th. Robert Malthus, »Bevölkerungsgesetze« (prevod iz 6. angleške izdaje 1826), Jena 1925. II. Band, S. 404.

²¹ Th. Robert Malthus, op. cit., str. 281.

omogoča selekcijo, izbor za boj sposobnejših, kar naj prispeva k napredku človeške vrste (!?). Grde posledice ekonomske konkurence in vseh drugih vrst konkurence so docela nepomemben stranski izrastek v bistvu popolnoma pozitivnega procesa (!). Pravice do altruizma ne moremo izvajati iz filozofije — je govoril Nietzsche.

Že zaradi organiziranega razrednega boja proletariata je moral kapitalizem opuščati in spreminjati svojo liberalistično in neomejeno-eksploatatorsko obliko. V tem smislu so se pojavljali tudi socialni teoretiki in ekonomisti, ki so zahtevali v gospodarskih odnosih intervencijo države, da bi se dosegla popolna zaposlenost in zvečala kupna moč prebivalstva; to bi dosegli tudi s podporo socialne zakonodaje, ki naj bi vsakemu delavcu zagotavljala ne le eksistenčni minimum, ampak tudi »dostojnejši standard«.

Ne da bi podcenjevali velike dosežke tovrstne zakonodaje v kapitalističnih deželah niti socialni pomen reform znotraj kapitalizma, pa moramo vendar ugotoviti, da vsi ti ukrepi neboljšujejo le socialnih razmer delovnih množic, pač pa prispevajo tudi k utrjevanju oziroma ohranjanju temeljnega kapitalističnega produkcijskega odnosa; ohranjanje tega odnosa, četudi »korigiranega«, pa onemogoča, da bi v sam produkcijski odnos vgradili načelo solidarnosti.

2. Načelo solidarnosti lahko potemtakem vpelje šele socialistična družba. Šele s podružbljanjem proizvajalnih sredstev je ustvarjen pogoj, da postanejo ta »sredstva preprosto sredstva za vse širši razvoj življenjskega procesa za družbo proizvajalcev« (Marx), ali drugače povedano, da plodovi dela koristijo družbi kot celoti (fondom za splošne in skupne potrebe) in neposredno samemu posamezniku (v obliki osebnega dohodka). S tem je dosežen pogoj, da ima solidarnost v socializmu — v nasprotju s solidarnostjo v razredni družbi — vsaj naslednje značilnosti: prvič, solidarnost postane sestavni del samih ekonomskih, produkcijskih odnosov; drugič, oblike solidarnosti se širijo, ne omejujejo se le na pomoč tistim, ki so kakorkoli ogroženi, pač pa se podaljšujejo v sodelovanje in sprejemanje odgovornosti za razvoj nezadostno ali relativno razvitih; tretjič, s tem, da je solidarnost sprejeta kot obveznost celotne družbe ali posameznih kolektivov (kot tudi družbenopolitičnih skupnosti in krajevnih skupnosti), ni moralni položaj tistih, ki uporabljajo oblike solidarnosti, v ničemer okrnjen, niti niso zaradi tega potisnjeni v politično ali kakršnokoli drugačno odvisnost.²² Ker pa lahko skupnost sredstva za izvajanje solidarnosti zajema le z odtegljaji od presežka dela drugih delovnih ljudi, je popolnoma razumljivo, da smejo solidarnost uporabljati le tisti, ki jim je dejansko nujno potrebna, ter jo uporabljati tako, da postanejo tudi sami produktivni (če so za to objektivno zmožni).

²² Primerjaj: Dr. Hasan Hadžimerović, »Solidarnost delavskega razreda...«, Sarajevo 1972, str. 4.

Številni so razlogi, ki v socializmu narekujejo uvajanje načela solidarnosti. Kljub temu da to ne bo popolna klasifikacija, lahko navedemo tele vzroke: prvič, neenakomerna raven tehnično-ekonomskega razvoja (bodisi v posameznih regijah, v republikah ali podjetjih) bi v pogojih blagovnega, tržnega gospodarstva povzročala vse večjo diferenciacijo, če je ne bi korigirali s posegi solidarnosti. Drugič, tudi samo načelo delitve »po delu« terja, da ob njem deluje načelo solidarnosti. Tretjič, široko področje uporabe načela solidarnosti so številni primeri ljudi brez najnужnejšega imetja ali drugače ogroženih (bolniki, starci, invalidi itd.) in osebe, ki potrebujejo družbeno skrb in varstvo (otroci, žene-matere).

Zlasti pa je pomembno zmanjševanje neenakomernosti ekonomskega razvoja posameznih regij, pokrajin in republik oziroma narodov in narodnosti Jugoslavije. Solidarnost v tem pogledu je aktualna in žgoča zlasti z vidika občutka pripadnosti *jugoslovanski skupnosti*. Popolnoma naravno je, da bosta ta zavest in sama skupnost toliko bolj trdni, kolikor večjo podporo in solidarnost bodo nerazvitim izkazovali naši razviti predeli. O pomenu tega in o metodah izvajanja načela solidarnosti v mednarodnih odnosih govori seveda tudi program ZKJ, ki natančno opredeljuje pomembna družbena in moralna načela, iz katerih bomo ustrezno mesto navedli v celoti: »Nujna potreba skladnega gospodarskega razvoja vse dežele in nujen pogoj bratstva in enotnosti narodov Jugoslavije je v tem, da se politična in pravna enakopravnost narodov Jugoslavije postopno dopolnita z ekonomsko enakopravnostjo.

Zato mora biti nenehna skrb, da se pospeši gospodarski razvoj zaostalih pokrajin, pglavitni element ekonomske politike. Ustrezne materialne naložbe morajo biti namenjene predvsem razvoju proizvodjalnih sil, ki bodo na teh področjih ustvarile samostojno materialno bazo, šele na drugem mestu so te naložbe lahko proračunske dotacije, da zagotovimo določeno enotno raven družbenih služb in socialne politike.

Ekonomska prosperiteta Jugoslavije in zdrav gospodarski razvoj sta mogoča samo tako, da povečamo skupno bogastvo cele dežele, da neprenehoma zvišujemo produktivnost dela vsakega delovnega človeka. Hitrejši ekonomski razvoj nerazvitih področij pomeni hkrati njihov večji prispevek k jugoslovanski skupnosti in izboljšanju materialnih pogojev za vse narode Jugoslavije in za vse delovne ljudi. Zato skrb skupnosti za reševanje te naloge ni sama sebi namen, ampak je v interesu materialnega napredka cele dežele in ekonomska potreba vseh narodov Jugoslavije.

Naloge za spodbujanje razvoja nerazvitih področij se urejajo v sklopu enotne jugoslovanske gospodarske politike in skladno z interesi jugoslovanskega gospodarstva kot celote. Zatorej izpolnjevanje teh nalog ne sme škodovati nujnemu in normalnemu razvoju proizvodjalnih sil drugih področij v deželi in tudi ne optimalnim možnostim jugoslovanskega gospodarstva v celoti.

Drugačna politika bi v skrajni liniji zmanjšala tudi materialne možnosti za urejanje problemov nerazvitih delov dežele. Samo skladen gospo-

darski razvoj vseh ljudskih republik in vseh pokrajin v Jugoslaviji, ki se bo izražal v najugodnejšem rezultatu vsega jugoslovanskega gospodarstva, daje trdno podlago za uresničevanje resnične socialistične politike v nacionalnem vprašanju.«²³

Iz etičnega vidika bi v zvezi s pojmom solidarnosti poudarili predvsem naslednje bistvene momente: prvič to, da se skrb za napredek nerazvitih ne obravnava kot »dajanje« ali pa kot »žrtvovanje«, marveč kot ravnanje, ki je v interesu napredka skupnosti in posredno tudi samih razvitih predelov; kajti »hitrejši ekonomski razvoj nerazvitih področij pomeni hkrati njihov večji prispevek k jugoslovanski skupnosti in izboljšanju materialnih pogojev za vse narode Jugoslavije in za vse delovne ljudi«. Že zaradi tega, ker je razvoj nerazvitih v interesu *skupnosti*, spodbija vsakršno upravičenost za egoizem razvitih. Drugič, na podlagi popolnoma racionalnega načela, da ta skrb ne sme zavirati normalnega in nujnega napredka razvitih predelov niti optimalnih možnosti jugoslovanskega gospodarstva kot celote, nima tudi nestrpnost in egoizem nerazvitih predelov kakršnekoli ekonomske in moralne utemeljenosti, pa naj bi se ta egoizem še toliko skliceval na »zgodovinske krivice« itd. Tretjič, način, kako program ZKJ obravnava konkretno usmerjanje sredstev za napredek nerazvitih predelov, je tudi etično neoporečen. Program namreč določa, da se ta sredstva uporabljajo za razvoj proizvodjalnih sil, administracija in socialne službe so šele na drugem mestu. S tem se postavljajo nerazviti v položaj, da lahko sami razvijajo proizvodjalne sile in hkrati tudi vrsto dejavnikov, ki so nepogrešljivi za sodobni družbeni in gospodarski razvoj.

Temeljni pogoj za uresničevanje tega in vseh drugih oblik solidarnosti je družbena lastnina proizvodjalnih sredstev oziroma prepoved privatizacije teh sredstev ter njihove grupne lastnine, kar bi preprečevalo, da se uporabi v solidarnostne namene. Najnovejša ustava je glede tega povsem precizna: »Nihče nima lastninske pravice na družbenih produkcijskih sredstvih« — piše v III. poglavju temeljnih načel ter v 12. členu to načelo pozitivno opredeljuje z ugotovitvijo, da so ta sredstva družbena lastnina. Pri tem izraz »družbena lastnina« ne pomeni niti državne lastnine »niti kvalifikacije kolektivne in grupne lastnine. Termin družbena lastnina ima negativni pomen in označuje negacijo vsakega in vsakršnega lastninskega prava oziroma monopola oblasti nad sredstvi za proizvodnjo in proizvodi dela ljudi.« Pozitivno opredeljeni izraz družbena lastnina »se približuje njenemu splošnemu pojmu, označuje splošno prilaščanje, status proizvodjalnih sredstev in sredstvo za delo; vzajemno koordiniranje procesa dela v družbi in izvor osebne lastnine v marksističnem pomenu (kot pogoj skupnega in osebnega dela in prisvajanje najprej na podlagi dela in kasneje po potrebah).²⁴

²³ Program ZKJ, pogl. VIII., Sedmi kongres zveze komunistov Jugoslavije, CZ Ljubljana 1958, str. 431—432.

²⁴ Dr. Jovan Đorđević, »O samoupravni in odgovorni družbi«, Beograd 1971, str. 36.

Prav na podlagi tega temeljnega koncepta lastnine lahko ustava predpisuje določbe, ki praktično zagotavljajo uresničevanje načela solidarnosti; med temi je na primer: a) določilo, da se del dohodka, ki je rezultat dela v izjemno ugodnih pogojih, ne uporabi samo za tiste konkretne organizacije združenega dela, marveč tudi za razvoj materialne osnove združenega dela v občini, republiki in avtonomni pokrajini (čl. 18); b) možnost, da se z zakonom predpiše obvezno združevanje nekaterih oblik organizacij združenega dela, je prav tako oblika ustvarjanja načela solidarnosti (čl. 38); c) o obveznosti delovnih organizacij, da skrbijo za ekonomsko in drugačno pomoč organizacijam združenega dela, ko zaidejo v izjemne gospodarske težave (čl. 32). Seveda »solidarnost, ki bi omogočala parazitstvo ali ohranjanje takih oblik dela in delovnih zmogljivosti, ki škodujejo produktivnosti združenega dela, bi se dejansko obrnila proti resničnim interesom delovnih ljudi.«²⁵

Ustava vgrajuje načelo solidarnosti v ekonomske odnose ne samo na globalni ravni, pač pa tudi na ravni posamičnih delovnih kolektivov, kjer se tudi sicer načelo solidarnosti lahko najbolj neposredno uveljavi. Tako zavezuje delovne organizacije k solidarnostnemu odnosu do tistih članov, katerih delo iz tehnoloških ali ekonomskih razlogov ni več potrebno; v takih primerih so delovni kolektivi dolžni, da zagotavljajo sredstva za prekvalifikacijo in za nova delovna mesta (čl. 32).

Načelo delitve »po delu« mora biti prepleteno z načelom solidarnosti — to pa iz več razlogov. Splošni razlog je v tem, da vsebuje načelo »po delu« dve implikaciji: prvič, da so v delitvi proizvedene vrednosti udeleženi samo tisti, ki delajo, in drugič, da je ta delež sorazmeren, proporcionalen vloženemu delu.

Če torej načela delitve po delu ne bi izvajali skupno z načelom solidarnosti, tedaj bi bili tisti, ki ne morejo delati, brez sredstev za preživljanje in odvisni samo od »usmiljenja« in »humanosti« tistih, ki jim delitev po delu zagotavlja višji standard. In drugič, če bi se uveljavljale implikacije proporcionalnosti brez vsakršnih korektur, ki jih vnaša načelo solidarnosti, tedaj bi se lahko najslabše nagrajevani subjekti dela znašli v položaju, ko ne bi mogli zadovoljevati osnovnih življenjskih potreb — ali pa bi lahko nekatere potrebe, kot sta ohranjanje zdravja oziroma zdravljenje zadovoljevali le sorazmerno svojemu delu, se pravi, v manjšem obsegu in manj kvalitetno kot drugi, ki imajo višji dohodek. Drugače povedano, načelo delitve po delu samo po sebi obravnava človeka le kot ekonomsko-proizvodno bitje; dobiš samo, če delaš, in dobiš toliko, kolikor daješ. S tem načelom še zdaleč ni prebit buržoazni okvir — kot je dejal Marx, in tudi ne okvir »naravne etike«. Z izvajanjem takega nekorigiranega načela bi se bistveno poslabšale možnosti za zadovoljevanje osnovnih potreb pri velikem številu ljudi, to pa bi bila najbolj

²⁵ Edvard Kardelj, »Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi«, DZS, Ljubljana 1972, str. 109.

drastična oblika nehumanosti. Če hoče biti socialistična družba humana, mora uravnavati zadovoljevanje osnovnih potreb pri vseh svojih članih ne le po načelu delitve po delu, marveč tudi po načelu *enake pravice* do zadovoljevanja teh potreb. Solidarnost je hkrati podlaga in sredstvo za uresničevanje te pravice. Je torej *človeška*, družbena, skupna korekcija naravnega in ekonomskega determinizma, ki negativno zadevata posameznike in skupine; kot taka je izraz človeške svobode, zavestnega opredeljevanja in čuta za vzajemnost.

Seveda naša ustava upošteva načelo solidarnosti kot popravek načela delitve po delu v vseh navedenih pojavnih oblikah. Tako na primer člen 189 določa, da »imajo občani, ki so nezmožni za delo in nimajo za preživljanje potrebnih sredstev, pravico do pomoči družbene skupnosti«, vendar ne precizira tudi obsega pomoči, ki mu je na tej podlagi zagotovljena. In dalje: v 22. členu pravi ustava takole: »Vsakemu delavcu v združenem delu z družbenimi sredstvi so zajamčeni iz dela osebni dohodek in druge pravice najmanj v višini oziroma obsegu, ki mu zagotavljajo materialno in socialno varnost«, torej tudi zadovoljevanje osnovnih potreb. V 163. členu so z določilom o socialnem zavarovanju delavcev zagotovljene enake možnosti in pravice do zdravljenja in drugih oblik zdravstvenega varstva.

Načelo solidarnosti se mora izražati tudi pri reševanju drugih fundamentalnih potreb, kot so potreba po stanovanju in izobraževanju, ustvarjanju vsaj približno enakih izhodišč za šolanje otrok, tako da njihov razvoj ne bo determiniran že z materialnimi možnostmi družine.

Na tem mestu seveda ne bomo mogli obravnavati vseh normativnih rešitev teh vprašanj, še manj pa njihovo *dejansko* reševanje v družbeni praksi — ker bi to daleč preseгло okvir tega prispevka. Kljub temu pa lahko ugotovimo, da ne more biti družba še popolnoma zadovoljna z reševanjem teh vprašanj ter živeti v prepričanju, da je že dovolj temeljito *uveljavila* načelo solidarnosti. Zlasti zato, ker lahko tudi danes beremo ugotovitve, da osebe z najnižjimi dohodki največ prispevajo k rasti družbenih skladov za izobraževanje, da pa jih najmanj uporabljajo, ali da načelo družbene potrošnje v sistemu otroškega varstva omogoča, da ga pretežno uporabljajo občani, ki imajo najvišje dohodke — potem moramo biti dokaj nezadovoljni z ravniyo dosežene socialistične solidarnosti. Poleg tega ne smemo pozabiti, da je šele solidarna in ne samo humana družba — trdna družba.²⁶

Da bi bil ta pregled moralnih načel v naši socialistični samoupravni družbi količkaj popoln, bi moral vsebovati razlago o uveljavljanju teh načel v mednarodnih odnosih ter v odnosu do Jugoslavije kot večnacionalne skupnosti. Gre torej za načela bratstva in enotnosti oziroma za jugoslovanski socialistični patriotizem. O tem pa kdaj drugič.

²⁶ B. Bošković in D. Dušić, »Minulo delo, Beograd 1973, str. 288 in 291.

Gospodarski Bandung

I. SKLIC, DOSEŽKI IN POMEN 6. POSEBNEGA ZASEDANJA GS ZN O SUROVINAH IN RAZVOJU

Aprilsko posebno zasedanje generalne skupščine, ki je bilo prvič v njeni zgodovini namenjeno obravnavanju gospodarske problematike, ima svoj vsebinski začetek na alžirski konferenci voditeljev neuvrščenih dežel septembra 1973, hkrati pa je v precejšnji meri tudi nadaljevanje prizadevanj dežel v razvoju in Združenih narodov za pravičnejše mednarodne gospodarske odnose. Na četrti konferenci neuvrščenih so sklenili, naj generalna skupščina v letu 1975 posveti svoje redno zasedanje gospodarskim problemom. Velike spremembe v svetovnem gospodarstvu — skokovit porast cen nafte, nekaterih najpomembnejših surovin in kmetijskih pridelkov —, predvsem pa nekateri poskusi prilagajanja tem spremembam, so spodbudili koordinatorja dejavnosti neuvrščenih dežel alžirskega predsednika Bumediene, da je predlagal sklicanje posebnega zasedanja generalne skupščine. Njegov predlog so neuvrščene države in druge članice svetovne organizacije pozdravile in sprejele, kljub napovedanemu rednemu zasedanju GS o gospodarskih problemih in kljub temu, da je bilo za pripravo posebnega zasedanja zelo malo časa. Očitna je bila želja večine, da bi ocenili kritično situacijo v svetovnem gospodarstvu ter poiskali izhod iz nje v naširšem krogu držav, v Združenih narodih, ter preprečili nevarnost ožjih, parcialnih rešitev, ki bi utegnile položaj še poslabšati. Takšne nevarnosti so se jasno pokazale ob konferenci največjih porabnic nafte v Washingtonu, slutiti pa jih je bilo mogoče tudi na sestankih Organizacije dežel izvoznic nafte, OPEC.

Po alžirskem predlogu naj bi na posebnem zasedanju obravnavali problematiko surovin in razvoja glede na zadnje velike spremembe v cenah in ponudbi. Že v pripravah, še bolj pa na zasedanju samem, se je pokazalo, da bi bil tak pristop preozek, zato so neuvrščene dežele, skupaj z deželami v razvoju, postavile iskanje rešitev za najbolj pereče trenutne težave v okvir temljitega spreminjanja celotnega sistema mednarodnih gospodarskih odnosov. Pripravile so osnutek deklaracije o novem siste-

mu mednarodnih gospodarskih odnosov in osnutek programa akcije za uresničitev pravičnejših razmerij ter hkrati za rešitev najbolj perečih, najhujših vprašanj. Skok cen in zmanjšanje ponudbe nekaterih proizvodov sta posebno prizadela najmanj razvite dežele, ki jih razen tega pestijo še suša in druge elementarne nesreče. Zato je bil namen posebnega zasedanja GS spodbuditi takojšnje ukrepe v njihovo korist, ni pa to bil edini namen. Neuvrščene dežele in dežele v razvoju so hotele ob tem sprožiti akcijo za temeljito spreminjanje neustreznih in nepravičnih gospodarskih razmerij v svetu v svojo korist in s tem v korist večine svetovnega prebivalstva.

Predstavniki neuvrščenih dežel na zasedanju in osnutki dokumentov, ki so jih pripravile zanj, so se zavzemali za uresničevanje sklepov četrte konference voditeljev in koordinacijskega odbora neuvrščenih v Alžiru. Šlo je preprosto za to, da se stališča in pogledi neuvrščenih na svetovno gospodarsko problematiko soočijo in verificirajo v svetovni organizaciji, ob navzočnosti tistih držav, ki so zgradile sedanji sistem mednarodnih gospodarskih odnosov in branijo privilegije, ki jim jih daje.

Posebno zasedanje generalne skupščine ZN je uspelo že s tem, da je bilo sklicano, da se je zoperstavilo ožjim poskusom urejanja svetovne organizacije in svetovne diplomacije. Njegov vsebinski uspeh je v tem, da so prevladala napredna načela o prihodnjem urejanju gospodarskih razmerij med državami, posebno na relaciji razvite—nerazvite države, načela, katerih uresničevanje pomeni uresničevanje koristi večine držav in večine svetovnega prebivalstva. Dodati je treba še konkretni, neposredni uspeh zasedanja: sprožilo je akcijo za pomoč deželam, ki so jih nedavne spremembe v cenah najbolj prizadele. K ugodni oceni zasedanja pa moramo pristaviti še en pogoj, in sicer — načela in ukrepe, ki jih je načrtalo, je treba čimbolj dosledno uresničiti. Zadržanost nekaterih držav ob sicer načelno soglasnem sprejemu sklepnih dokumentov zasedanja opozarja na resnost in težo tega pogoja ter na dejstvo, da je pred neuvrščenimi in deželami v razvoju še veliko bitk, v katerih morajo zmagati.

Pomena posebnega zasedanja generalne skupščine o surovinah in razvoju ni mogoče prikazati v celoti, če bi ostali strogo pri gospodarski problematiki. Temeljite spremembe v gospodarskih razmerjih, uveljavitev suverenosti, enakopravnosti na gospodarskem področju so pogoj za resnično politično neodvisnost in gospodarsko samostojnost držav. Če smo dosedanja dekolonizacijo razumeli predvsem kot proces političnega osamosvajanja držav in osvobajanja narodov, potem lahko rečemo, da se zdaj začena gospodarska dekolonizacija, v kateri ne gre toliko za osvobajanje posameznih držav kot za ustvarjanje možnosti za hitrejši napredek po prostovoljno izbrani poti in enakopravno mednarodno sodelovanje dežel v razvoju kot celote.

II. VSEBINSKE RAZSEŽNOSTI OBRAVNAVANE PROBLEMATIKE

V splošni razpravi na zasedanju je sodelovalo več kot 100 govornikov; udeležba je bila na visoki ravni: navzočih je bilo 7 državnih voditeljev, 2 podpredsednika vlad, 74 zunanjih in 27 ministrov drugih resorjev. Razen govorov v splošni razpravi smo lahko slišali vrsto vsebinsko bogatih intervencij v priložnostnem odboru za usklajevanje dokumentov. Zaradi uspešnejše akcije na zasedanju so se dan pred njim in enkrat med njim sešli vodje delgacij neuvrščениh dežel in dežel v razvoju. Sami sprejeti dokumenti so dokaj zgoščeni, posebno deklaracija o novem sistemu mednarodnih gospodarskih odnosov, vendar le-ta vsebuje kar 19 načel o teh odnosih, vsako pa bi zaslužilo podrobnejšo obravnavo in analizo. Isto velja za osem poglavij osnutka in deset poglavij sprejetega akcijskega programa, treba pa bi bilo analizirati tudi posamezne predlagane ukrepe. Vsega tega v tem sestavku ni mogoče storiti, to tudi ni bil moj namen. Zajeti poskušam le najpomembnejše ugotovitve, opozoriti na novosti in jih prikazati v nastajanju, z različnih vidikov.

1. Suverenost nad naravnim bogastvom

Pravico do trajne suverenosti nad svojim naravnim bogastvom so neuvrščene dežele močno poudarile v sklepih in dokumentih četrte konference v Alžiru. Proizvajalke nafte in nekaterih drugih surovin so to vprašanje postavile v žarišče vseh gospodarskih vprašanj. Načelna pravica se je namreč začela uresničevati, dežele v razvoju so začele suvereno razpolagati s svojim naravnim bogastvom. Deklaracija posebnega zasedanja generalne skupščine postavlja suverenost nad naravnim bogastvom za eno temeljnih načel novega sistema mednarodnih gospodarskih odnosov, seveda v povezavi s suvereno enakostjo držav in njihovo pravico, da enakopravno sodelujejo pri urejanju svetovnih problemov. Pomembno je, da deklaracija poudarja tudi pravico do trajne suverenosti nad naravnimi viri. Gre za pravico do učinkovitega nadzorstva nad naravnim bogastvom in njegovim izkoriščanjem, to pa vsebuje pravico do nacionalizacije ali prenosa lastništva na državo oziroma narod.

Alžirski predsednik Bumedien je v svojem nastopu skušal prikazati položaj neuvrščениh dežel ter pojasniti specifične alžirske poglede na obravnavana vprašanja. Formalno priznanje pravice do nacionalizacije v ZN ni sporno, toda »zahodne države morajo sprejeti in priznati posledice, ki izhajajo iz uresničevanja te pravice«.

To je pogoj, da pravica do nacionalizacije ne ostane zgolj teoretična. ZN bi morali nuditi vso pomoč deželam, ki se odločijo za nacionalizacijo. Bumedien je zahteval od generalne skupščine, »da obtoži vse tiste vlade ali podjetja, ki skušajo s silo ali gospodarskim pritiskom . . . uničiti, raz-

vrednotiti ali onemogočiti učinkovito izvajanje pravice do nacionalizacije.«

Bolj jasno je komajda mogoče povedati. Kako naj dežele v razvoju uveljavljajo pravico do nacionalizacije v okoliščinah, ki so, na primer v Čilu, omogočile imperialističnim in monopolističnim silam zrušiti zakonito vlado zato, ker je posegla v njihove interese? Kako naj zagotovijo normalno proizvodnjo v nacionaliziranih podjetjih, če se nadnacionalne družbe in svetovni finančni kapital zaroti proti njim? Ustvariti namesto takšne prakse ozračje medsebojnega sodelovanja in zaupanja pomeni korenito menjati dosedanje odnose.

Hkrati s pravico do nacionalizacije se pojavlja vprašanje odškodnine, in sicer v dveh oblikah. Deklaracija ugotavlja, da je nacionalizacija izraz suverene pravice vsake države, da varuje svoje naravne vire, in priznava vsaki državi pravico, da sama določi velikost morebitne odškodnine in način plačanja. Morebitni spori glede odškodnine naj se razrešujejo v skladu z zakoni države, ki izvaja nacionalizacijo. Deželam v razvoju se daje dokaj širok manevrski prostor in možnost za sklepanje kompromisov z državami in podjetji, katerih imetje nacionalizirajo, hkrati pa takšne formacije vendarle upoštevajo tudi koristi tistih, ki so vložili kapital in organizirali proizvodnjo. Povsem nedvoumna pa je takšna usmeritev dežel v razvoju, da samostojno izbirajo pot družbenogospodarskega razvoja in prevzemajo upravljanje z naravnimi viri v svoje roke. Akcija proizvodnje nafte je predvsem v tem smislu dobila jasno in široko podporo drugih neuvršenih dežel in dežel v razvoju, saj je odločanje o cenah izraz suverenega razpolaganja z naravnim bogastvom.

Deklaracija priznava pravico vsem državam, ozemljem in narodom pod okupacijo, kolonialno ali rasistično oblastjo do odškodnine za izkoriščanje in izčrpavanje naravnih virov. Čeprav popolnoma upravičene, pa se zahteve po odškodnini za stoletja zatiranja in ropanja zdijo v sedanjem mednarodnem položaju in razmerju sil ne le težko kvantitativno določljive, ampak predvsem težko uresničljive. Poglavitno je razbiti kolonialistične in neokolonialistične vezi ter zgraditi podlago za enakopravno mednarodno sodelovanje.

2. Združenja proizvajalcev

Zvišanje cen, deloma pa tudi prepoved izvoza nafte, s katero so arabske države v okviru Organizacije dežel izvoznic nafte dosegle določene politične učinke, so pokazale možnost in učinkovitost povezovanja proizvajalcev pomembnejših surovin, s povezovanjem in enotno akcijo doseči ugodnejši položaj na svetovnem trgu, predvsem pa spremembo razmerja med cenami surovin, ki jih prodajajo, in cenami hrane ter industrijskih izdelkov in opreme, kar morajo uvažati. Zgled proizvajalk nafte, združenih v OPEC, je vabljev, učinek njihovih prizadevanj pa je

zelo impresiven, zato že imamo resne poskuse zbiranja proizvajalcev bakra, boksita in drugih surovin. Pri tem je treba opozoriti, da je nafta vendarle precej izjemna surovina: izjemna glede na odvisnost porabnic od nje, izjemna po svojem strateškem pomenu in trenutno skromnih možnostih, da bi jo nadomestili z drugimi energetskega vira. Delež izvoza nafte in njenih derivatov v svetovnem izvozu surovin je velikanski, bliža se eni tretjini, v celotnem svetovnem izvozu pa tudi dosega 7,7 %. Baker kot druga najpomembnejša surovina dosega manj kot četrtino vrednosti trgovine z nafto, pšenica in kava skupaj pa sta le malo močnejša od bakra. Zato zgleda OPEC ni mogoče preprosto posnemati.

Tud pri drugih surovinah je prav gotovo mogoče kaj doseči, zato dežele v razvoju branijo združenja proizvajalcev. Deklaracija se zavzema za ustanavljanje in krepitev združenj dežel v razvoju, ki proizvajajo surovine, zelo pomembne za svetovno gospodarstvo. Združenja so zamišljena kot sredstvo v boju za pravičnejša razmerja med cenami surovin in industrijskih izdelkov, za ugodnejše razmerje med izvozom in uvozom dežel v razvoju, za boljše »terms of trade«. Lahko bi pomenila tudi primerno organizacijsko obliko pri sklepanju blagovnih sporazumov oziroma na pogajanjih o proizvodnji, cenah in porabi določenih surovin dežel v razvoju z industrijsko razvitimi državami.

Ob vseh teh poštenih namenih pa vendarle niso povsem odveč opozorila, da lahko združenja proizvajalcev surovin zaostrijo konfrontacijo med deželami v razvoju in razvitim svetom in s svojimi morebitnimi enostranskimi odločitvami postavijo, podobno kot članice OPEC, ves svet, z nerazvitimi deželami vred, pred gotovo dejstvo in v kritičen položaj. Perspektiva, ki jo vidijo nekateri v močnih združenjih proizvajalcev najpomembnejših surovin, ki se enakopravno merijo z največjimi porabniki in sourejajo razmere na svetovnem trgu, ni ravno najbolj vabljiva za večino držav. Obstaja namreč nevarnost, da se najmočnejši izvozniki in uvozniki dogovarjajo brez sodelovanja in vpliva drugih držav, katerih teža v trgovini z določeno surovino je sicer skromna, cena in razpoložljive količine te surovine pa so zanje relativno prav tako ali še bolj pomembne kot za velike proizvajalce in porabnike. Zato menim, da je treba združenja proizvajalcev razumeti kot eno izmed sredstev dežel v razvoju v njihovem boju za pravičnejša gospodarska razmerja v svetu, kot organizacijski element v novem sistemu mednarodnih gospodarskih odnosov, njihova pglavitna naloga pa naj bi bila enakopravno urejanje tržišča ob upoštevanju koristi vseh držav.

Prav tako je povezano z združenji proizvajalcev najpomembnejših surovin načelo, da je treba izboljšati konkurenčnost naravnih virov v primerjavi z njihovimi umetnimi nadomestki. Logika razmišljanja nekaterih dežel v razvoju je jasna; izrabljajmo naravne vire, določimo pravično plačilo zanje in s tem omogočimo nerazvitim deželam hitrejši razvoj. Razumljivo je, da tako razmišljajo tiste dežele v razvoju, ki imajo velika nahajališča surovin in se boje, da bi zaradi tehničnega napredka izgubila

svojo vrednost in pomen. Alžiriji se zdi nepomembno vlagati milijarde dolarjev v raziskovanje energetskih virov, ki bi lahko nadomestili nafto. Kako tudi ne! Sama je ima dovolj in če ni nadomestil, lahko doseže v izvozu ugodnejšo ceno.

Ameriški zunanji minister Kissinger je v nastopu pred generalno skupščino skoraj naravnost polemiziral z alžirskimi stališči. Med drugim je povedal podatek, da bo ameriška vlada v prihodnjih petih letih namenila za raziskovanje in razvoj energetskih virov 12 milijard dolarjev, ameriška zasebna industrija pa bo za to porabila menda kar 200 milijard dolarjev. Pustimo za zdaj ob strani jasno grožnjo ZDA proizvajalkam nafte, ki jo vsebuje takšna raziskovalna mrzlica, in pogledimo položaj tistih dežel v razvoju, ki niso pomembnejši proizvajalci surovin. Tehnološki napredek je upanje tudi zanje in poskusi, da bi ga zavestno ovirali, niso na mestu. Bolj pametna je zahteva, da bi bili znanstveni dosežki dosegljivi vsem državam s hitrejšim in kvalitetnejšim prenosom tehnologije iz industrijsko razvitih držav v dežele v razvoju. Akcija neuvršenih dežel in dežel v razvoju nikakor ne more biti naperjena proti znanstvenotehnični revoluciji, ampak v ustvarjanje pogojev, da bi bilo dosežkov te revolucije deležno vse svetovno prebivalstvo.

3. Nadzorstvo multinacionalnih družb

Na četrti konferenci neuvršenih dežel v Alžiru so ostro obsodili privilegije in vse prodornejšo dejavnost nadnacionalnih in monopolističnih komercialnih, finančnih in industrijskih družb. Sprejeli so tudi sklep o ustanovitvi informacijskega centra za nadnacionalne družbe, ki naj bi omogočil deželam v razvoju, da se seznanjajo z izkušnjami, ki jih imajo številne med njimi s temi mogočnimi korporacijami. Za ilustracijo: promet družbe General Motors je večji od družbenega bruto proizvoda tako razvite države, kot je Švica! Posebno zasedanje generalne skupščine je napravilo korak naprej v stališčih dežel v razvoju do nadnacionalnih družb. Zahtevajo namreč nadzorstvo nad njihovim poslovanjem in ukrepe, ki naj zagotovijo, da bodo nadnacionalne družbe delovale v skladu s koristmi nacionalnih gospodarstev. V splošni razpravi je bilo slišati seveda tudi določne zahteve, da se nadnacionalnim družbam onemogoči vmešavanje v notranje politične zadeve posameznih držav, vendar je bistvo v tem, da se njihova dejavnost spravi v okviru interesov nacionalne gospodarske politike.

Zanimivo je, da imajo dežele v razvoju in razvite države v določeni meri skupen interes za nadzorstvo dejavnosti nadnacionalnih družb. Za dežele v razvoju so le-ta velika ovira pri suverenem razpolaganju z naravnim bogastvom in suverenem odločanju o poteh gospodarskega razvoja, predstavljajo pa tudi nevarnost pri uvajanju družbenih reform ali celo revolucionarnih sprememb. Kritika dejavnosti nadnacionalnih družb

s strani dežel v razvoju se pogosto pokriva s kritiko razvitih držav, ki njihovo dejavnost omogočajo in v številnih primerih tudi podpirajo. Pa vendar je res, da so nadnacionalne družbe zrasle čez glavo tudi vladam v industrijsko razvitih državah. Za ceno zmede v gospodarstvu zahodnega sveta so si, na primer ob embargu na izvoz nafte in naraščanju cen skovale velikanske dobičke. V ZDA ugotavljajo njihovo odgovornost celo pred sodiščem, tudi v Zvezni republiki Nemčiji skušajo priti do dna njihovim mahinacijam — toda z malo uspeha. Očitna je torej potreba po stalnem in učinkovitem nadzorstvu nad njihovim delovanjem.

Razvite države si kontrolo nadnacionalnih družb zamišljajo drugače kot dežele v razvoju, zato bo pri prizadevanjih za uresničitev tega načela o novih mednarodnih gospodarskih odnosih zanesljivo še veliko nesoglasij in nesporazumov. V okviru ZN so razprave o nadnacionalnih družbah trenutno na ravni izbranih strokovnjakov, »eminentnih osebnosti«, ki delajo še za zaprtimi vrati. Tudi po tem je mogoče sklepati, kako nova, zapletena in kočljiva je ta problematika.

4. Preferencialni tretman za dežele v razvoju

Dosedanji sistem mednarodnih gospodarskih odnosov ne ustreza več potrebam svetovnega gospodarstva, niti razvitim niti nerazvitim deželam. Namesto stabilnega in usklajenega razvoja imamo stalno ponavljajoče se krizne situacije in rastoči prepad med revnimi in bogatimi narodi. Poglavitna pomanjkljivost tega sistema je, da ne nudi deželam v razvoju dovolj možnosti za vključitev v mednarodno delitev dela in za enakopravno sodelovanje z razvitimi državami, da jih pušča v zaostalosti, namesto da bi pospeševal njihov napredek. Dve desetletji ZN za razvoj sta neuresničeni, kljub izrednim naporom nerazvitih dežel. Vzrok za to ni le zadržanost razvitega sveta in pomanjkanje politične volje, da se deželam v razvoju pomaga — iskati ga moramo v neustreznosti celotnega sistema gospodarskih odnosov.

Zato ni dovolj popravljati ali spremeniti sistem. Dosedanji neuspešni poskusi kažejo, da ga ni mogoče prilagoditi povsem novim razmeram. Ni dovolj reči, da je treba sistem spremeniti, zamenjati ga je treba z novim, takšnim, ki ne bo hranil doseženih privilegijev industrijsko razvitega sveta, ampak bo omogočal usklajen razvoj svetovnega gospodarstva in predvsem hitrejši napredek dežel v razvoju.

Eno najpomembnejših načel novega sistema mednarodnih gospodarskih odnosov, sprejetega na zasedanju generalne skupščine v New Yorku, je preferencialni tretman za dežele v razvoju na vseh področjih mednarodnega gospodarskega sodelovanja, kjer je to mogoče. (K formulaciji osnutka skupine 77 dežel v razvoju so dodatek »kjer je to mogoče« vsilile razvite zahodne države!). Brez posebnih ugodnosti namreč dežele v razvoju ne morejo enakopravno sodelovati z razvitimi državami, brez

njih pa bi enakopravno gospodarsko sodelovanje ostalo fraza. To je mogoče lepo videti na trgovinskem in monetarnem področju. »Enakopravni« sporazum med razvito državo in deželo v razvoju o, recimo, znižanju carin za industrijske izdelke za polovico bi prinesel razviti državi, ki izvažata veliko industrijskih izdelkov, veliko korist, deželi v razvoju pa najbrž skromno, če sploh kakšno. Njeno tržišče bi bilo verjetno kmalu preplavljeno s tujimi izdelki, domača industrija pa uničena. Preferencialni tretman v tem primeru pomeni, da razvita država olajša uvoz industrijskih izdelkov in dežele v razvoju, od nje pa hkrati ne zahteva reciprocitete. V reformnih prizadevanjih na monetarnem področju pa bi ugodnosti za dežele v razvoju pomenila dodelitev novih likvidnih sredstev, posebnih pravic do črpanja, ne glede na kvote, ki so jih vplačale v Mednarodni monetarni sklad, z namenom dodatno financirati njihov razvoj.

Preferencialni tretman je treba zagotoviti nerazvitim deželam tudi pri penosu tehnologije iz razvitih držav v dežele v razvoju in v pomorstvo. Na teh področjih se dežele v razvoju zavzemajo za določitev »code of conduct« — pravil obnašanja, ravnanja, ki bi upoštevala njihove potrebe, možnosti in interese.

V širšem smislu sodi v okvir tega načela tudi posebno upoštevanje položaja in ukrepanje v korist najmanj razvitih med deželami v razvoju. III. konferenca ZN o trgovini in razvoju je določila »hard core« — jedro najmanj razvitih dežel. Na podlagi treh meril je izbrala 25 dežel v razvoju, ki imajo manj kot 100 dolarjev narodnega dohodka na prebivalca, delež industrije v družbenem proizvodu je nižji od 10 %, pismenih prebivalcev pa je manj kot 10 %. Od teh dežel jih je kar 18 v Afriki. Mednarodna skupnost se je obvezala, da jim bo pomagala s posebnimi ukrepi, tudi s takšnimi, da bodo sploh lahko uporabljale ugodnosti, ki jih sicer že uživajo druge dežele v razvoju.

5. Neogibni ukrepi za najbolj prizadete dežele

Višje cene nafte, hrane in nekaterih surovin so ob sočasnih elementarnih nesrečah — suši v enih delih sveta in poplavih v drugih — zelo hudo prizadele nekatere dežele v razvoju. Ne le, da so ogrožene njihove že tako skromne razvojne možnosti, v nevarnosti je normalen, neogibno potreben uvoz, proizvodnja hrane in s tem življenja na stotine milijonov ljudi. Poglejmo primer Indije, ki je po obsegu grozeče tragedije najhujši, vendar je precej podoben položaju, v katerem so dežele z manjšim številom prebivalstva. Nekaj ugotovitev iz govora indijskega zunanjega ministra Singha na posebnem zasedanju generalne skupščine:

»Lani smo za uvoz umetnih gnojil porabili 225 milijonov dolarjev. Zaradi porasta cen utegne biti ta številka letos več kot dvakrat višja. Uvoz nafte nas je lani veljal 500 milijonov dolarjev, letos najbrž že

milijardo in pol. Dodatne stroške imamo tudi pri drugih bistvenih proizvodih: opreme, strojev, kemikalij, jekla in tehnologije. Žito, ki ga bomo morda morali uvoziti, nas bo stalo veliko več . . .

Eksplozija uvoznih stroškov je najbolj prizadela tiste države, ki so najmanj sposobne upreti se njihovem vplivu. Poglavitno breme svetovne inflacije nosijo dežele brez izhoda na morje na lastnem ozemlju, najmanj razvite, proizvajalke surovin, katerih cene stagnirajo, in gosto naseljene države z nizkim narodnim dohodkom na prebivalca. Izvozni dohodki teh dežel so se le malo povečali. Obseg pomoči je ostal skoraj nespremenjen, njena vrednost pa je realno močno padla. Vse te države si prizadevajo modernizirati gospodarstvo, razviti naravne vire in izboljšati življenjske razmere za prebivalstvo. V teh prizadevanjih razvoja naraščajo potrebe po naložbah. Te potrebe je treba zadovoljiti, če hočemo doseči nadaljnji razvoj . . . Pojav, ki smo mu priča, ne povzroča manjše škode in ne prizadeva ljudi nič manj kot naravne katastrofe. V primeru naravnih katastrof normalno sprejmemo takojšnje in učinkovite ukrepe. Ali ne bi morala mednarodna skupnost v sedanji situaciji odgovoriti s podobno akcijo?«

Osnutek akcijskega programa sprva ni vseboval nujnih ukrepov za najbolj prizadete dežele, pozneje pa so dežele v razvoju intenzivno pripravljale poseben program v njihovo korist. Ukrepi naj bi omogočili prizadetim deželam ugodna posojila za premostitev trenutnih težav, dobavo nafte, hrane, umetnih gnojil in drugih proizvodov pod najugodnejšimi pogoji, olajšanje finančnih bremen, reprogramiranje dolgov ipd. Zelo živahna je bila razprava o merilih za določitev najbolj prizadetih dežel. Po zamislih dežel v razvoju bi bilo treba upoštevati dohodek na prebivalca kot pokazatelja relativne revščine in stopnje razvoja, porast uvoznih stroškov, razmerje med zadolženostjo in dohodki do izvoza, obseg in dohodke od izvoza ter njegovo elastičnost, raven deviznih rezerv, vpliv transportnih stroškov in relativno pomembnost zunanje trgovine v razvojnem procesu posameznih dežel. Egipt je predlagal, da bi na seznam najbolj prizadetih držav uvrstil tiste, ki so v gospodarskih težavah zaradi vojne. O teh merilih bodo še razpravljali, posebni organi ZN bodo določili listo najbolj prizadetih držav.

Omeniti je treba razliko med merili za določitev 25 najmanj razvitih dežel in merili za najbolj prizadete države. Prva so veliko bolj statična in manj jih je, druga pa bolj upoštevajo trenutni vpliv mednarodnih gospodarskih okoliščin na gospodarsko določene države in njeno (ne) sposobnost, da se jim prilagodi. Očitno bodo za najbolj prizadete spoznane mnoge, če ne prav vse najmanj razvite dežele, pa tudi nekaj drugih, na primer Indija.

V zvezi s pomočjo najbolj prizadetim državam so številne proizvajalke predlagale, naj bi ustanovili razne sklade za financiranje razvoja. Slišali smo vrsto bolj ali manj sprejemljivih predlogov Irana, Kuvajta, Saudove Arabije, Alžirije, pa tudi pobude zahodnoevropskih držav in

ZDA. Američani so tik pred koncem zasedanja podali, nato pa umaknili predlog za ustanovitev sklada v znesku 4 milijarde dolarjev, v katerega bi sami prispevali 500 milijonov. To je bil samo eden izmed mnogih manevrov na zasedanju, ki so potekali na relaciji razvite države — izvoznice nafte — dežele v razvoju in neuvrščene dežele — najbolj prizadete dežele.

Šlo je za poskus, da bi izvoznice nafte prikazali kot krivca za trenutne svetovne gospodarske probleme in da se jim naprti glavno breme, finančno seveda, pri razreševanju teh problemov. Jasna in odločna podpora neuvrščenih in drugih dežel v razvoju akciji OPEC je onemogočila te poskuse in pokazala na globlje vzroke in ozadje sedanjih težav. Doseči enotno podporo akciji izvoznic nafte pa ni bilo lahko. Precej težav je bilo zato, ker so izvoznice nafte vse predolgo ostajale pri meglenih obljubah, da bodo pomagale deželam v razvoju, ki so jih višje cene nafte najhuje prizadele. Razvite zahodne države so z najrazličnejšimi manipulacijami skušale prepričati najbolj prizadete države, da so izvoznice nafte izključni krivec za težave in da jih ne nameravajo pomagati odpraviti; tako so jih hotele oddvojiti od neuvrščenih dežel in dežel v razvoju, ki podpirajo akcijo OPEC kot sredstvo za doseg temeljite spremembe v razpodelitvi svetovnih dohodkov. Neuvrščene dežele pa so ob načelni podpori akcije OPEC močno poudarile potrebo po solidarnosti dežel v razvoju. V tem vidijo pot za razreševanje nastalih težav in — kar je vsaj tako pomembno kot to, če ne veliko bolj — pot za ohranitev enotnosti neuvrščenih dežel in dežel v razvoju, kar edino zagotavlja, da se bo njihova akcija za spremembo mednarodnih gospodarskih odnosov v korist večine svetovnega prebivalstva posrečila. Po mnenju neuvrščenih dežel morajo pomagati najbolj prizadetim vse države, ki to lahko store: tako industrijsko razvite kot izvoznice nafte, pa tudi nekatere dežele v razvoju, ki so že razvile določene sektorje gospodarstva.

6. Pomoč deželam v razvoju

Kljub naslonitvi na lastne sile, na mobilizacijo vseh materialnih in človeških virov za razvoj, kljub nekaterim postopnim spremembam mednarodnih gospodarskih odnosov v korist nerazvitega sveta, dežele v razvoju potrebujejo pomoč. Zato pomenijo sklepi posebnega zasedanja generalne skupščine tudi reafirmacijo ciljev mednarodne strategije razvoja, ki so jo sprejeli ZN in zahtevajo od razvitih držav, da izpopolnjujejo sprejete obveznosti. Znano je, da na primer ZDA še vedno niso sprejele splošne sheme carinskih ugodnosti za dežele v razvoju in da je Kanada to storila šele zdaj — sklep o tem pa je bil sprejet na II. UNCTAD v New Delhiju leta 1968. Razvite države še vedno ne dajejo vse 0,7 % bruto proizvoda kot javno pomoč deželam v razvoju, v pogojih dajanja pomoči torej ni bistvenih sprememb na bolje.

Nekatere razvite zahodne države so na posebnem zasedanju generalne skupščine opozarjale dežele v razvoju, da je pomoč v nevarnosti zaradi težav, ki jih imajo same ob skokovitem porastu cen nafte in drugih surovin. Druge so sicer tudi govorile o svojih težavah, vendar so obljubliale, da bodo dajale pomoč nerazvitim še naprej in jo delno tudi povečale. Spodbudne so bile ponudbe razvitih zahodnih držav o kvalitetnejši pomoči, o tehnologiji za proizvodnjo hrane in umetnih gnojil, ter o tem, da bodo dajale na razpolago deželam v razvoju tudi dosežke raziskovanj novih energetskih virov.

Pozivi dežel v razvoju vzhodnoevropskim socialističnim deželam na pomoč in sodelovanje so bili dokaj splošni in neobvezujoči že na alžirski konferenci; posebno zasedanje generalne skupščine v tem pogledu ni prineslo nič novega. Razvite socialistične države še naprej nočejo sprejemati nobenih obveznosti in trdijo, da je pomagati nerazvitim dolžnost tistih držav, ki so jih kolonialno izkoriščale. Prepričanje, da je vsa mednarodna skupnost odgovorna in da mora hkrati biti zainteresirana za razvoj nerazvitih delov sveta, je na koncu svojega govora lepo izrazil vodja jugoslovanske delegacije, podpredsednik ZIS Miloš Minić. Govoril je o stališčih in praksi naše države in dejal:

»Kot neodvisna, neuvrščena in socialistična država, ki napreduje po lastni poti, Jugoslavija čuti obveznost, da tudi sama, po svojih možnostih, prispeva k razreševanju problemov dežel v razvoju, čeprav je še vedno dežela v razvoju in ima pravico, da izkorišča določene rešitve, ki jih sprejemajo ZN na področju razvoja in mednarodnega gospodarskega sodelovanja. Poudarjam takšno stališče Jugoslavije, da bi še enkrat poudaril naše najgloblje prepričanje, da so problemi dežel v razvoju svetovni problemi in jih je mogoče razreševati samo z napori vseh dežel in v njihovem skupnem interesu.«

III. STALIŠČA IN DELOVANJE POSAMEZNIH DRŽAV TER SKUPIN DRŽAV NA POSEBNEM ZASEDANJU

Pobudo za sklic zasedanja so dale in jo na zasedanju tudi obdržale neuvrščene dežele in dežele v razvoju. Rezultati zasedanja so plod njihove pobude in akcije. Predstavniki neuvrščenih dežel in dežel v razvoju so se sešli dan pred zasedanjem in enkrat med njim, ocenili situacijo, uskladili svoja stališča in določili smer nadaljnjega delovanja na zasedanju. Na teh sestankih se je vnovič potrdilo spoznanje, da je trdna enotnost važnejša od nekaterih razlik v stališčih do posameznih vprašanj med neuvrščenimi deželami in deželami v razvoju.

Priznati je treba, da bi posebno zasedanje verjetno potekalo bolj gladko in bi bilo še uspešnejše, če bi bila izpolnjena dva pogoja: če bi bilo zasedanje bolje pripravljeno in če bi dežele v razvoju že pred njim uredile vprašanje pomoči najbolj prizadetim deželam. Za pripravo zase-

danja je bilo malo časa in osnutki dokumentov oziroma delovnih papirjev, ki jih je pripravila skupina 77 dežel v razvoju so imeli precej pomanjkljivosti. To se je pokazalo v delu priložnostnega odbora (ad hoc comeete), ki je imel nalogo uskladiti osnutke predlaganih dokumentov in jih predložiti generalni skupščini, da bi jih sprejela. V tem odboru so največ amandmajev na predlagane formulacije dale prav dežele v razvoju, na določila akcijskega programa celo več kot sto! Če bi skupina 77 dežel v razvoju (zdaj šteje 97 članic) lahko pripravila za zasedanje osnutek, ki bi ga podprle vse članice, bi bila njihova pogajalna pozicija veliko močnejša, pa tudi časovni stiski bi se bilo mogoče izogniti. Kljub temu, da so dežele v razvoju morale šele na zasedanju usklajevati medsebojna stališča do svojih dokumentov, se jim je vendarle posrečilo doseči, da so bila sprejeta mnoga radikalna in napredna določila v deklaraciji in akcijskem programu.

Preizkušnja enotnosti neuvrščenih dežel in dežel v razvoju se je odvijala na relaciji izvoznice nafte-najbolj prizadete dežele. Potem ko so močno dvignile cene nafte in si zagotovile velikanske dohodke, so članice OPEC takoj začele razmišljati, kako bi pomagale tistim deželam v razvoju, ki so jih s svojo akcijo nehote postavile v hud položaj. Najbolj prizadete in druge neuvrščene dežele so se upravičeno sklicevale na načelo solidarnosti in pričakovale trajnejšo pomoč. Žal so izvoznice nafte predolgo razmišljale, kako pomagati in kako ustanoviti najrazličnejše sklade; učinkovitih, konkretnih ukrepov pa vse do zasedanja ni bilo. Zato so najbolj prizadete dežele prav od zasedanja pričakovale te ukrepe in veliko svojih sil vložile v to, druge neuvrščene dežele in dežele v razvoju pa so ob vsem razumevanju zanje vendarle menile, da se zasedanje ne sme zožiti na trenutne ukrepe, da je treba na njem zastaviti široko platformo za spreminjanje mednarodnih gospodarskih odnosov. Na sestanku neuvrščenih dežel in dežel v razvoju med zasedanjem so bile dileme, ali nujni ukrepi ali dolgoročna usmeritev k spreminjanju sistema, premagane. Prevladovalo je stališče, da dileme ni, da se je treba bojevati za oboje. To stališče je na omenjenem sestanku med prvimi zavzel namestnik vodje naše delegacije Lazar Mojsov. Končni izid zasedanja, se pravi sprejem deklaracije in akcijskega programa ter nujnih ukrepov za pomoč najbolj prizadetim deželam, je v veliki meri plod zmage tega stališča, zavesti neuvrščenih dežel in dežel v razvoju o nujnosti njihove enotnosti in njihove politične zrelosti, s katero so se znale izogniti pastem in upreti pritiskom nekaterih razvitih držav.

Industrijsko razvite zahodne države so se v glavnem strinjale z oceno, da sedanji sistem mednarodnih gospodarskih odnosov ne ustreza več, toda večinoma so zagovarjale stališče, da ga je mogoče reformirati. Želijo, da omenjene reforme potekajo v okviru institucij, v nekaterih imajo one odločilen vpliv. Zelo so se upirale tistim delom dokumentov, ki so govorili o nacionalizaciji, združenjih proizvajalcev naj-

pomembnejših surovin, odškodnini za izkoriščanje idr. Proti eni od pglavitnih tez dežel v razvoju, o suverenosti nad naravnim bogastvom, so postavljale tezo o prostem dostopu do surovin — v najbolj jasni obliki Japonska. Njihovi predstavniki so se predvsem zavzemali za nujne ukrepe pri pomoči najbolj prizadetim državam — z očitnim namenom razbijati enotnost dežel v razvoju, izogibali pa so se korenitemu posegu v strukturo svetovnih gospodarskih razmerij. Kakšnih bistveno novih in pozitivnejših stališč do pomoči nerazvitim nismo slišali — morda z izjemo Nizozemske, skandinavskih dežel (razen Danske) in Nove Zelandije. Zadržanosti, ki so jo razvite države pokazale do sprejetih dokumentov zasedanja, opozarjajo, da so le delno pripravljene uresničevati sprejeta načela. Vzhodnoevropske socialistične dežele so na zasedanju o surovinah in razvoju kot pglavitno vprašanje sedanjega trenutka mednarodnih odnosov postavile popuščanje napetosti. V tem vidijo pogoj za urejanje svetovnih gospodarskih razmerij, kar je v nasprotju z deželami v razvoju, ki trdijo, da so pravičnejši gospodarski odnosi in usklajen razvoj svetovnega gospodarstva podlaga za nadaljevanje procesa popuščanja napetosti, ki pa mora zajeti vse celine, države in narode. Sovjetski zunanji minister Gromiko je nasprotoval razdelitvi sveta na »bogate in revne« države, ker naj bi takšna delitev postavljala njegovo državo v enak položaj kot kapitalistične dežele, nekdanje kolonialne sile. Odgovornost za odpravljanje neskladij in za pomoč nerazvitim je prepustil zahodnim državam in pri tem dobil vso podporo delegacij iz Vzhodne Evrope — od ukrajinske do bolgarske, z izjemo romunske. Sicer pa so vzhodnoevropske socialistične države podprle stališča neuvrčenih dežel in dežel v razvoju do spreminjanja mednarodnih gospodarskih odnosov.

Tudi kitajska delegacija je močno podprla usmeritev dežel v razvoju. Njen vodja, podpredsednik vlade Teng Hsiao Ping, je v govoru na novo razdelil svet: prvi svet naj bi sestavljali supersili s svojimi posebnimi hegemonističnimi interesi, drugega industrijsko razvite zahodne in vzhodne države, ki se že upirajo pritisku supersil, in tretjega dežele v razvoju, med katere se prišteva tudi Kitajska. Stališč dežel v razvoju Kitajska ni le podprla, skušala jih je še bolj radikalizirati, vendar tako, da ni motila njihove akcije. Vendar nerazvitim ni obljubila konkretnjše pomoči, tribuno posebnega zasedanja generalne skupščine je izrabljala za ostre napade na supersili, še posebej na Sovjetsko zvezo.

IV. SPREJEM DOKUMENTOV IN MOŽNOSTI ZA NJIHOVO URESNIČITEV

Neuvrščene dežele in dežele v razvoju so si zastavile nalogo, da posebno zasedanje sprejme sklepne dokumente s konsenzusom. Glasovanju so se hotele izogniti predvsem zato, da bi onemogočile nekaterim

državam izogniti se obveznostim, ki izhajajo iz dokumentov. Že večkrat se je namreč v ZN zgodilo, da so bile resolucije sprejete z večino glasov, da pa jih države, ki zanje niso glasovale, niso hotele izpopolnjevati. Posebno zasedanje je sprejelo deklaracijo o novem sistemu mednarodnih gospodarskih odnosov in akcijski program soglasno, s konsenzusom, toda razvite države so to pot uporabile drugačno taktiko. Po sprejemu dokumentov so namreč izrazile zadržanost do vrste formulacij oziroma prikazale lastno razlago določil, ki jih motijo. S tem očitno želijo dobiti možnost, da se bodo izgovarjale na lastne interpretacije, če jim bo kdo očital nedoslednost pri uresničevanju sprejetih dokumentov. Takšno ravnanje ne zbuja posebnega upanja, da je razviti svet resno pripravljen spreminjati strukturo mednarodnih gospodarskih odnosov.

Toda dokumenti so vendarle tu, načela za spreminjanje mednarodnih gospodarskih odnosov so sprejeta v ZN, sprejet je »vozni red« za delovanje v tej smeri. Zato menimo, da ni pretirano primerjati posebnega zasedanja generalne skupščine z bandunško konferenco azijskih in afriških držav leta 1955. Bandunška deklaracija, ki jo je podpisalo 29 držav, je nakazala načela miroljubnega sožitja, ki so bila v takratnem blokovski razcepljenem, v veliki meri še kolonialnem svetu, nova in revolucionarna. Veliko naporov, vzponov in padcev je bilo v procesu, ki je prek Beograda, Kaira, Lusake in Alžira pripeljal do sedanje stopnje uveljavitve neuvrščenosti in demokratizacije mednarodnih odnosov.

Dokumente, sprejete aprila 1974 v New Yorku, je podprlo 135 članic Združenih narodov, od katerih jih je večina trdno odločenih, da uveljavijo zapisana načela v praksi. Neuvrščene dežele in dežele v razvoju so uspešno zastavile nov proces, v katerem jih čaka še veliko bitk. Za doseg privlačnejših mednarodnih gospodarskih odnosov morajo zmagati vsaj v najpomembnejših, če ne v vseh.

ZVONE DRAGAN

O enotnosti jugoslovanskega trga¹

1. Razvoj proizvodjalnih sil in samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v pogojih enotnega trga je brez dvoma tema, ob kateri se odpirajo mnoga temeljna vprašanja družbenoekonomskega razvoja v Jugoslaviji. Razmišljanja o teh vprašanjih so še zlasti pomembna danes, ko intenzivno oblikujemo socialistične samoupravne odnose na podlagi novih ustav.

V novejšem času, zlasti po pismu predsednika Tita in izvršnega biroja predsedstva ZKJ in v pripravah na VII. kongres ZKS in X. kongres ZKJ, so pri nas nastopile tudi velike spremembe v razmišljanjih, konceptih in odnosih do Jugoslavije, do skupne razvojne politike in krepitve enotnosti jugoslovanskega trga. To usmeritev je z vso odločnostjo potrdil tudi VII. kongres ZKS, svojo potrditev bo nedvomno dobila tudi na X. kongresu ZKJ in v dokumentu o skupni dolgoročni razvojni politiki Jugoslavije.

Tudi v pogledih in razmišljanjih naše ekonomske teorije je vse bolj prisotno spoznanje, da se v družbenoekonomskem sistemu, zasnovanem na družbeni lastnini, samoupravljanju in blagovni proizvodnji, samoupravni družbenoekonomski odnosi razvijajo in usklajujejo preko tržnega gospodarjenja, družbenega planiranja ter ekonomske in socialne solidarnosti delovnih ljudi kot treh neločljivih komponent jugoslovanskega socialističnega samoupravnega sistema.

Jugoslavija je s tem, da se je opredelila za originalni sistem socialistične blagovne proizvodnje v pogojih samoupravljanja in družbene lastnine proizvodjalnih sredstev, uresničila relativno hiter ekonomski in družbeni razvoj. V tem razvoju je bil trg nedvomno institucija, ki je dajala veliko pozitivnih vzpodbud, obenem pa odkrivala tudi slabosti in probleme. Nič manj pa niso naš razvoj v preteklem desetletju obremenjevali razni liberalistični pogledi, ki so, uklenjeni v miselne sheme in modele kapitalističnih teorij, fetišizirali trg in denar, ki so menili, da je dohodek, ustvarjen na konkurenčnem trgu edina pobuda, konkurenca pa

¹ Objavljeni prispevek je uvodna beseda avtorja na posvetovanju o enotnosti jugoslovanskega trga v Radencih aprila 1974.

vrhovni zakon, poslovni uspeh pa absolutna in neomejena osnova za prisvajanje. Pogosta reakcija na to je bila, da so zanikali vsakršen trg in razglašali centralistično planiranje za vrhovni zakon socializma.

Specifičnosti samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in zakonitosti socialistične blagovne proizvodnje zahtevajo ustvarjalno vključevanje ekonomske misli v razreševanje problemov našega družbenega in gospodarskega razvoja. Gre zlasti za zakonitosti samoupravnega sistema razširjene reprodukcije, za reprodukcijo socialističnih samoupravnih odnosov v razširjenem obsegu, za probleme družbenega planiranja, za opredelitev osnov socialne varnosti in solidarnosti. Prav tako gre za to, da opredelimo vse druge kategorije socialistične blagovne proizvodnje — kot so na primer spremembe v značilnostih blaga in denarja — ter za vse teoretične in praktične posledice premagovanja fetiša blaga in kapitala.

Očitno je, da se na vseh področjih uveljavljajo novi odnosi, ki jih porajajo procesi samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, svobodna in neposredna menjava dela, najrazličnejše oblike povezovanja dela in sredstev, odprava državnega kapitala, spremembe v oblikah in metodah ekonomske politike itd. Očitno pa je tudi, da del ekonomske znanosti v Jugoslaviji in Sloveniji sledi tem procesom premalo zavzeto, pogosto pa tudi s pozicij, ki ne ustrezajo samoupravnim socialističnim odnosom. Še posebej je zato potrebno pozdraviti napore Zveze ekonomistov Slovenije, da se v nova dogajanja in v nove odnose v naši samoupravni družbi vnašajo izvirna spoznanja in na ta način ustvarjajo teoretične in strokovne osnove za samoupravno socialistično prakso.

2. Dovolite mi, da po tem uvodu na krako povem nekaj pglavitnih misli iz svojega sicer širšega pismenega referata: »Razvoj proizvodnih sil in samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v pogojih enotnega trga«. Naj takoj poudarim, da sem se za to temo odločil predvsem zato, ker sem želel vlogo enotnega jugoslovanskega trga opredeliti v širšem konceptu ekonomskega sistema, razvojne in gospodarske politike. Takšen, v nekem smislu globalen pristop, ima lahko svoje prednosti, ker poskuša temeljne prvine našega družbenega in ekonomskega sistema, opredeljene s samoupravnim socialističnim družbenoekonomskim odnosom, povezati v čimbolj konsistentno in koherentno celoto, ne more pa se seveda izogniti očitku, da v obravnavi in eksplikaciji mnogih vprašanj — zaradi negibne omejitve v obsegu — ne ostaja na površini, da mnoge probleme ne obravnava tako zavzeto in poglobljeno, kot bi zaslužili. Referati, ki smo jih prejeli za to posvetovanje, v veliki meri s svojim specializiranim pristopom izpopolnjujejo to »praznino«, prav tako pa sem prepričan, da bodo številna vprašanja in teze soočena in obravnavana tudi v razpravi.

3. V uvodnih predpostavkah in oceni razmer na enotnem trgu smo ugotovili, da uresničitev novega sistema družbenogospodarskih odnosov, ki bo deloval tako, da bo zagotovljen interes delavca v združenem delu, ne bo niti enostavna niti lahka. Stalno so bile in so prisotne različne omejitve materialno-socialne narave, omejitve, ki izhajajo iz razvitosti in

razvrstitve proizvodjalnih sil ter sposobnosti subjektivnih dejavnikov v obvladovanju različnih družbenih, teoretičnih in praktičnih vprašanj. Zato je pogosto prihajal do izraza vsakodnevni prakticizem — tako v sistemskih razrešitvah kot gospodarski politiki — kar je pogosto še bolj zaostrovalo nasprotja v razvoju družbe. Preveč dolgo smo bili priče nasprotij med dognanji gospodarske znanosti, rastočo zavestjo, samoupravno prakso in interesi delavskega razreda ter nedograjenimi oziroma neustreznimi rešitvami v ekonomskem sistemu in ekonomski politiki.

Z družbeno in gospodarsko reformo smo hoteli odpraviti številne slabosti in nedoslednosti v delovanju ekonomskega sistema, sprejeli smo pomembne ukrepe za prerazporeditev nacionalnega dohodka in stabilizacijo gospodarskih tokov. Ostala pa so odprta mnoga pomembna vprašanja, kot npr. sistem razširjene reprodukcije in planiranja, vprašanja obvladovanja trga in odnosov na njem, oblikovanja in delitve dohodka — (politike dohodka praktično nismo imeli) — davčnega in kreditno-monetarnega sistema, sistema in politike financiranja splošne in skupne porabe itd.

V takšnih okoliščinah je sicer družbenoekonomska reforma v začetku dala nekatere ugodne rezultate, kaj kmalu pa so se zaradi neuskkljenosti v sistemu in nedoslednosti v ekonomski politiki začeli obnavljati stari odnosi in se pojavljati še novi problemi.

Odgovor na politična, socialna in ekonomska vprašanja, ki so se porajala v poreformskem obdobju, moramo slejkoprej iskati v nerazrešenih vprašanjih in nedodelanih spremembah v družbenoekonomskem in političnem sistemu, kar je ustvarjalo pogoje za vse bolj resne etatiistično-unitaristične, centralistične in antisamoupravne odpore na eni ter ekonomski liberalizem in fetišizacijo trga in tržnih odnosov na drugi strani. V tem obdobju so se v razvoju vse bolj kopičili tudi materialni problemi, materialni in finančni debalansi, strukturni problemi v oblikovanju družbenega proizvoda, širila se je ekstenzivnost v gospodarjenju itd. V takšnih razmerah se je porajal v Jugoslaviji tudi svojevrsten avtarkizem, zapiranje trga v lokalne in regionalne meje, zlasti pa zaviranje procesov kroženja in koncentracije akumulacije oziroma njena realokacija po državno-administrativni logiki.

Ustavne spremembe in organiziranost subjektivnih sil nam sedaj omogočajo, da hitreje, organizirano in uspešno oblikujemo ekonomski sistem in mehanizme, ki bodo delavce v združenem delu opredeljevali kot dejanske nosilce razvojne in ekonomske politike. Pri tem bo imel pomembno mesto razvit in obvladan trg in pa to, da zagotavljamo njegovo enotnost v jugoslovanskem okviru, da v njem ne bo več stihije iznad volje in hotenj samoupravljalcev, marveč bo pomemben pogoj za širjenje blagovne proizvodnje in menjave, za dinamičen in racionalen razvoj proizvodjalnih sil ter povečevanje individualne in družbene produktivnosti dela. Razvoj enotnega jugoslovanskega trga pa je tudi bistveni pogoj za dinamičen in racionalen razvoj nacionalnih gospodarstev, ki v okviru enotnega trga in

v skladu z določili družbenega plana Jugoslavije ter dogovorov in sporazumov republik in pokrajin svobodno razpolagajo z ustvarjenim dohodkom — ekonomsko osnovo svobodnega in enakopravnega razvoja republik in pokrajin.

Dezintegracija enotnega trga, razne pojavne oblike monopolov, zapiranja, in nelojalna konkurenca negibno vodijo tudi v dezintegracijo gospodarskih, samoupravnih in političnih struktur jugoslovanske federacije. Zato smo se tudi z ustavo SR Slovenije zavezali, da bomo na območju SR Slovenije zagotovili vse prvine enotnega jugoslovanskega trga, hkrati pa pričakujemo od drugih republik in pokrajin, da bodo nastopile proti vsem tistim, ki ne bi spoštovali ustavna in druga določila o enotnem jugoslovanskem trgu. Zato moramo tudi skupno z medrepubliškim sporazumevanjem in dogovarjanjem, graditi tiste elemente ekonomskega sistema ter ekonomske in razvojne politike, ki so v pogojih enotnega trga neogibni. Vsako odstopanje od teh načel bi nas nujno privedlo do tega, da bi zapostavljali interese delavskega razreda, prišlo bi do neracionalnosti v razvoju, do reprodukcije etatiističnih in privatno-lastninskih odnosov, do neupravičene socialne diferenciacije, do nacionalističnih spopadov in do oživljanja unitarističnobirokratskih teženj in ekscesov. Takšne usodne posledice neustreznega delovanja in usmeritev za naš samoupravni socialistični razvoj morajo zato še posebej spodbujati naša razmišljanja o razvoju sistema in prakse, v katerem se bodo dosledno uveljavljale prvine samoupravnega socializma na enotnem jugoslovanskem trgu.

4. V ekonomski opredelitvi pglavlitnih značilnosti enotnega trga smo izhajali iz ugotovitve, da je bil trg institucija, ki je razvoju nudila številne prednosti, prav tako pa tudi porajala slabosti in probleme, ki jih pogosto nismo znali obvladovati in usmerjati. Razvijati enotni trg pa ne pomeni le zagotavljati pogoje za uveljavljanje skupnih razvojnih interesov v jugoslovanskem prostoru, marveč tudi razvijati in obvladovati njegove osnovne zakonitosti.

Ekonomsko politiko kot obliko uporabe in usklajevanja elementov ekonomskega sistema, razvojno politiko in družbeno planiranje ter kompenzacije smo opredelili kot temeljne elemente delovanja in razvijanja enotnega trga v naših pogojih.

Ekonomska politika je pogosto v svoji konceptualni zasnovi in v praktičnem izvajanju izhajala s stališča, da v našem družbenem razvoju v pogojih samoupravnega socializma delujejo iste gospodarske zakonitosti blagovne proizvodnje kot v razvitih tržnih in tržno-planskih gospodarstvih v kapitalističnih državah in da se zato tudi metode vplivanja na gospodarski in družbeni razvoj ter njegovo usmerjanje ne morejo bistveno razlikovati od podobnih metod v teh državah.

Nova izhodišča za oblikovanje ekonomske politike so globoke spremembe in procesi, ki v skladu z ustavo nastajajo v samoupravni bazi in prihajajo do izraza v samoupravnih temeljnih in drugih organizacijah

združenega dela, samoupravnih interesnih skupnostih, krajevnih skupnostih, v procesih samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, s katerimi se urejajo odnosi in opredeljuje politika v velikih sistemih, v procesih medrepubliškega dogovarjanja o cenah, politiki dohodka, kreditno-monetarni politiki, razvojni politiki itd. Ti novi odnosi in procesi zahtevajo tudi temeljito preoblikovanje mnogih segmentov ekonomske politike in sistema, praktično rekonstrukcijo oblik in metod vplivanja na gospodarske in družbene tokove.

Enotni trg in skupno ekonomsko politiko moramo tudi vse bolj graditi preko neposrednih odnosov v proizvodni sferi in med njo in sfero blagovnega prometa. V ta proces se morajo vključevati tudi druge dejavnosti, ki direktno (npr. znanost in izobraževanje) ali indirektno (zdravstvo, kultura in socialna varnost) prispevajo k porastu proizvodnje, družbene produktivnosti dela in blaginje ljudi. Medsebojna povezanost vseh oblik proizvodnega in poslovnega procesa je izredno kompleksen organizem, v katerem delavec v združenem delu s svojimi neposrednimi odločitvami, z različnimi oblikami samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja vse bolj oblikuje, usmerja in nadzoruje tako blagovne kot denarne tokove in s tem preprečuje tudi odtujevanje ustvarjenega dohodka. To je v določenem smislu tudi proces spreminjanja klasične funkcije trga oziroma proces, v katerem bodo neposredne odnose prek trga in na trgu vse bolj nadomeščali odnosi neposrednega povezovanja, kooperacija in integracija živega in minulega dela. Njihova intenzivnost, globina in usmerjenost bo objektivno pogojena z razvojem proizvodjalnih sil, samoupravnih družbenoekonomskih odnosov ter z razvojem produktivnosti družbenega dela.

Skupna razvojna politika, dinamično usklajevanje gospodarske strukture in optimalna regionalna razvrstitev proizvodjalnih sil so gotovo bistveni elementi za skladen razvoj, za preprečevanje deformacij, ki se danes pojavljajo na enotnem trgu, za preprečevanje raznih oblik zapiranja pred konkurenco z drugih področij, za maksimalno izkoriščanje resursov na vseh področjih in s tem tudi za maksimalizacijo dohodka v proizvodnji in menjavi. Zato ustava opredeljuje samoupravne sporazume in družbene dogovore ter planiranje na teh osnovah kot enega temeljnih pogojev za oblikovanje enotnega jugoslovanskega trga.

Neuskajenost med temeljnimi elementi družbenoekonomskega sistema, osnovami in instrumenti sistema razširjene reprodukcije ter sistemom in mehanizmom planiranja se je izkazovala v vse večjem razkoraku med načrtanimi in uresničenimi cilji razvojne politike, v vse večji stopnji nestabilnosti gospodarskih gibanj in povečani inflaciji, v oblikovanju suboptimalne stopnje akumulacije, v poglobljanju strukturnih in sektorskih neskladij ter v regionalnih nesorazmerjih v razvoju. To je tudi onemogočalo, da bi začeli oblikovati dolgoročno razvojno politiko Jugoslavije.

Nove odnose in nove rešitve moramo zato vzpostaviti tudi na področju družbenega planiranja in razširjene reprodukcije. Zavzemamo se za

širši družbeni dogovor o skupnih osnovah razvojne in ekonomske politike v Jugoslaviji, za dogovor med republikami in pokrajinama, da bi združeno delo dobilo nujne institucionalne, sistemske in druge pogoje za svoje planiranje in razvoj. To bo tudi eden bistvenih pogojev, da postane delo z medsebojnimi poslovnimi povezavami in v okviru integracijskih in drugih oblik združevanja dejanski nosilec razvojne politike, da bo torej v svojem interesu razreševalo temeljna skupna razvojna vprašanja.

Svojevstvena oblika nenakosti in neekvivalentnega pridobivanja dohodka in prednosti na enotnem jugoslovanskem trgu je bil pojav nelikvidnosti in drugih oblik rušenja normalnih finančnih tokov na trgu, kot so nedisciplinarnost v poravnavi obveznosti, neplačevanje anuitet za najete kredite, prolongacija odplačil itd. Po svoji vsebini enak pojav je tako imenovana »socializacija« rizika, pojav, ki se je močno razširil posebno v zadnjih letih in je v gospodarske in poslovne odnose vnašal neracionalnost in neekonomičnost.

V razvitem sistemu samoupravnega odločanja je zato za delovanje enotnega trga neogibna večja stopnja spoštovanja medsebojnih obveznosti, z vsemi posledicami, vse do likvidacije poslovno nesposobnih gospodarskih subjektov. Ustavna podlaga za oblikovanje takšnih odnosov med organizacijami združenega dela sta načelno sprejeti, v praksi pa še nezadostno opredeljeni sestavini enotnega jugoslovanskega trga, tj. ekonomska soodgovornost v razpolaganju z dohodkom in ekonomska solidarnost delavcev v združenem delu. O pomenu teh prvin sistema za razvoj odnosov na enotnem jugoslovanskem trgu verjetno ni potrebno posebej govoriti.

5. Področje, na katerem se v vsej svoji kompleksnosti odpira problem delovanja enotnega trga, je nedvomno razširjena reprodukcija, kajti odnosi v sistemu razširjene reprodukcije določajo v osnovi tudi vse druge odnose v gospodarskem sistemu.

Edvard Kardelj v »Temeljnih vzrokih in smereh ustavnih sprememb« ugotavlja: »Če je naša socialistična družba kje sposobna premagovati vplive tržne stihije, pa tudi odnose, ki se tu pojavljajo, ter nadzorovati in usmerjati materialna gibanja v skladu s svojimi dolgoročnimi cilji, potem je to prav na področju družbene akumulacije.«

Materialna podlaga za oblikovanje takšnega sistema razširjene reprodukcije, v katerem bi bila zagotovljena reprodukcija samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v razširjenem obsegu in realizacija sprejete razvojne politike, naj bi bila povečana akumulativna in reproduktivna sposobnost gospodarstva.

Mnoge študije in analize opozarjajo, da se je sicer akumulativna sposobnost gospodarstva v prvih letih reforme izboljšala, po letu 1969 pa zasledimo poslabšanje odnosov, kljub temu, da smo zelo poudarjali politiko o razbremenjevanju gospodarstva. Oceno še zaostrojuje dejstvo, da porabimo absolutno in relativno premajhen del domačega družbenega proizvoda za investicije, da imamo zelo nizek odstotek kritja investicijskih

naložb iz lastnega družbenega proizvoda. Po nekaterih izračunih tudi amortizacija, ki jo obračunavajo organizacije združenega dela, ne zadošča za enostavno reprodukcijo osnovnih sredstev. Vse bolj postaja torej očitno, da moramo na področju delitve družbenega proizvoda uveljaviti takšne spremembe, ki bodo postopoma zagotovile enostavno reprodukcijo in povečan delež za razširjeno reprodukcijo iz domačega družbenega proizvoda — vsaj v obsegu samoupravno in družbene opredeljene minimalne stopnje akumulacije.

Še manj ugodni so odnosi pri akumulaciji, saj je gospodarstvo v celotnem obdobju razpolagalo le z okoli 50 % akumulacije, katere večji del je namenjalo za odplačila investicijskih kreditov.

Vse naštetu dokazuje, da moramo v materialnih razmerjih delitve družbenega proizvoda in v odnosih med nosilci sredstev za reprodukcijo uveljaviti spremembe, ki bodo omogočale:

— da postane samofinanciranje temeljna oblika sistema razširjene reprodukcije;

— da se razvije institucija združevanja dela in sredstev s samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem;

— da se zgradi samoupravno organizirano finančno tržišče;

— da se v skladu z ustavo v sistemu razširjene reprodukcije opredeli in uveljavi vloga družbenopolitičnih skupnosti.

Ekonomski odnosi na področju razširjene reprodukcije in gospodarjenja z akumulacijo ne smejo biti prepuščeni niti tržni stihiji niti samotoku ekonomskih odnosov med samimi organizacijami združenega dela, temveč se morajo urejati skladno z razvojnimi programi in družbenimi plani, s samoupravnimi sporazumi, družbenimi dogovori in pogodbami. Za razvoj enotnega trga bodo tako vse bolj pomembni odnosi, ki se bodo oblikovali na dolgoročni podlagi, čistih računih in skupnih interesih. S tem nadomeščamo klasično funkcijo delovanja trga in funkcijo države kot direktnega usmerjevalca investicij, kar pa ne pomeni, da se združeno delo lahko odpove kriterijem racionalnosti, ekonomičnosti, kvaliteti, ceni in ekonomski selekciji pri odločanju o investicijskih naložbah.

Optimalno razmestitev akumulacije na podlagi samofinanciranja in skupnih vlaganj kot temeljnih oblik samoupravnega sistema razširjene reprodukcije pa lahko dosežemo le, če bomo ustvarili pogoje za resnično enakopravnost organizacij združenega dela v jugoslovanskem prostoru in če bomo spodkopali ekonomske pozicije monopolov in skupinsko-lastniških teženj v odnosu do združenega dela in družbene lastnine. Tudi v kreditni politiki poslovnih bank, v katerih se družbenoekonomski odnosi že pozitivno spreminjajo, bo vse bolj pomembno sodelovanje poslovnih bank tako na notranjem trgu sredstev družbene reprodukcije kot pri nastopanju na mednarodnem finančnem trgu, da bi združeno delo preko bančnega mehanizma v skupnem interesu zagotavljalo reprodukcijo splošnih in drugih pogojev za skladen razvoj, brez direktnih posegov države, na enotnem jugoslovanskem trgu.

Razvitejši samoupravni koncept sistema razširjene reprodukcije, ki bo upošteval predvsem interese združenega dela, s tem pa tudi razvitejši samoupravni koncept gospodarskega in družbenega razvoja, bo tako tudi zagotavljal večjo enotnost jugoslovanskega trga, zlasti ker bodo razvojne usmeritve in prioritete na njem predvsem odraz interesov združenega dela, ne pa od njega odtujenih središč ekonomske in politične moči.

6. V zadnjem poglavju smo poskušali prikazati nekatere spremembe v strukturi jugoslovanskega in slovenskega gospodarstva in blagovne tokove na enotnem trgu. Predvsem smo ugotovili, da je medsebojna neposredna ekonomska povezanost na relativno nizki stopnji. Dosežena stopnja razvoja proizvodnih sil in družbenoekonomskih odnosov bi nedvomno zahtevala višjo stopnjo delitve dela ob upoštevanju komparativnih prednosti posameznih področij — na tej podlagi višjo stopnjo neposredne povezanosti vseh produkcijskih tvorcev oziroma njihove koncentracije ter horizontalne in vertikalne integracije, zasnovane na samoupravnih temeljih.

Nimamo dovolj zanesljivih podatkov, da bi lahko osvetlili vse vidike teh odnosov in tendenc na enotnem trgu; že parcialni računi pa nas opozarjajo, da so neogibne bolj poglobljene kvantitativne in kvalitativne analize gospodarskih tokov in delovanja gospodarskega sistema, da bi odkrili specifične notranje vzročne zveze in pojave v delovanju enotnega jugoslovanskega trga. Le tako se bomo izognili raznim netočnim računom, sklepom in interpretacijam, ki imajo lahko daljnosežne gospodarske in politične posledice.

BOŠTJAN MARKIČ

K delegatskim skupščinam

I

V aprilu 1974. leta so se iztekle zadnje seje naših dosedanjih skupščin družbenopolitičnih skupnosti in tako se je končalo delo poslancev ter določeno razdobje v razvoju našega skupščinskega sistema. Družbenopolitična scena je — v skladu z ustavnimi izhodišči — odprta za delovanje skupščinskega sistema na delegatskih temeljih, za delo delegatov, ki bodo povezovali funkcijo dela s funkcijo upravljanja. V tem zapisu nikakor nečemo politološko razčlenjevati delovanje našega skupščinskega sistema v obdobju 1963—1974. To bi bil posel, ki bi ne zahteval le poglobljeno raziskovalno delo ter upoštevanje vseh objektivnih družbenih zakonitosti, v katerih se je minuli skupščinski sistem razvijal, pač pa bi

terjal tudi ocenjevanje institucionalnega instrumentarija, ki je rasel iz danih (objektivnih) družbenih razmer in na tak ali drugačen način zamejeval delo poslancev, ki se v mnogih primerih niso mogli oblikovati v tvorne delegate. In to kljub ustavnemu besedilu člena 75 ustave SFRJ iz leta 1963, da je predstavniško telo družbenopolitične skupnosti skupščina, ki jo sestavljajo *delegati* (podčrtal M. B.) občanov in delovnih skupnosti. V našem sestavku pa naj opozorimo na dejstvo, da je kljub *izjemno pomembnim kakovostnim spremembam*, ki jih delegatsko načelo v skladu z ustavo 1974 vnaša sedaj v naš skupščinski sistem, v razvoju našega političnega in tedaj tudi skupščinskega sistema mogoče spoznati razvojno kontinuiteto. Le-ta se kaže v samoupravni restrukturalizaciji našega političnega sistema, v uveljavljanju »ekonomske demokracije« z institucionalizacijo zborov proizvajalcev kot predstavniških teles družbenopolitičnih skupnosti v letu 1953, v ustavi 1963 in samoupravnih zbiorih v skupščinah in uveljavitvi delegatskih odnosov po ustavi 1974 kot družbenopolitičnega odnosa in temeljne prvine celotnega političnega sistema. In če opravimo še kratek sestop v delovanje skupščinskega sistema na Slovenskem, lahko še posebej, brez lažne skromnosti, opozorimo na delovanje zbora, ki so ga sestavljali delegati občin, zbrani na zasedanju v skupščini SR Slovenije in ki je vseboval pomembne delegatske prvine ter v nekem smislu nakazoval smer razvoja.

Vse to omenjamo tudi zaradi tega, da bi poudarili, kako delegatski sistem 1974 — dasi kvalitetni novum — vendarle ni nenadni prišlek, temveč je že dolgo pripravljani in napovedani gost, čigar dosledno uveljavitev je objektivno terjalo celotno samoupravno razvoje in odmikanje od političnega predstavnštva. Delegatskemu sistemu, če nadaljujemo z začetno primerjavo, tedaj ni gostitelj subjektivistična konstrukcija, ki bi jugoslovanske delovne ljudi in občane jemala zgolj za svoj politično eksperimentalni družbeni poligon.

II

Neposredna družbenopolitična praksa je po naši oceni dokaj stvarno in razmeroma pozitivno ocenila funkcioniranje našega skupščinskega sistema v minulem obdobju, kljub upravičenim kritičnim pomislekom, nanašajočim se na poskuse vnašanja partikularističnih političnih teženj v delo skupščine. V delu jugoslovanske tekoče žurnalistike pa je bilo tu in tam zaslediti tudi takšne tone, ki so ironizirali delovanje poslancev in skupščin in dokaj neselektivno in v črno beli tehniki prikazovali njihovo petletno družbeno početje. Bili bi udarjeni s slepoto mesečnika, če ne bi videli v dosedanem delu skupščin — kljub slabostim, v katere je silil tudi delegatsko precej nedorečeni pravni instrumentarij prejšnje ustavne ureditve — tudi veliko koristno in samoupravno opravljenega dela, ki je tudi omogočilo, da smo v letu 1974 stopili za zelo pomembno stopnico višje v samoupravni usmerjenosti našega političnega sistema.

Zdi se, in to je očitno tudi odblesek pomanjkljive politične kulture, da neko komaj prehojeno obdobje radi kar preveč na hitro roko kritično razhodimo s podplatom in da preprosto mislimo ob vsakem novem obdobju, da je prelom s starim obdobjem popoln. Premalo se zavedamo, da bomo kljub našim drugačnim hotenjem še nekaj časa rožljaje vlekli za seboj tudi verigo stare, predstavniške tradicije. Bilo bi seveda nesmiselno, če bi kdo menil, da je bil skupščinski sistem 1963—1974 ena sama družbena kakofonija in da bo delegatsko obdobje od 1974. leta dalje pravcata »belle epoque«, o kateri velja s pretirano čezmernostjo emocionalno bučati — sedaj na začetku — v himničnih tonih. Pri delegatskem sistemu gre seveda ne samo za pomembno *dopolnjevanje*, ampak še kako tudi za kakovostno *spreminjanje* obstoječega stanja družbenopolitičnih odnosov, za »vrnitev« politične sfere v družbo, za odločitev, ki bo ne samo kratkoročno, ampak *dolgoročno* vplivala na potek stvari in položaj delavskega razreda ter vseh ustvarjalnih sil jugoslovanske družbe. Delavski razred bo prek delegatskega sistema izvrševal oblast brez političnega predstavištva in se tako zavaroval pred (svojo) birokracijo in tehnokracijo. Vendar se bo treba za to sproti organizirano zavzemati in ne prepuščati stvari samo spontani domiselnosti, sicer bomo doživljali ne samo plime, ampak tudi bolečo oseko delegatskih odnosov.

III

Dejavniki družbenopolitične prakse so letošnje volitve v delegacije pozitivno ovrednotili. Takšnemu vrednotenju je pritrčiti, morda ne toliko glede na samo dokaj visoko udeležbo neposredno na voliščih kot še zlasti zaradi vsebinsko polnih procesov kandidiranja delegatov oziroma delegacij. Posamezne ozkosti pri kandidiranju bi seveda v prihodnje kazalo odpraviti in dosledno uveljavljati samoupravno socialistično demokracijo. Kljub temu pa bi bilo nedialektično, če bi, zaneseni z resnično veliko idejo delegatstva, izšli iz solednic (trenutno) možnega in uresničljivega in si domišljali, da smo z relativno dobro opravljenimi volitvami kar v »enem samem nonšalantnem zamahu« prešli v delegatske odnose. Volitve delegacije so le ena sestavina delegatskih odnosov. Zanimivo bi tudi bilo s sociološko-psihološko-politološko analizo preizkusiti, kako so delovni ljudje in občani dojemali volitve delegacij v letu 1974, saj so se te volitve vendarle bistveno razlikovale od vseh prejšnjih, ko je šlo prvenstveno za volitve individualnih poslancev. Upravičeno je pričakovati, da bo z uveljavljanjem resničnih delegatskih odnosov tudi v volilnem procesu prišlo do premikov tudi na ravni družbenopsihološkega doživljanja ljudi, da bodo delovni ljudje in občani volitve delegacij doživljali kot oblikovanje sebi enakih delegatov. Če bo delegatski odnos preniknil v zavest ljudi in bo razumljen ter sprejet od ljudi kot družbena koristnost in nujnost, kot instrument odločanja samih delovnih ljudi, ga bodo doživljali kot *svoje*ga, ne pa kot nekaj, kar »ponuja režim«, kar je le ustavna obveznost.

To bo imelo svoj vzratni učinek tudi v volilnem procesu izbiranja delegacij, ko ne bo več merilo demokratičnosti v volilnem procesu, ali imamo ali ne možnost izbire med več »individualnimi poslanci«, kot je bilo to v nekaterih primerih doslej. Čeprav bi seveda bilo hudo poenostavljeno in tedaj netočno, če bi kdo danes skušal prikazovati volitve 1969 kot eno samo »cronique scandaleuse« pa je vendarle res, da v volilnem procesu 1974 v celotnem jugoslovanskem okviru naletimo v primerjavi z letom 1969 na zelo malo »občinskih slučajev« ter »korteških« oblastniških bojev in podobnih tekmovalnih ekscesov v volilnem procesu.

IV

Zvezna in slovenska republiška ustava govori v istovetnem besedilu o problematiki delegatskega mandata, ko določata, da ravnajo delegati pri zavzemanju stališč do vprašanj, o katerih se odloča v skupščinah, v skladu s *smernicami* svojih samoupravnih organizacij in skupnosti in s temeljnimi stališči delegacij oziroma družbenopolitičnih organizacij, ki so jih delegirale, kakor tudi v skladu s skupnimi in splošnimi družbenimi interesi. Pri tem so ustavni teksti dorečeni: delegati so ob vsem tem samostojni ne samo pri opredeljevanju, ampak tudi pri glasovanju. Tako opredeljeni delegatski mandat (ob vsej teoretični rezervi ob izrazu mandat) bo v jugoslovanski politološki teoriji nedvomno še odpiral teoretične razprave o prisotnosti prvin imperativnega in nevezanega (svobodnega) mandata v »našem« delegatskem mandatu. Ob tem utegne biti teoretična razprava toliko bolj zamotana, ker se je tudi pojem imperativnega in nevezanega mandata vsebinsko spreminjal ter tudi danes z »imperativnostjo« ali »nevezanostjo« mandata ne pojmujejo vsi istega. Zdi se nam, da ne bi bilo graditeljsko verbalistično premetavanje in iskanje »imperativnega« in »nevezanega« mandata v našem delegatskem mandatu, saj bi to nakazovalo, kot da gre za jeguljasto teoretično neoprijemljivost in neulovljivost delegatskega odnosa (mandata) in za nedorečene kategorialne trditve. Očitno je, da pri delegatskem odnosu ne gre za teoretični zvarek imperativnega in nevezanega mandata, ne gre za nekakšen »mixtum compositum«, temveč za novo, samoupravno kvaliteto in samoupravni odnos.

Naj v zvezi z delegatskim odnosom poudarimo zlasti sledeče.

a) Pri delegatskem odnosu je pomembna aktivnost temeljne družbene ravnine, primarnih samoupravnih skupnosti. Samo če bo temeljna družbena ravnina razgibana in družbeno dejavna, bo delegatski odnos predstavljal obliko neposredne demokracije. Če pa bo »baza skomigovala z rameni«, češ naj družbena vprašanja rešujejo delegacije in delegati, naj probleme urejajo »drugi«, bo delegatski odnos tipanje v prazno in bodo temeljne samoupravne skupnosti ohranile zgolj podobo »volilnega telesa«. Tudi delovni ljudje, občani (»baza«) težko in ne preveč hitro vržejo iz sebe vse, kar je preživelo, vse rudimente in atavizme. Temeljne družbene

ravnine ni mogoče že kar a priori družbenopolitično idealizirati! Stalno bo nujno *ostriti* družbeno občutljivost samoupravnih delovnih skupnosti in jih nagibati v smer dejavnega odločanja, sicer bo delegatski sistem nihal nazaj k vrednotam političnega predstavništva in pretežno ohranjal betežni status quo ante.

b) Ustavno določena »samostojnost delegatov pri opredeljevanju in glasovanju« (člen 141 ustave SFRJ) ne pomeni, da si bo delegat mogel privoščiti razkošje radikalne neovirane samostojnosti, ne glede na interese drugih samoupravnih skupnosti. Delegatski odnos izgubi svoj smisel, če vodi v svobodno neodgovornost. »Pretrganje popkovine« med bazo in delegacijo oziroma delegati bi predstavljalo zamrznjenje delegatskih odnosov in ohranjalo samo »parolaško« obliko delegatstva. Zato se nam kot neke vrste stalni refren, kot večni »ceterum censeo« pojavlja zahteva po poudarjanju *dvosmernosti* delegatskega odnosa. V tem dvosmernem odnosu (od baze k delegaciji in delegatom in v skupščino ter obratno) seveda delegat ne bo zgolj ustnik svoje primarne samoupravne skupnosti, ki bi upravljal samo ustrezljivo strežbo svoji bazi. Delegat se bo moral »naučiti« spopadati se s provincialnimi, egoistično-partikularističnimi interesi in nazorno prikazovati sposobnost družbene sinteze. Tudi na tem področju bo obstoječa delegatska praksa potiskala meje naših sedanjih teoretičnih spoznanj.

c) Biti v delegaciji in delegat ne bo majhna družbena storitev, zgolj neke vrste družbenopolitični hobby. Kadar in kjer bodo delovni ljudje to nalogo resno jemali, bo to zahtevna, odgovorna družbenopolitična naloga. Merilo dejavnosti delegata seveda ne bo številčnost sestankov in konferenc, ki se jih bo udeleževal. Nasprotno, treba bo stran od večne sestankarske samorazsipnosti. Bilo bi nestvarno pričakovati, da se v delegatskem uljnaku ne bi našli tudi takšni »delegati«, ki bodo od začetnega zagnanca in gorečnega klonili v nezainteresiranega občana v družbeno mlahavega utrujenca. Delovni ljudje v samoupravnih skupnostih se bodo morali navajati »testirati« delegate, izvajati funkcijo družbene kontrole in ugotavljati, kdo v delegaciji in kako je resnično aktiven in delegatsko angažiran ter kdo je obvladal delegatski stil dela, a kdo je le vnanje (demagoško) nastopaški v svojem ravnanju. Aktivnost delegata bo predstavljala pravzaprav stalen krogotok od stikov s temeljno družbeno ravnino do dela v delegaciji in v skupščini — kjer se seveda aktivnost delegata ne bo smela končati. Čeprav se v tem prispevku ne nameravamo posebej lotevati problematike odpoklica, naj navržemo, da je bil doslej odpoklic — formalno institucionalno — najbolj drastična oblika sankcije nad poslancem. Podoba pa je, da bo zlasti v sistemu ad hoc delegatov formalen odpoklic dobil drugačen pomen, saj nezainteresiranega, nedelavnega delegata, delegata, ki mu bodo smernice njegove samoupravne skupnosti deveta briga, delegacija ne bo več pošiljala v skupščino.

č) Delegatski odnos v našem samoupravno strukturiranem sistemu ne obide vloge družbenopolitičnih organizacij. Čeprav je mogoče soglašati

z mislijo, da so družbenopolitični zbori skupščin družbenopolitičnih skupnosti najbolj neposreden izraz prisotnosti družbenopolitičnih organizacij v delegatskem skupščinskem sistemu, bi bilo zmotno, če bi družbenopolitične organizacije *samo* ali pretežno preko tega kanala zagotavljale svoj vpliv v delegatskem sistemu. Taka bližnjica in »poenostavitev« družbenopolitičnega procesa bi se kaj kmalu izkazala za družbeni bumerang. Podobno kot smo trdili, da le družbeno aktivna temeljna družbena ravna, dejavna primarna samoupravna organizacija in skupnost, zagotavlja uspeh delegatskim odnosom, tako menimo, da je za uspešne delegatske odnose bistvena družbenopolitična predpostavka, da tudi družbenopolitične organizacije razgibano delujejo v bazi, da v samoupravno osnovo prenašajo težišče svojega dela. Aktivnost delovnih ljudi in občanov v temeljnih samoupravnih in delovnih skupnostih ter dejavnost družbenopolitičnih organizacij v bazi sta procesa, ki morata teči vzporedno in hkratno. Gre tedaj za dopolnjujoča se procesa, ki vplivata drug na drugega. Rezultat teh dveh procesov je resnični delegatski odnos. Povedano še drugače: tudi delegat zbora krajevnih skupnosti in zbora združenega dela v občinski skupščini in ne le delegat družbenopolitičnega zbora bo »nosil s seboj« pečat prisotnosti delovanja družbenopolitičnih organizacij. Tisto, kar v našem političnem sistemu potrebujemo, je družbeno vplivno in aktivno *članstvo* v temeljnih organizacijskih strukturah ZKJ, SZDL, v sindikatih, pa tudi aktivna, delovna, operativna in »močna« *vodstvena jedra* teh družbenopolitičnih organizacij na vseh ravneh jugoslovanske družbe. Čeprav je takšno optimalno stanje za daljše časovno razdobje v družbenem kontinuumu težko doseči (lažje je to ob kampanjah — delegatski sistem pa ne bi smel biti kampanja, temveč družbena stalnica), je vendarle k temu težiti in v takšnem smislu razvijati dejavnost družbenopolitičnih organizacij.

Čeprav je zgodovinski interes jugoslovanskega delavskega razreda ideološko jasno opredeljen, pa glede na notranjo slojevitost jugoslovanskega delavskega razreda lahko prihaja pri delu delegatov, ko bodo ravnali »tudi v skladu s skupnimi in splošnimi družbenimi interesi in potrebami« (Ustava SFRJ člen 141/1, Ustava SR Slovenije člen 165/1), tudi do različnih pojmovanj, kaj je v konkretni, empirični stvarnosti skupni in splošni družbeni interes in kako se oblikuje. Tega vprašanja sploh ne kaže podcenjevati, če imamo pred očmi dejstvo, da so različne družbene, gospodarske in kulturne razmere ter tudi sistemski ukrepi v posameznih obdobjih razvoja naše družbe »forsirali« (in še »forsirajo?«) različne grupacije delavcev in področij. Utemeljeno se zdi, da bo pri ugotavljanju »skupnih in splošnih družbenih interesov in potreb« dejavnost družbenopolitičnih organizacij vsekakor kvaliteta, ki je ne bo mogoče zanemarjati, če hočemo ohraniti celovitost in učinkovitost delegatskega sistema. Ne (samo) besede, ampak (prvenstveno) interesi gibljejo družbo v to ali ono smer! Pri iskanju soglasja interesov bodo torej družbeno-

politične organizacije v delegatskem odnosu vsekakor prisotne. Zagotoviti bo treba, le, da se ob tem ne bodo angažirali le forumi družbenopolitičnih organizacij in delegacije, delovni ljudje — deleganti — kot nosilci suverene volje pa bi ostali samo v varni opazovalni razdalji.

Postavljamo hipotezo, da bo *proces rasti* delegatskega sistema zahteval *dinamično ravnovesje* med aktivnostjo, a) temeljne družbene ravnine (samoupravnih in delovnih primarnih skupnosti), b) delegacije, c) delegatov, č) družbenopolitičnih organizacij. Uveljavljanje delegatskega odnosa bo odvisno od razmerja družbenih sil. Če bodo družbeno odločujoče prevladovale tehnokratske, birokratske in druge družbeno odtujevalne težnje, ne pa delavski razred, bo delegatski sistem potisnjen vkraj in živel samo v pravnem zaporedju ustavnih paragrafov, bo torej delegatski sistem takšen le po institucionalni noši in opremi. Predvsem zveza komunistov ima družbeno zahtevno nalogo, da stalno *premika* razmerje družbenih sil v korist delavskega razreda, izogibajoč se pri tem kakršnegakoli političnega paternalizma in lastne birokratske okostenelosti.

V

Ne bi moglo biti dvoma o tem, da so *delegatski zbori* pravi izraz našega novega skupščinskega sistema. Delegatski sistem, kot smo ga oblikovali z novo ustavo, teoretično združuje »zakonodajno« in izvršilno politično funkcijo in dokazuje, da se tudi danes Marxova misel o nujnosti oblikovanja skupščine kot delovnega telesa ni postarala. Boj za povezanost med delegatskimi zbori in izvršilnimi telesi skupščin pa bo treba dobojevati tudi v družbeni praksi. Če bodo delegati nastopali neaktivno in »laično«, če ne bodo kazali znanja in zavzetosti, bodo nastopile praznine, ki jih bodo po železni logiki družbenega dogajanja napolnjevala druga telesa v našem skupščinskem sistemu. O stvareh bo pač treba odločati in politični sistem mora delovati. V takšnih primerih bodo delovni ljudje imeli pač takšen delegatski sistem, kot si ga bodo zaslužili. Zato je tem bolj pomembno, da bodo izvršilna telesa naših skupščin v *funkciji delegatskega sistema*. Tudi tu se bo kmalu pokazalo, ali obstoje nevarnosti, da bi bil predstavniški sistem redivivus in ali (in kako) se bo med nami še smukala senca poslansko predstavniškega sistema in vlade. Če delegatski zbori ne bodo imeli središčnega položaja v našem skupščinskem sistemu, bo delegatski sistem okrnjen in zbledel. Enostavno ritualno in neustvarjalno pritrkavanje — ne glede na moč argumentov in stališč — delegatskih zborov izvršilnim telesom skupščin bi lahko preprečilo, da bi se izvršilni sveti udejanjali kot resnično izvršilno telo socialistične samoupravne demokracije. To bi bilo tembolj samoupravno nepriemno, ker se z vključevanjem samoupravnih interesnih skupnosti v skupščinski sistem pojavljajo izvršni sveti kot politično izvršilni organi tudi za samoupravne interesne skupnosti.

Delegatski sistem štejemo za preseganje meščanskega parlamentarizma, pa tudi za zanikanje predstavnškega sistema socialističnih držav, ki temelje na etatizmu. Medtem ko relativno precej razpravljamo, v čem je delegatski odnos odmik od *meščanskega* predstavnškega sistema, pa se zdi, da se s sprehajalno lahkotnostjo izogibamo širšim teoretičnim razpravam, kako skupščinski sistem na delegatskih temeljih presega tudi predstavnški sistem v socialističnih družbah z državno lastninskimi odnosi. Ne gre za to, da bi se na eni strani v odnosu do meščanskega parlamentarizma in na drugi strani do predstavnškega sistema državnolastniškega socializma postavljali v nekakšno »teoretično ekvidistanco«, temveč, da dojamemo, v čem je samosvojost naše ustvarjalne marksistične aplikacije v procesu premagovanja nasprotja med državo in družbo.

Meščanski predstavnški sistem se danes pogosto seseda v vladavino političnih elit, saj vse pomembne, strateške odločitve izhajajo iz središč ekonomske, politične in vojaške moči. »Politični državljani« v meščanskih družbah so dejansko neke vrste skupinski politični backbencherji, so resnično »v zadnjih klopih« družbenopolitičnega prizorišča odločanja. Čeprav se vloga političnih partij neprestano krepi, pa se politična oblast osredotoča le v vodstvenih partijskih strukturah, »navadni« člani političnih partij, rank-and-file-members pa so v bistvu le partijska volilna masa in tako igrajo povsem drugo violino v političnem orkestru.

Ne da bi se bali občutka, da smo se samovšečno zagledali v lupino svojega samoupravnega sistema, vendar lahko rečemo, da je pri nas delegatsko načelo del teorije samoupravljanja, ki se je odmaknilo od države kot (izključnega) nosilca družbene reprodukcije v socializmu. Ne zadošča nam več samo formalno demokratična ureditev politične družbe. Ustvarjalno vcejanje in prenikanje združenega dela v vsa središča družbenega odločanja od mikro do makro družbene ravnine pomeni, da delavec postaja gospodar pogojev, sredstev in rezultatov dela. Zaradi takšne naše samoupravne neravnosti, soočene s socialističnimi političnimi sistemi v drugih državah, sicer nočemo trditi, da obstaja več družbenogodovinskih oblik socializma in tako tudi nismo upravičeni govoriti o različnih *modelih* socializma. Vendar je dejstvo, da dobivajo pri nas skupščine in tisti, ki jih sestavljajo in iz katerih skupščine izvirajo, ter tudi volitve ob vlogi ZKJ kot prvenstveno notranje sile samoupravnih družbenih odnosov drugačno vlogo kot v državnolastniških oblikah socializma. Čeprav je zamisel delegatskega sistema dediščina Marxovega izročila — in si tu Jugoslovani ne želimo lastiti izvirnega idejnega avtorstva — je res, da se zamisel delegatstva, vsaj danes in za sedaj, obnavlja samo v določeni (konkretno: jugoslovanski, samoupravni) strukturi socializma. To konec koncev tudi nasproti drugim kaže na dinamiko, ki jo ima socializem (kot sistem in kot gibanje) pri nas, in na zmožnost vodilnih sil socialistične zavesti, da se znajdejo v družbenopolitičnem prostoru in času, upoštevaje

in naslanjajoč se na samoodločitvene, plebejske prvine široke socialistične resolucije, stopnjo družbene zavesti in na dano socialno strukturo jugoslovanske družbe.

VII

Slovenska politologija in pravna misel doslej nista tičali v teoretično odmaknjeni globači in sta ustvarjalno posegli v teoretično osmišljanje in institucionalno ubeseditev delegatskih odnosov. O tem pričajo številne študije, razprave in članki, ki so jih v tematiki delegatskih odnosov napisali J. Globevnik, S. Jogan, I. Kristan, G. Kušej, M. Ribarič, C. Ribarič, M. Strobl, A. Vratuša in tudi številni drugi, pa tudi delo v ustavni komisiji, pri pripravljanju statotov in številnih samoupravnih dokumentov. Slovensko politološko društvo in Zveza društev pravnikov SR Slovenije sta lansko jesen pripravila delovno posvetovanje o ustavnih spremembah, kjer je bila posebej poudarjena razprava o delegatskem in skupščinskem sistemu. Tudi znanstveno raziskovalno delo raziskovalnih centrov fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo in pravne fakultete je poseglo v problematiko skupščinskega in delegatskega sistema.

Že sedaj pa bi kazalo razmišljati o novem posvetovanju, ki bi ga pripravili po enoletnem delovanju delegatskih skupščin, ko bi lahko ocenili izkušnje, ovrednotili institucionalne rešitve in videli, kako se je uveljavil delegatski način dela v skupščinah. Prav bi bilo, če bi takšno posvetovanje spomladi 1975. leta temeljilo na izsledkih znanstveno raziskovalnega dela. Utemeljeno je pričakovati, da bo slovensko družboslovje še naprej vsestransko znanstveno vpreženo v analizo delegatskega sistema. Zdi se, da so dozoreli tudi pogoji za slovensko znanstveno sintetično delo o delegatskih odnosih, ki bi ga v obliki zbornika lahko pripravilo več avtorjev. In dalje: tudi obširen in znanstveno poglobljen Kardeljev teoretični, več let nastajajoči opus o delegatskem sistemu, ki prestopa meje Jugoslavije in ima pomen za socializem kot svetovni proces, bi bil vreden poglobljene analitične monografske študije. Vse zgoraj povedano se lahko izteče v ugotovitev, da slovenskim družboslovcem tudi v prihodnje ne bo kazalo stati križem rok.

S sprejemom ustave smo prišli v obdobje, ko bi bilo vsako, samo aktivistično-propagandno govorjenje o delegatskem odnosu povsem odveč. Ne samo naš cilj, temveč tudi naša *sprotna* naloga je uresničevanje delegatskih odnosov. Delegatski odnos ne pomanjšuje človeka; Nasprotno: prebujajo njegove ustvarjalne lastne vrednosti in vodi do tega, da človek ne bo samo goli dodatek instituciji, ki bi ga usodno vsrkala v sistem. Ravno z delegatskim odnosom se človek približuje stanju, ko lahko institucije obvlada in tako ne dopusti, da se mu izmakne stvarnost, ki jo je (so) povzročil. To pa se bo zgodilo le v primeru, če bo delegatski sistem pomenil preseganje psihologije etatističnega, tehnokratskega in dogmatskega oblastništva tudi izročila meščanskega političnega duha.

ZKJ kot predmet znanstvenih raziskav

Center za družbene raziskave pri predsedstvu Zveze komunistov Jugoslavije je organiziral od 25. do 28. aprila 1974. leta v Dubrovniku posvet znanstvenih in političnih delavcev (prišlo je tudi več sekretarjev OO ZK iz velikih industrijskih podjetij), na katerem smo razpravljali o študijah o Zvezi komunistov, ki so bile opravljene v organizaciji centra.¹

Srečanje je bilo namenjeno razčiščenju nekaterih temeljnih problemov o Zvezi komunistov Jugoslavije, posebej o njenem socialnem sestavu, in predstavlja pomemben prispevek centra za družbene raziskave v okviru priprav na X. kongres ZK Jugoslavije. Srečanje je posvetilo veliko pozornost tudi obravnavi osnutkov tistih dokumentov za X. kongres ZKJ, ki obravnavajo Zvezo komunistov Jugoslavije oziroma probleme avantgarde v samoupravni družbi. Na osnutke dokumentov so udeleženci izrekli veliko pripomb, s konstruktivno voljo, da se dela naprej na njihovem dograjevanju. Posvet ni imel ambicije izdelati nekih sintetičnih stališč in sklepov, tako je pustil dejansko največji del vprašanj odprtih, omogočil pa je vsakomur, da dela svoje lastne sinteze.

Srečanje je bilo zelo delovno in na visoki strokovni ravni, polno bogatih idej in pobud za nadaljnje razmišljanje in iskanje. Očitno je dobro pripravljeno gradivo omogočilo kvalitetno in zelo zavzeto razpravo.

Prikaz nosi v sebi elemente subjektivne ocene vsega tistega, kar se mi je zdelo najpomembnejše, predvsem v smeri iskanja skupne idejno-politične in teoretske sinteze. V tem prikazu se bom omejil na nekatere poglobitve misli iz izdelanih študij ter na nekatere izrazite razprave za polemiko posebej iz sklepane razprave.

Strukturalna obeležja

Študije, ki so prikazale strukturalna obeležja in gibanje članstva Zveze komunistov Jugoslavije ter razprave o njih nas opozarjajo na naslednje temeljne značilnosti in tendence. Medtem ko je imela ZKJ v

¹ Obravnavali smo naslednje študije: Boris VUSKOVIČ — Temeljna strukturalna obeležja in tendence v organizaciji Zveze komunistov Jugoslavije; Mladen ZUVELA — Zveza komunistov v industrijskih delovnih organizacijah samoupravnega tipa; Dušan MAZIBRADA — Družbena gibljivost članstva na področju Dalmacije; Slobodan BJELAJAC in Ivica ŠKARIĆ — Mladi delavci in Zveza komunistov; Slobodan BJELAJAC — Mladi v zvezi komunistov na področju Dalmacije; Ivica ŠKARIĆ — Socialna sestava zveze komunistov na področju Dalmacije; Srđan VRCAN in Andrija DUJIC — ideologija in revolucionarna akcija.

1968. letu 1,146.084 članov oziroma 5,72 % vsega prebivalstva Jugoslavije, je imela 1972 leta le 1,009.947 članov ali 4,86 % vsega prebivalstva. Delež žena se veča od 19,08 % v letu 1968 na 19,50 % v letu 1972. Slovenija ima največji delež žena članic ZK, tj. 28 % od vseh članov ZKS.

Očitna je tendenca staranja članstva ZKJ. Medtem ko je bilo leta 1961 21,6 % mlajših od 25 let, jih je bilo 1968 še 18,6 % in 1972 le še 15,9 %. Na to vpliva tako velik delež tiste generacije, ki je bila nosilka NOV kot tudi prepočasno in premajhno sprejemanje mladih generacij v zvezo komunistov.

Narodnostna sestava Zveze komunistov Jugoslavije je glede udeležbe posameznih narodov in narodnosti v članstvu ZKJ zelo različna. Tako je karakteristična izredna visoka udeležba Črnгорcev, indeks 258, precejšnja udeležba Srbov, indeks 124, in Makedoncev, indeks 109, v ZK. Manj od povprečja je v zvezi komunistov Hrvatov, indeks 77, in Slovencev, indeks 75, bistveno manj pa Albancev, indeks 54, Madžarov, indeks 50, in Muslimanov, indeks 58. To vpliva tudi na različno udeležbo republiških organizacij zveze komunistov v celotnem članstvu ZKJ. V razpravi je bilo izraženo stališče, da se moramo zavzeti za močnejšo udeležbo v zvezi komunistov pri tistih narodih in narodnostih, ki so v njej slabo zastopane. Zastavilo pa se je tudi vprašanje: ali visoko število članstva pri posameznih narodih vpliva na hitrejšo uveljavljanje socialističnih in samoupravnih odnosov? Ali pa morda tu ZK postaja vse bolj množična politična organizacija?

Zveza komunistov združuje predvsem člane izmed aktivnega prebivalstva ali kar 81,3 %, kar je v odnosu na vse aktivno prebivalstvo, tega je 59 % — zelo visok procent. Veliko bolj pa je zastopana med zaposlenimi v negospodarstvu kot med zaposlenimi v gospodarstvu. Tako se nam vse bolj kaže kot organizacija »nadstavbe«. Delež članstva, zaposlenega v negospodarstvu, stalno raste.

Izobrazba in poklic

Izobrazba in kvalifikacijska sestava zveze komunistov je izrazito višja od vsega zaposlenega prebivalstva. Članov zveze komunistov je procentualno veliko med zaposlenimi z visoko in višjo izobrazbo, med tistimi s srednjo izobrazbo in med visoko kvalificiranimi delavci. Bistveno manj pa je članov zveze komunistov med tistim delom zaposlenega prebivalstva, ki ima nižjo izobrazbo ali je brez izobrazbe, in med nekvalificiranimi ter polkvalificiranimi delavci. Zadnje petletno gibanje članstva opozarja na nadaljnje strukturno upadanje delavskih kvalifikacij v zvezi komunistov Jugoslavije. V odnosu na strukturo vseh zaposlenih je uslužbensko-strokovni-vodstveni tip kvalifikacije trikrat bolje zastopan med članstvom ZK kot pa delavski tip kvalifikacije.

Čeprav v socialni strukturi ZKJ delavstvo predstavlja v absolutnem smislu najmočnejšo skupino 28,3 %, je vendarle glede na svojo udeležbo med vsemi zaposlenimi relativno slabo zastopano. Delež delavcev v strukturi ZKJ stalno relativno in absolutno pada od leta 1961, ko so predstavljali 37 % vsega članstva, do leta 1972, ko so predstavljali 28,3 % vsega članstva. Tudi osip delavstva je večji, saj je bilo v petih letih med njimi štirikrat več tistih, ki so odhajali iz ZK, kot med člani, zaposlenimi v negospodarstvu. Morda je zanimivo, da v Sloveniji opažamo prav v zadnjih letih ugodnejša gibanja glede zastopanosti delavcev. Zveza komunistov Jugoslavije je tudi slabo prisotna med delavskim naraščanjem, tako med tistimi, ki že delajo, kot tudi med mladino poklicnih šol. Opazen je tudi večji osip delavcev, zaposlenih v materialni proizvodnji. To neugodno gibanje je pomembno tudi zato, ker je med vodilnimi dve tretjine do tri četrtine članov ZK, vsak tretji do četrti je uradnik ali strokovnjak, toda šele vsak deseti ali enajsti je delavec. Na posvetu je bilo zato prizadevanje za večji delež delavcev v ZK zelo pozdravljeno, ob tem pa so menili, da tega ni mogoče doseči čez noč, da ne smemo iti v kampanje, da naj sprejemamo aktivne in osveščene delavce.

Kmetov je v ZKJ vse manj, le 2 % vseh kmetov in le 6 % v strukturi ZKJ, in vse kaže, da bo postopoma ZK Jugoslavije v nekaterih predelih izgubila člansko zvezo s kmeti. Najslabše je v Sloveniji, kjer je med kmeti nekaj nad 400 članov ZK oziroma 2—3 promile vseh kmetov. Veliko več je kmetov v ZK v Črni gori in na Kosovem, kjer zajemajo 5—6 % vseh kmetov.

Vodilni kadri vseh profilov predstavljajo najbolj prisoten sloj v socialni strukturi zveze komunistov — po vseh značilnostih, tako glede na njihovo udeležbo v prebivalstvu kot glede njihove aktivnosti in prisotnosti. Udeležba se giblje od 50 % vseh vodilnih v Sloveniji, do 2/3 v Srbiji in 90 % v BIH, Črni gori, Hrvaški in Makedoniji. Glede na dejstvo, da je ZKJ vodilna idejno-politična sila v naši družbi, je visok delež članstva med vodilnimi razumljiv in nujen.

Močno in zelo stabilno je v članstvu ZK udeleženo uradništvo. Vsak četrti je član zveze komunistov. Pozitivna je zelo visoka prisotnost strokovnjakov (vsak četrti je član ZK) med članstvom Zveze komunistov Jugoslavije, ki pa vendarle opozarja na dve negativni okoliščini. Zelo visoko so namreč zastopani srednji kadri, v zadnjih petih letih pa je poraslo število strokovnjakov predvsem na račun večjega števila inženirjev in tehnikov ter ekonomistov in pravnikov, drugi deli humanistične inteligence pa upadajo. To se še posebej kaže pri kulturnih in pri znanstvenih delavcih. Kako to, da prav te ustvarjalne inteligence ni v ZK?

Prikaz gibanja članstva v letu 1973 je nakazal nekatera zelo optimistična gibanja. Predvsem smo lahko veseli novega velikega priliva članstva in to predvsem iz vrst mladih delavcev in tudi ob precejšnji

udeležbi žena. Tako velik sprejem novih članov so nekateri ocenili tudi kot kampanjo, večina pa je optimistično sprejela to tendenco ter se zavezala za nadaljnjo akcijo v začetni smeri.

ZK v industrijskem podjetju

Študija o zvezi komunistov v industrijskih delovnih organizacijah je prikazala nekatere temeljne probleme zveze komunistov v tehnološko visoko razviti delovni organizaciji. V obravnavo pa je zajela eno samo veliko podjetje. Nakazala je nekatere pomembne in tipične probleme v gibanju članstva za obdobje petih let.

Opozorila je na prestrukturiranje članstva zveze komunistov, in sicer od manj kvalificiranih delavcev v visoko kvalificirane delavce ter na gibanje predvsem visoko kvalificiranih delavcev, članov ZK, v uslužbenske vrste in med vodilne. Delež strokovnih kadrov v zvezi komunistov se večja. Najbolj zanimiva ugotovitev te raziskave pa je v tem, da je opozorila na dejstvo, da v tem podjetju ZK prepočasi pridobiva članstvo med tistimi strukturami delavcev v neposredni proizvodnji in pri tistih razvojnih službah, ki so v sodobnem podjetju nosilci najbolj napredne organizacije dela, vodenja in tehnologije. Tako je ZK opazno bolj prisotna med klasičnimi profili kvalificiranih delavcev, manj pa je prisotna med delavci specialisti, ki so poglavitni nosilci neposredne proizvodnje v tem podjetju. Bolj je prisotna med klasično vodilno hierarhično strukturo, ki je povezana z bolj zastarelo organizacijo dela, in manj v tistih strokovnih, predvsem razvojnih službah v okviru delovne organizacije, ki dobivajo osrednje mesto pri vodenju proizvodnega procesa.

Razprava o tem problemu je pokazala, da ne moremo pavšalno prenašati izkustva enega samega podjetja na vsa podjetja. Dejstvo je, da je do podobnih tendenc prihajalo tudi v drugih velikih industrijskih organizacijah, da pa prav v istem petletnem časovnem obdobju opažamo v nekaterih drugih industrijskih organizacijah prav obratne tendence, in sicer gibanja članstva ZK, ki kažejo na krepitev zveze komunistov iz delavskih vrst, na močnejšo zasidranost ZK med strokovnjaki in med tistimi strukturami, ki so pomembne za tehnološki razvoj delovne organizacije.

Ideologija

Študija o ideologiji in revolucionarni akciji je zasnovana na že precej zastarelem empiričnem gradivu (raziskava je bila izvedena leta 1969), toda ne glede na to odpira nekatera še danes zelo aktualna vprašanja. V obsežnem teoretičnem uvodnem delu zelo natančno in študioso obravnava pomen ideologije za ZK. V empiričnem delu pa ugotavlja, da so med člani ZK bolj slabo razvite nekatere temeljne ideje in vrednote,

ki v miselnosti članstva ZK v Dalmaciji opredeljujejo poglobitni namen zgodovinske akcije komunističnega gibanja. Prisotna je pomembna dehomogenizacija idejne vsebine povprečne zavesti najširših delov članstva. Ideologija je v praktičnem družbenopolitičnem življenju širokih krogov članstva in njihovih organizacij premalo pomembna. Raziskava je pokazala na precejšnjo neskladje med uradno aktualno politiko ZKH in med poprečno miselno naravnostjo najširših krogov članstva glede nekaterih bistvenih družbenopolitičnih vprašanj tedanjega političnega trenutka. Večina članov je videla prioritete v socialnem vprašanju!

Raziskava nas opozarja, da so, kot je videti, zelo pomembne zveze med primarnim življenjskim oziroma revolucionarnim izkustvom članstva in med njihovo sedanjo miselnostjo. Ugotavlja tudi nizko povprečno informiranost članstva. Ne glede na te negativne procese pa je ideološki profil članstva v Dalmaciji še zmeraj zadržal v sebi zelo močan revolucionarni potencial. Očitno je bil v obdobju, ko je potekala raziskava, bolj latenten, vendar pa ga je mogoče aktivirati. Sedanji politični razvoj je dokazal, da je to mogoče doseči predvsem z dejansko revolucionarno vlogo organizacij ZK v političnem življenju.

Socialna struktura in avantgardnost ZK

V razpravi, predvsem v sklepni, so se oblikovale nekatere zanimive misli. Iz tridnevnega posveta je seveda težko izluščiti poglobitne ideje, opozoril bom le na nekatere.²

Udeleženci so zelo nedvoumno opozorili, da pri razpravi o pomenu socialne strukture za vodilno idejnopolitično vlogo ZK ni mogoče pristati na teorije, ki zelo poenostavljeno trde, da je ključna za avantgardnost zveze komunistov le njena socialna struktura. Če bi namreč pristali na to teorijo in jo uporabljali v naši jugoslovanski praksi, potem bi ugotovili lahko le permanentno krizo partije, sklerotičnosti, brezizhodnost.

Opozorili so, da mnoge buržoazne partije vključujejo veliko delavcev. Zastavlja se vprašanje odvisnosti med socialno strukturo in politiko, ki jo vodi konkretna revolucionarna organizacija. V KP Češkoslovaške je npr. 70 % delavcev. Kakšen vpliv ima to na politiko KP v pogojih etatičnega vodenja družbe?

Predlagali so, naj bi politiko partije in njeno avantgardnost ocenjevali z zgodovinskega vidika. Avantgarda, revolucionarna verifikacija, naj se ne ocenjuje v kratkem časovnem razdobju, ker bi tako prišli do ocene o stalnih krizah, ampak v daljšem historičnem razdobju, ki omogoča, da pravilno ocenimo delo Zveze komunistov Jugoslavije.

Politika je relativno neodvisna od tokov v družbi, toda izrečena je bila trditev, da si je vodstvo zveze komunistov zastavljalo epohalne

² Ker ne razpolagam s stenografskimi zapisi, ne navajam imen avtorjev posameznih misli. Misli sem ujel v grobih okvirih, ne pa stenografsko.

revolucionarne cilje neodvisno od socialne sestave ZK. Te misli so naletele na kritiko in vprašanje, ali gre za »historični um«? Vsi so se strinjali, da je politika neke politične stranke relativno neodvisna od socialne strukture, toda ne tako ekstremno. Korelacija je pomembna posebno v naši družbi.

Kadrovska ali množična organizacija

V razpravi se je večkrat zastavljalo vprašanje, kakšna je Zveza komunistov Jugoslavije. Ali je kadrovska ali množična organizacija? Hipotetičen odgovor je bil naslednji: Zveza komunistov Jugoslavije ima obeležja tako kadrovske kot tudi množične politične organizacije. V njej deluje revolucionarno jedro aktivistov, teoretikov, marksistov, jedro, ki se oblikuje še iz časov medvojnega revolucionarnega obdobja, ki se je bistveno okrepilo v NOV in ki se je nadalje diferenciralo v revolucionarnem obdobju razvijanja samoupravne družbe do danes. To intelektualno-aktivistično in teoretično jedro se diferencira ob globalnih ideoloških in političnih vprašanjih, kot so odnos do informbiroja, samoupravljanje, birokratski centralizem in etatizem, liberalizem, tehnokratizem, nacionalizem, itd. To teoretično-aktivistično jedro je tudi temeljni nosilec revolucionarne kontinuitete v tistih obdobjih, ko revolucionarni zamah množic pojenja in ko prihaja do kriznih situacij. To jedro ima značilnosti leninskega tipa avantgarde.

Glede množičnosti članstva Zveze komunistov pa razlikujemo dva tipa:

1. Tisti člani iz vrst temeljnih plasti delavskega razreda, kmetov, mladih in žena, ki pogosto niso preveč politično aktivni, ki so pogosto samo prisotni kot člani organizacij zveze komunistov. Za njih je značilno, da se združujejo in približujejo zvezi komunistov, množično vstopajo vanjo takrat, ko je zveza komunistov v revolucionarnem vzponu, ko se uspešno bori za zadovoljitev nekaterih temeljnih interesov delavskega razreda in delovnih ljudi. V teh vrstah tudi naprej prihaja do osipa članstva, v obdobju, ko zaidemo v globlje politične in gospodarske kritične situacije. V tem smislu se ta del članstva obnaša kot članstvo množične politične organizacije.

2. Članstvo, ki je izrazito negativno: v mislih imamo člane, ki so člani zaradi poklicne kariere. Ta tip članstva je bil prisoten in je še prisoten, npr. med kmeti, ko so želeli preiti med industrijske delavce, pri nekaterih poklicih, kjer se zahteva idejnopolična primernost, to pa so predvsem uradniški poklici (v obdobju etatizma), prosveta in pa vodilni delavci.

Opozoriti velja, da smo prav sedaj z zaostritvijo moralno-političnih kriterijev v kadrovski politiki ponovno postali zanimivi za ta karieristični tip članov.

Na podlagi te tipologije so udeleženci predlagali naslednje: ne glede na to, da moramo od vseh članov zveze komunistov zahtevati politično aktivnost v boju za samoupravne socialistične odnose, pa morajo biti te zahteve in kriteriji vendarle različni v odnosu do delavcev v materialni proizvodnji, posebej do PK in NK delavcev, kmetov, mladih ljudi in žena. Ostrejši pa morajo biti kriteriji za tiste, ki s sprejemom v zvezo komunistov lahko pridobijo večje možnosti za svojo poklicno kariero.

Avantgarda oblasti delavskega razreda

V sklepni razpravi je bilo močno poudarjeno, da je sicer prioriteto vprašanje politika neke politične organizacije, da pa je vendarle pomembna tudi njena socialna struktura. Opozorili so, da je v razpravah čutiti teoretski spor o pojmu delavskega razreda, kajti delavski razred se včasih pojmuje čisto kot filozofski pojem, kot nekaj, kar je neumno iskati kot empirično dejstvo. Prav tako se ne moremo strinjati s teorijo, da so vsi ljudje, ki živijo od svojega dela, pripadniki delavskega razreda. Opozorili so tudi, da so spori o delavskem razredu in o zvezi komunistov bistveno povezani.

Socialna struktura ZK je pomembna predvsem zato, ker za zvezo komunistov ne more biti vseeno, ali je sestavljena pretežno iz tistih, ki ne morejo nič izgubiti, ki so proletarci, ali pa iz tistih, ki lahko več izgubijo, oboje v smislu podedovane družbene delitve dela.

Zveza komunistov je še vedno preveč partija iz tistega razdobja oblasti, ko je upravljala v imenu delavskega razreda. Če ne želimo menjati njene socialne strukture, potem bo taka, kot je sedaj, zagotovo obdržala oblast. Če pa jo želimo menjati, če naj bo revolucionarna sila, potem jo moramo tudi v socialni strukturi bistveno spremeniti. Sprejeti je treba tudi nekvalificirane in polkvalificirane delavce, ker bodo med delavskim razredom še zelo dolgo prisotni.

Opozorilo, da delavcev, ki delajo pri razvoju moderne tehnologije, ni v zvezi komunistov, je izredno pomembno. Prav v tej smeri moramo med delavci v materialni proizvodnji, ki je najbolj tehnološko razvita, iskati svojo temeljno socialno oporo. Tudi s tezo, da je bilo prav imeti v zvezi komunistov kmete takrat, ko je bilo treba braniti domovino, da pa nam sedaj niso potrebni, se ne moremo strinjati. Tako se kaže izredno elitističen odnos do velikanskega dela ljudstva. Zveza komunistov je bila v času NOV delavska po politiki, sicer pa je bila po socialnem sestavu močno kmečka.

V razpravi je bilo poudarjeno, da sedaj ob ustanovitvi temeljnih organizacij združenega dela, v novem ustavnem sistemu, v boju za samoupravno družbeno integracijo ni mogoče, da večina pripadnikov naše družbe ne bi politično aktivno delovala. Vse to zahteva delavsko večino v zvezi komunistov, če hočemo uresničiti našo ustavno koncepcijo. Pri

tem pa s kampanjami ne bomo veliko dosegli. Gre predvsem za to, da se v družbi spremeni struktura družbene moči. Zato moramo najprej doseči, da bodo delavci v večini v industrijskih sredinah, nato v občinah, itd. Upreti se je treba tudi manipulacijam z aktivni ZK neposrednih proizvajalcev, ki so prisotne. Večjo pozornost je treba posvetiti usmeritvi, da se najbolj sposoben in revolucionaren del zveze komunistov, njegova revolucionarna manjšina — inteligenca vrne med delavce v materialni proizvodnji, da spregovori z njihovimi besedami in da je nosilec ideologije proletariata.

Zato moramo člane zveze komunistov iskati predvsem med naprednim delavstvom in ustvarjalno inteligenco. To sta dve poglavitni usmeritvi pri spreminjanju socialne sestave zveze komunistov.

Pomen podružbljanja proizvodnje

Udeleženci posvetovanja so opozorili na to, da predstavlja oporo revolucionarne strategije moderni proizvajalec, tisti, ki je nosilec znanstveno-tehnološke revolucije, in tisti deli družbe, ki podlegajo eksploataciji. To je sicer klasičen pristop. Namesto tega so predlagali, da bi se ZK naslonila predvsem na tako imenovanega »združenega delavca«, kar da je sinonim za revolucionarni razred. Pri tem so imeli v mislih predvsem delavca, ki je v procesu vse večje podružbljenosti dela vse bolj pomemben, vse bolj odvisen od drugih delavcev. Nastajanje »združenega delavca« je povezano s procesom podružbljanja proizvodnje v vsaki tovarni, v vsaki proizvodnji, v procesu izobraževanja. Ta ideja pomeni predvsem zahtevo po temeljiti in radikalni spremembi delovnega procesa. Gre torej za temeljno pot, za preseganje sedanje delitve dela in organizacije dela. Zveza komunistov mora torej s svojo idejno in politično usmeritvijo na moderno proizvodnjo, ki delavce objektivno združuje, prispevati k socialnim spremembam socialne osnove združenega delavca. Sedanja ustavna zasnova daje za to ustrezno oporo.

Elektrifikacija + sovjeti

V razpravi so ponovno poudarili, da mora zveza komunistov pri razpravi o svoji socialni strukturi upoštevati predvsem to, da mora biti sposobna uveljaviti sile znanstveno-tehnološke revolucije ter da tudi danes velja geslo: »elektrifikacija + sovjeti« oziroma proizvodne sile + proizvodni odnosi. Zveza komunistov naj se torej odločno odlepi od formacije interesov in politike tistih slojev, ki so blizu oblasti in ki zato nočejo stran od partije. Ukorenini pa naj se močno v delavskem razredu. Pri tem moramo razmišljati predvsem o najglobljih izvorih razredne delitve. Med te štejejo tudi sedanji šolski sistem, ki prispeva k obnavljanju razredne razklanosti naše družbe, potem organizacija dela v proizvodnji

itd. Boj delavskega razreda ne sme vedno potekati proti nečemu, temveč se mora delavski razred in zveza komunistov boriti za nekaj, za dužbeno integracijo na osnovah socialističnega samoupravljanja, da bi tako nastala velika sinteza nosilcev sodobnih proizvodnih sil in odnosov.

Zato mora zveza komunistov spremeniti svoj odnos do tistih delavcev, ki razvijajo, uveljavljajo visoko produktivno proizvodnjo. Tu je naš odnos še vedno neustrezen: čeprav imamo v vrstah zveze komunistov precej strokovnega kadra, pa nam takih članov še vedno primanjkuje. Preveč smo povezani s tistimi, ki so bili nosilci revolucionarne oblasti, ki so povezani z aparatom upravljanja, uslužbenki del je še vedno visoko nad vsemi povprečji. Bistveno premalo pa je delavcev, kmetov, znanstvenih delavcev.

V razpravi so poudarili potrebo, da se upremo ideji, češ da ni gospodarskega razvoja brez razredne delitve družbe, brez stalnega razslojevanja. Čeprav za socializem mora veljati načelo nagrajevanja po delu, pa lahko socialistična družba obstaja samo, če v njej velja večja solidarnost, ki je istočasno dejansko tudi pogoj za večjo rast, ker izničuje tenzije v družbi. Povezanost tehnološkega razvoja in solidarnosti ne sme sicer pomeniti uravnalovke in tudi ni uravnalovka.

Sinteza

Na koncu tega prikaza podajam lastno kratko sintetično razmišljanje o nekaterih temeljnih mislih s posvetovanja.

1. Zveza komunistov je in bo vodilna revolucionarna organizacija, če je in bo nosilec revolucionarne ideologije in politične akcije, če bo vzpodbujala in usmerjala revolucionarne energije delavskega razreda. Le tako lahko pritegne in vodi revolucionarne množice. Zveza komunistov bo torej avantgarda, če bo še naprej zvesta marksističnemu, teoretičnemu izročilu, če bo razvijala kritično misel, če bo imela lastno socialistično inteligenco, vodstvo, revolucionarno aktivistično-politično jedro, ki bo seveda, sestavljeno iz pripadnikov vseh socialnih plasti, od izobražencev do fizičnih delavcev. ZK bo avantgarda, če bo osveščala delavski razred, ga razvijala in razvijala posebno njegovo revolucionarno zavest. Da pa bo lahko nosilka revolucionarne ideologije, mora biti tesno povezana z revolucionarnim delavskim razredom, od njega mora dobiti vzpodbude in sprejemati kritiko.

2. ZK je in bo lahko vodilna revolucionarna organizacija, če bo sama po sebi družba komunizma v malem. Da pa bi lahko bila družba komunizma v malem, da bi lahko osveščala delavski razred, da bo torej revolucija vse bolj delo delavskega razreda samega, se mora sama v sebi, v svoji socialni osnovi, nasloniti predvsem na delavski razred, na vse tiste, ki objektivno in subjektivno prehajajo na pozicije delavskega razreda in »združenega delavca« (v ustavnem smislu te besede), ki so

zavestni nosilci realizacije naše ustavne koncepcije celovitega socialističnega samoupravljanja. Nasloniti se bo morala na ustvarjalne delavce, na vse tiste, ki so osebni nosilci najbolj razvitih proizvodnih sil in kulturne ustvarjalnosti.

Nadaljnje raziskovanje

Na posvetu so precej razpravljali o problemih raziskovanja zveze komunistov. Udeleženci so dali vrsto pobud za nadaljnje raziskovanje. Pri tem smo opozorili na velike težave, ki nastopajo pri obdelavi statističnega gradiva ZK in primerjanju le-tega gradiva z uradno statistiko. Predlagali smo, da bi bilo glede tega treba storiti predvsem to, da se statistika v ZK Jugoslavije poenoti ter prilagodi potrebam politoloških in socioloških raziskav. Raziskave pa naj bi temeljito proučile obdobje od leta 1960 naprej, kajti od takrat število članstva zveze komunistov ostaja enako, približno milijon. Nadalje moramo bolj kompleksno proučevati probleme v najbolj razvitih industrijskih podjetjih, probleme zveze komunistov v velikih mestih, probleme delovanja komunistov na vasi in med mladino. O teh in drugih predlogih bodo razpravljali ustrezni organi centra po kongresu.

VLADO VODOPIVEC

Nepričakovani odhod Willyja Brandta

Ali je res Brandt moral zapustiti kanclersko mesto zaradi vohuna, ki ga je v njegovem uradu odkrila zahodnonemška policija? Ali res lahko zadene odgovornost predvsem Willyja Brandta, ker je bil toliko nebuden, da je vohuna, po poklicu menda fotografa, po delu, ki ga je opravljal, pa nekakšnega tehnično administrativnega uradnika, v svoji okolici prezrl in ni dovolj bdel nad njim, če ga morda niso podtaknili iz Vzhodne Nemčije? Ali se je zares skoraj dve desetletji »speči« rezident Guillaume alias Peter Lohse, stotnik vzhodnonemške varnostne službe, nenadoma po štirinajstih letih prebudil, potem ko je prestopil prag kanclerjevega urada, ker je upravljal nekatera tehnična administrativna dela? Ali se je prav zaradi tega Günter Guillaume pred tolikim časom pojavil kot politični begunec v vzhodnem Berlinu, češ da je imel onstran zidu ne-

kakšne nevšečnosti »s komunističnim režimom« in ali se je zares umaknil kot pravijo v vohunskem žargonu, v »konzervo«, kjer je čakal, da bo prišel ugodni trenutek, ko bo lahko začel opravljati svoj posel? Ali je mogoče verjeti, da je ta stotnik neposredno obveščal šefa vzhodnonemške obveščevalne službe generala Wolffa in mu pošiljal podatke, ki jih je zbiral zaradi koristi vzhodnonemške države?

To so zelo trivialna vprašanja. Toda kljub trivialnosti se danes ne zastavljajo niti v tisku niti v drugih političnih analizah v Zahodni Nemčiji, kjer je afera Guillaume zopet eno od poslastic politične opozicije.

Vohun zahodnonemškega kanclerja

Kaj je hotel Guillaume v neposredni Brandtovi bližini, kdo ga je poslal, kdo so bili njegovi patroni in kakšne naloge so mu dajali? Leta 1956 (3. decembra) je Guillaume skrivoma prišel preko ovir, ki ločijo vzhodni in zahodni del mesta, in se zglasil pristojnemu uradu ter povedal, da mu delajo »onstran« težave in da bi hotel ostati v Zvezni republiki Nemčiji. Vedo povedati, da ni bil posebno inteligenčen, sploh pa ne kaj širše izobražen. Zaposlil se je na drugem koncu Nemčije, v Frankfurtu kot fotograf. Če naj verjamemo razlagam zahodnonemškega tiska, se je umaknil v »konzervo«. Nato je delal v nekem gradbenem podjetju, obenem pa se mimogrede ne posebno vidno politično udejstvoval in se povzpел do poslovodja okrajne SPD. Njegovo delo je teklo kot toliko drugih: bile je občudovalec svojega političnega vrha, zlasti Willyja Brandta. Razvnel se je, kadar je pogovor nanesel na mlade socialiste. Pravi malomeščan, ki je sovražil nemir, kakršnega so sejali člani opozicije v SPD, zlasti pa seveda še izvenparlamentarne opozicije.

Guillaume si ni pridobil zaupanja zaradi svoje velike politične angažiranosti in posebnih sposobnosti. Njegove ocene v času, ko je upravljal v krajevnem uradu SPD poslovodske posle, niso bile kaj posebno navdušujoče. »Saj je mož vesten in prizadeven«, so govorili, »toda prazen in brez idej«.

Bolj se je izkazal kot politični aktivist, ki je dobro organiziral razne tehnične akcije: volitve, proslave, manifestacije ipd. In zaradi teh svojih lastnosti je zbudil pozornost zahodnonemškega socialnega politika Georgea Leberja, ki se je zanj zavzel in mu omogočil, da se je preselil v Bonn, kjer naj bi v širšem obsegu v štabu SPD opravljaj podobne posle.

Ker je bilo leta 1970 prazno mesto tehnično administrativnega uradnika v kanclerjevem uradu, znano pa je, da ta urad predstavlja v nemški praksi nekakšno super ministrstvo, je Günter Guillaume postal tretji referent v tem uradu s posebno zadolžitvijo. Na skrbi je imel kanclerjeva potovanja po Zahodni Nemčiji, seveda po tehnični plati, sestavljal je sporazumno s kanclerjem termine potovanj, razen tega mu je bila dodeljena naloga tehnično-organizacijsko vzdrževati stike s političnimi stran-

kami, cerkvi, sindikati in drugimi družbenimi organizacijami. Pri opravljanju teh poslov je bil aretiran kot pripadnik vzhodnonemške varnostne službe in njen agent v Bonnu.

Že iz teh podatkov je razvidno, da stotnik Guillaumme ni bil nikaršen vohun kategorije Richard Sorge ali Alge Hiss. O njem pišejo, da je s celo baterijo svinčnikov, z beležnico v roki in s telefonom načrtoval in pripravljaj sestanke in potovanja zahodnonemškega kanclerja, servilno ponižen, v javnosti vedno dva koraka za kanclerjem in en korak levo od njega. Vsiljuje se vprašanje, ali je res moral kot Trnjuhčica v »konzervi« 14 let čakati, kdaj bo prišel ugoden čas, ko se bo smel prebuditi in postati koristen svojim gospodarjem. To naj bi bil, kot pišejo, zaupnik Willyja Brandta.

Kljub temu danes poudarjajo, da so mu temeljito pretipali njegove agentske obisti, ko se je odločalo o njegovi zaposlitvi v kanclerjevem uradu. Toda obe obveščevalni službi, ena v Münchenu in druga v Kölnu, sta prišli do diagnoze: b. p. V Pullachu (München) so sicer nekaj mleli, končno je bil Günter Guillaumme vendar ubežnik iz vzhodne cone, vendar niso našli ničesar omembe vrednega. Günter Guillaumme je mirno organiziral kanclerjeva potovanja in, kot pravijo, pošiljal podatke generalu Wolffu v Vzhodno Nemčijo. Neposredno potem, ko so mu sneli masko, je Willy Brandt povedal, da njegov tretji referent ni imel prav nikakršnih dostopov do zaupnih listin. To je bilo potrebno zaradi tega, ker so zlasti najbolj konzervativni dnevniki namigovali, da gre za vohuna, ki je bil kanclerjev intimus, skoraj nekakšen njegov alter-ego.

Kakor ni mogoče z ničemer ovreči in je treba pač preprosto verjeti, da je bil Günter Guillaumme tak ali drugačen vohun, prav tako ni mogoče z ničemer opravičevati površnosti obveščevalnih služb, ki so priporočile, da lahko Guillaumme nastopi delo v uradu zahodnonemškega kanclerja. Toda da bi tale stotnik-fotograf lahko prebiral skrivne dokumente v kanclerjevem uradu, da bi prisluškoval njegovim zaupnim razgovorom ali da bi celo sam zaradi svojega položaja lahko kot njegov »zaupnik« izlekel iz njega kaj zanimivega za generala Wolffa v Vzhodni Nemčiji, je res dvomljivo. Tega ne skuša dokazovati niti tisk, ki napada Willyja Brandta, zato pa hiti poudarjati, da je bil Günter Guillaumme izreden ženskar, ki je vzdrževal dobre stike s tajnicami v kanclerjevem uradu. Znano pa je, da je prav postelja odlično mesto pretoka zaupnih vohunskih podatkov in da so tajnice politikov za tak posel zelo primerne.

Zelo zanimivo je, da se vsaka lastnost vohuna, ki bi bila v normalnem času zanj razbremenilna, če je treba, tolmači za obtežilno. Dokaz za vohunske sposobnosti je vohunova inteligenca, toda prav tako je dokaz o njegovi zmožnosti, če je rahlo debilen, kajti na ta način se uspešneje prikrije. Če je prizadeven, je to zelo sumljivo, toda sumljivo je tudi, če je popoln lenuh in če se ogiba vsakega dela. Če sili v ospredje je ambiciozen, potem je znamenje, da ima vohunske ambicije. Če je tog, malomeščansko zadovoljen s packanjem po beležnici, je tudi hudo sum-

ljiv, kajti to pomeni, da se zna zelo prefinjeno skrivati. Če se prerine v neposredno bližino osebe, ki jo mora vohuniti, potem je to očitien indic, da je to zelo sposoben špijon; če pa ždi na svojem delovnem mestu, zapisuje v beležnico z različnimi barvami termine, kdaj in kam bo kancler potoval, potem je nadvse verjetno, da je zelo oprezen, itd.

Seveda vse to ne pomeni alibija za Günterja Guillaumea in namigov da sploh ni bil resen »rezident«. To niti ni bistveno. Zaradi tega in takega vohuna je moral odstopiti nemški kancler Willy Brandt, ki je ob svojem odstopu sprejel celo odgovornost za nebudnost, ki jo je pokazal. Res, da so sprva seveda pestili kot odgovornega šefa kanclerjevega urada v rangu ministra Ehmkeja, ki ga je leta 1970 sprejel, kasneje pa so se začeli spraševati, kaj pravzaprav misli in počenja notranji minister Zvezne republike Nemčije, ko izbira ljudi za kanclerjev urad. Ta minister pa je bil Genscher. Oba sta pristala na zaposlitev šele takrat, ko sta dobila potrebne podatke proti obveščevalne službe. Samo Franz Josef Strauss je po svoji stari navadi od samega začetka šel mimo prvega in drugega in zapisal že prve dni, odkar se je izvedelo za primer Guillaume, da odgovornost zadene kanclerja in samo njega ter da se afera lahko konča samo z njegovo ostavko. Celó to je zapisal, da ga mora v tem primeru neogibno nadomestiti podpredsednik SPD Helmut Schmidt.

Najbolj presenetljivo pa je bilo, da tudi v Bonnu, v neposredni kanclerjevi bližini, med njegovimi najbližjimi sodelavci, ni bilo slišati glasu, češ, čemu ta hrup. Konec koncev Günter Guillaume ni bil prvi vohun v Zahodni Nemčiji po vojni in mnogi pred njim so dosegli celo bolj zaupna mesta. Po drugi strani pa so se dolga leta na najbolj zaupnih položajih, ne tehnično-administrativnih uradnikov, temveč političnih svetovalcev, zadrževali znani nacional-socialisti, ki se jim je posrečilo izmakniti se postopku in ki so odšli naravnost v zapor kot vojni zločinci, če so jih odkrili. Tudi se ni nihče vprašal, ali je stotnik Günter Guillaume zaradi podatkov ki jih je lahko pošiljal radovednemu generalu Wolffu, res tako pomembna osebnost, da je vredno gnati ves ta hrup okrog njega.

Toda najbolj bistveno je, kdo je imel interes, da preko tega čudnega fotografskega uradnička onemogoči zahodnonemškega kanclerja, ki so ga razglasili za novega Nemca in mu zaradi njegovih zaslug dodelili Nobelovo nagrado. Tega, da kancler gre, so si želeli vsi njegovi nasprotniki, znotraj in zunaj Zvezne republike Nemčije. Teh pa ni bilo malo. Toda, ali je bilo to vohunstvo za SZ ali vohunska služba ZDA ali vodstvo vzhodnonemške države? To je zelo malo verjetno in razlogov skoraj ne kaže naštevati. Ali so si njegovega odhoda želeli konzervativni opozicionalisti s Franzem Josefom Straussom na čelu? Tudi to je vprašljivo, še zlasti zaradi tega, ker so sami preveč zaposleni s seboj in nimajo nikakršnega vpliva, da bi kanclerju podstavili takšnega vohuna. Ostane še ena možnost: ali si je morda tega želela vladna koalicija, bolj natančno, precej neenotna SPD; da ji je do tega, da kancler odide, je verjetno, seveda pa je popolnoma neverjetno, da bi mu podstavila špijona.

Ostane torej edina možnost, da pustimo vse takšne spekulacije ob strani. Günter Guillaume je bil vohun, sneli so mu masko; najbolj zanimivo je vprašanje, katere sile so si želele, da primer Günter Guillaume izkoristijo tako, da spravijo kanclerja s politične scene.

Ideologija dezideologizacije

Take spekulacije nimajo vrednosti. Toda veliko oprijemljivih razlogov je, ki govorijo v prid oceni, da so najgloblje korenine dogodkov v zvezi z afero Guillaume v SPD sami. Od leta 1959 dalje, pa vse do današnjih dni, je stranka omahovala na razpotju: ali naj se energično vrne k tistim izhodiščem, ki so bila leta 1959 sprejeta na izrednem strankinem kongresu v Godesbergu, ali pa naj popusti pritiskom, predvsem mladih socialistov in njihovih maloštevilnih levih zaveznikov v stranki, ki sistematično in uporno podirajo koncept, sprejet v Godesbergu, čeprav se z njimi ne soočijo naravnost. V Godesbergu je bil sprejet sklep, da se stranka z vsemi posledicami preimenuje v »ljudsko« stranko. Spopasti se z uradnimi apologeti koncepcije o ljudski stranki, bi pomenilo najprej ostro polarizacijo, nato pa razkol stranke.

Sredi petdesetih let se je SPD namreč znašla na svoji najnižji točki po vojni. Niti kvantitativno niti kvalitativno ni pomenila skoraj nič in je bila brez vpliva na politično dogajanje v Zahodni Nemčiji. Ta katastrofalna situacija delavske stranke je terjala premislek. V deželi, kjer je bilo delavstva približno 80 % od celotnega števila prebivalstva, je bil v Godesbergu sprejet sklep, da ostane ta stranka sicer stranka »demokratskega socializma« in da je to vizija, za katero si prizadevajo člani stranke, toda obenem je treba zavreči dosedanji koncept, v smislu katerega je bila razredna, delavska stranka. Odprla se je vsem socialnim slojem, tako »delojemalcem kot delodajalcem«, ter se programsko in organizacijsko prilagodila zahtevam, ki iz tega izhajajo. Iznala je iz svojih vrst vse leve, študentske in intelektualne skupine, ki so se sklicevale na marksizem, razglasila, da se odreka vsaki ideologiji, posebej maksizmu, in napovedala je boj vsakemu ideološkemu opredeljevanju. To seveda samo navidez: kajti stranka se je zapisala ideologiji popolne dezideologizacije. Edina v evropskem delavskem gibanju je pretrgala s tradicijo delavskih strank in priznala obstoječe družbenogospodarske odnose v Zahodni Nemčiji za najboljše, obenem pa razglasila politični in ustavni sistem, kakršen je, za nedotakljiv. To je bila nova ideologija, tako imenovanega socialnega sodelovanja, ki so jo začeli uvajati, češ »vsi smo ena sama družina«.

Arhitekt tega koncepta je bil strateg SPD Herbert Wehner, ki je s takšno reorganizacijo skušal vzpostaviti enotnost stranke in znova povečati njeno akcijsko sposobnost. Predvsem pa je upal, da se bo SPD kot pragmatična, vseljudska, pa tudi antikomunistična stranka dvignila iz dosedanje stagnacije. Zares se je Wehnerju posrečilo stranko okrepiti in

ji dati večjo dinamiko. Toda proti njegovemu konceptu se je začela dvigati opozicija, predvsem izven parlamenta, na univerzah, v klubih, in posamezne skupine. Sprva je bila to precej marginalna opozicija, in to vse do tedaj, dokler se je študentsko gibanje zgrinjalo okrog »svobodne univerze« v Zahodnem Berlinu (to je do leta 1967), po tem času pa se je študentsko protestno gibanje razširilo na vso Zahodno Nemčijo in postalo jedro nove levice.

Jeseni leta 1966 se je oblikovala velika koalicija, vlada dveh najmočnejših strank CDU/CSU in SPD. Na čelu vlade je bil nekdanji član NSDAP Kiesinger. Ustanovitev vlade velike koalicije je bilo normalno nadaljevanje procesa, ki se je začel leta 1959 v Godesbergu. Vrh SPD se je prilagajal novim razmeram v Zahodni Nemčiji, pogojem tako imenovanega »gospodarskega čudeža« in hitrega dviganja življenjskega standarda tudi delovnih ljudi, kar seveda ni vsodbujalo med njimi nikakršnih revolucionarnih tendenc. Prav obratno, tudi zahodnonemško delavstvo je odklanjalo radikalizem študentskega protestnega gibanja, nove levice, kot destrukcijo in ogrožanje njihovega eksistenčnega položaja. Toda SPD v tem času ni bila sposobna, da bi artikulirala nove potrebe delavstva in se uveljavila kot kritik neokapitalizma v pogojih »nerevolucionarnega« razdobja. Vendar je njeno vodilno jedro predvsem menilo, da je njegova naloga, da ideološko vpliva na delavstvo v smislu sprejemanja situacije »socialnega miru« ter v smislu odklanjanja vsake akcije, ki bi skušala proces homogenizacije in miroljubne koeksistence vseh socialnih slojev ogrozati.

Politično življenje je postalo ena sama groteska. Velika koalicija je s svojo večino razvrednotila in formalizirala parlamentarne institucije, kajti vodilni stranki sta se o vseh problemih in načrtih sporazumeli sami in izven parlamenta, tako da je parlament politično odločal samo še formalno. Opozicionalna stranka, liberalna FDP, je številčno malo pomenila in ni mogla z ničemer vplivati na že vnaprej pripravljene politične rešitve. Prav tako je bilo njeno nadzorstvo kot opozicionalne stranke popolnoma in nepomembno.

Leta 1969 si je SPD na volitvah pridobila toliko glasov, da se je lahko otresla neljubega partnerstva koalicije in sklenila sporazum z FDP. Na ta način si je zagotovila v parlamentu pičlo večino. Liberalna FDP je v celoti podprla Brandtov zunanjepolitični koncept, ki je bil naravnani predvsem na vzhodne sporazume in na odpravo konflikta, ki je vse od začetka hladne vojne bil latenten ter lociran v Zahodnem Berlinu, pa tudi v obeh Nemčijah. Zelo malo prostora je pustila programu tako imenovanih notranjih reform. Kancler Brandt pa se je v času, ko je prevzel mandat za sestavo vlade, predstavil predvsem kot kancler »notranjih reform«.

SPD je imela v mali koaliciji za večje reformne posege ne samo ozek akcijski prostor, marveč tudi večkrat vezane roke. Vlada in sam

reforme itd., so ostala skoraj nedotaknjena, in čeprav se je nemški tisk s temi vprašanji precej pečal, je bilo zaman pričakovati stališča male koalicije do teh problemov. Tudi parlament se s temi vprašanji ni kaj več ukvarjal.

Parcialne volitve, ki so jih v zadnjem času izvedli na posameznih področjih, so pokazale, da nekdanje simpatije za SPD upadajo. Na teh volitvah je stranka zaporedoma izgubljala in vedno glasnejša so bila opozorila, deloma utemeljena, pa tudi neutemeljena, da Brandtovi vladi nemška javnost ne zaupa več.

Opozicija mladih socialistov je postajala vse močnejša. Programa, sprejetega leta 1956 v Godesbergu sicer ni opustila, vendar ga je očitno obravnavala kot taktičen in začasen program, ki se bo moral slej ali prej verificirati in bo pri tem moral doživeti tudi bistvene spremembe. Pač pa je opozicija opozarjala na pomanjkanje strategije tako imenovane ljudske stranke, na to, da ljudska stranka s svojo politiko pristaja na kapitalističen sistem in se upira vsakim spremembam družbene strukture. Zato je zahtevala, da se mora stranka s temi vprašanji bolj ukvarjati. Toda pragmatiki, kot so Schmidt, Vogel in drugi, o takih konceptih niso marali nič slišati. Stranka ne potrebuje socialistične strategije in vsak poskus rehabilitirati Socialdemokratsko stranko izpred leta 1956 bi pomenil odstopanje od načel, sprejetih v Godesbergu, kar lahko ponovno povzroči katastrofo. Boj med pragmatiki in mladimi socialisti skupaj z levico, ki so poudarjali potrebo po teoriji, se je zaostрил do take mere, da je desnica v partijskem vrhu večkrat zahtevala radikalne rešitve.

Brandt se v te spore ni vmešaval. Kot nesporna avtoriteta, ki so jo priznavali tako desni kot levi v stranki, je dosegel, da je desnica odstopila od svojih namer in poskusov obračunati z mladimi socialisti, obenem pa je vplival nanje tako, da niso radikalizirali svojih zahtev. Prav pragmatikom, ki so mu očitali pomanjkljivost glede mladosocialistične levice, je ob neki priložnosti dejal: To so vendar ljudje prihodnosti, ki bodo kaj kmalu morali prijeti v roke krmilo stranke, da pa bi imela stranka razen njih še kak drug naraščaj, meni ni znano. Ali pa morda sodite, naj začnem iskati svoje naslednike v domovih za starce?

SPD je tako že nekaj časa na razpotju. Najbolj nestrpni pragmatiki vztrajajo pri tem, da je treba z mladimi socialisti obračunati ne glede na njihove argumente, kajti v nasprotnem primeru preti stranki katastrofa. Po drugi strani pa so mladi nestrpni, kajti v stranki imajo podporo le v precej pičli socialistični levici. Prizadevajo si, da bi vsilili stranki razpravo o njenih ciljih in dolgoročnih programih, ki predvidevajo spremembe obstoječega sistema in spremembe v družbeni strukturi. Toda odnos med obema kriloma bi lahko označili s pat pozicijo.

Wehnerjev napad na Brandta v Sovjetski zvezi, ki je vse presenetil, ni veljal popuščanju v zunanji politiki, temveč veliko bolj neodločnosti Brandta v prid vseh notranjih reform, ki jih predlagajo mladi socialisti. Prav tako napadi na kanclerja v drugem mandatnem obdobju niso bili

namenjeni njegovi nenadni utrujenosti, njegovi resignaciji, celo apatiji, kakor so to nekateri imenovali, temveč dejstvu, da ni tako odločno posegel v konflikte med levico in desnico, kot so od njega pričakovali in da je dopuščal kritiko načel, ki so bila sprejeta v Godesbergu, čeprav ne enkrat za vselej.

V takšnem času, času precejšnje nediscipline in neenotnosti, kakršne si žele pragmatiki, je zahodnonemška policija snela masko Günterju Guillaumu.

Antipragmatistična opozicija

Bistvo Wehnerjevega strateškega načrta je bilo premagati letargijo v stranki s preobrazbo razredne v ljudsko stranko. Toda tej strategiji je manjkala vsaka družbena analiza in vsaka sintetična razlaga obstoječega stanja. Načrt je temeljil na premisi, da je kapitalističen sistem neranljiv, da je vitalen in prilagodljiv in da lahko vsako prehitovanje in poseganje povzroča krizo stranke. Konec koncev je bila kriza zaupanja, na katero so opozarjale zadnje parcialne volitve po posameznih delih Zahodne Nemčije, znamenje, da se stranka vrača na položaj izpred leta 1956, vsaj za tisti pragmatistični vrh, ki je brez premišljanja in brez analize videl rešitev v ljudski stranki.

Prav dogodki po začetku drugega mandata so stopnjevali zahtevo, naj skuša stranka vzpostaviti enotnost in disciplino na temelju načel, sprejetih v Godesbergu. Odpor proti pragmatizmu, ponujanje družbenih in teoretičnih analiz in sintez — vse to je zadelo ob zelo neartikuliran odpor. Mladi socialisti so že v sredi šestdesetih let napovedovali, da pragmatizem ljudske stranke vodi v integracijo SPD z meščanskimi strankami in krepí fronto apologetov kapitalizma, krepí brezperspektivnost ne glede na to, da program Godesberga govori tudi o demokratičnem socializmu. Toda stranka in njeni vodilni ljudje niso bili pripravljene na pozitiven program in niti niso bili sposobni, da ga pripravijo. Po nastopu velike koalicije je Ralf Dahrendorf neverjetno točno označil strankin dokument o perspektivah prehoda v »sedemdeseto leto«. Zapisal je, da je to program neverjetno izčrpane, nepogumne in otožne stranke.

Z razpadom velike koalicije so se apologeti obstoječega stanja prvič spopadli z mladimi socialisti, ko so ti s pomočjo strankine levice zavrnilo koncept ljudske stranke. Analizirali so namreč ta koncept in dokazovali, da odprtost na vse plati ni nič drugega kot socialno parterstvo, ki skuša povezati tako imenovane »delodajalce in delojemalce«, odreka se torej vsaki razrednosti in skuša uveljaviti ideološko neobremenjenost. To pa je izraz pričakovanja, da bo na ta način zopet vzpostavljena enotnost, ki bo sicer oddaljila stranko od tradicionalnega socialističnega gibanja in revalorizirala doktrino o mirnem preraščanju neokapitalizma v demokratični socializem.

Strankini vrhovi so leta 1969 pokazali, kako si predstavljajo demokratični socializem v sami stranki in kako dialog v stranki. Ko so namreč nekateri člani parlamentarne opozicije, mladi socialisti skupaj z izvenparlamentarno opozicijo demonstrirali zaradi Vietnama, je sedanji kancler, ki je nasledil Brandta, Helmut Schmidt, reagiral tako regresivno, kot da lahko samo on s svojim krogom daje dispense, kaj se sme in kaj se ne sme snovati v stranki. Koncept ljudske stranke, kot si ga je zamislil Wehner, je bil odprt do nesocialističnih skupin, kar pa zadeva socialistične skupine, je terjal železno disciplino od vseh in vsakogar, kajti birokratsko-hierarhična pamet tega vrha dopušča odločanje samo eliti, ne pa tudi članstvu.

Toda mladi socialisti so v tem času dobili že takšno moč, zlasti po kongresu v Münchnu leta 1969 in v Bremenu leta 1970, moč, ki številčno ne pomeni veliko, ki pa pomeni izredno kvaliteto, teoretično fundiranost, sposobnost kritične analize, kar vse pragmatikom manjka. Tudi kancler Brandt se tega ni mogel ubraniti. Ni se sicer identificiral z mladimi socialisti, niti ni branil njihovih stališč, toda branil je svobodno razpravo, izmenjavo mnenj, in spoznal, da se kancler pri izvajanju notranjih reform v doglednem času lahko opre samo na te sile, če hoče notranje reforme izpeljati.

Leta 1969 se v Zvezni republiki Nemčiji časovno ujema troje med seboj povezanih dogodkov: razpad velike in ustanovitev male koalicije, razpad študentske opozicije v številne skupine in skupinice, zaradi česar narašča moč mladih socialistov, da jih ni mogoče več obravnavati kot marginalno skupino. Vrh SPD v drugem mandatnem obdobju ni bil sposoben obravnavati mladih socialistov kot nekakšen »boter«.

Bilanca na področju notranjih reform je bila ta leta komaj zadovoljiva. Prepričljiva zmaga na volitvah je veljala bolj Nobelovemu lavreatu Brandtu, ki je nato sestavil tretjo vlado, kakor nasploh uspešnemu kanclerju, ki je tudi uspel razrešiti notranja vprašanja Zahodne Nemčije. Kljub temu pa je Brandt z vso svojo avtoriteto zaustavljal eskalacijo konfliktov, ki bi jih že nekaj let radi imeli partijski pragmatiki in apologeti koncepta, sprejetega v Godesbergu. Brandt ni bil pripravljen pogajati se z mladimi socialisti in jim dajati koncesije, dosledno pa je branil polemiko z argumenti in dialog v stranki ter notranjo partijsko demokracijo; in prav to je bilo dovolj, da je postal marsikomu tudi v svoji neposredni okolici nadležen. Zaradi tega ni neverjetno, da je kritika po raznih parcialnih volitvah, na katerih je SPD izgubila, v zadnjem letu zadevala Brandta. Medtem ko partijski strateg Wehner sodi, da so ti porazi neogibni zaradi odstopanja od koncepta iz Godesberga, levo-liberalni tisk in deloma socialistični tisk napada zaradi tega Brandta, kajti tarča napadov niso bili mladi socialisti, temveč nemški kancler.

Mladi socialisti dosledno zahtevajo tako demokratizacijo življenja, ki bo zadovoljevala interese delovnih ljudi, obenem pa zahtevajo, da se stranka posveti dolgoročnemu načrtovanju in se zlasti osredotoči na

bistvene teme, kot npr. na izobraževalno politiko, na problem participacije, na problem politike sredstev javnega obveščanja in končno na komunalno politiko.

Treba je še poudariti, da mladi socialisti razglašajo sebe za del nove levice. Zaman zahteva vrh SPD od mladih socialistov, da se distancirajo od nove levice. Kako vendar — se vprašujejo — če smo pa del nove levice? Priznavajo tudi, da je mladosocialistična skupina v SPD dobila teoretičen impulz od študentske opozicije in nove levice iz prvega razdobja. Ne glede na to, kako gleda sedaj še nova leвица na sodelovanje mladih socialistov s stranko, menijo, da obstaja med njimi in študenti, ki so se uprli leta 1967 in še prej, kontinuiteta. Kontinuiteta obstaja celo v impulzih, ki so prišli s strani te mlade levice za notranje, strukturalne reforme.

O mladih socialistih ni mogoče trditi, da ne vedo kaj hočejo. Če je študentska opozicija dala prve impulze, če se opira na družbene analize in terja razlage, ki izhajajo iz teh analiz, ter se pri vsem skupaj še opira na marksistično misel, je opravila dovolj veliko nalogo. Pričakovanje, da bo osvestila delovne ljudi in jih mobilizirala proti sistemu, ta pričakovanja so bila zgrešena in iluzorna. Toda mladi socialisti lahko nadaljujejo samo tam, kjer generacije pred njimi niso mogle dalje. Velika iluzija je bila, da je mogoče izbojevati hude in dolgotrajne bitke spreminjanja sveta v eni sami noči. Mirno je mogoče zapisati, da je bil odstop nemškega kanclerja posledica globoke krize v sami SPD in da je to bistveno vprašanje. Afera Günter Guillaumme pa je bila samo zelo trivialen povod za vse drugo, kar se je ob tem zgodilo.

VLADO BENKO

Problemi znanosti o mednarodnih odnosih

I

Nekatera od vprašanj, ki si jih danes zastavljamo o vsebini, pomenu in posebnosti mednarodnih odnosov, so bila praktično izrečena že v oddaljeni preteklosti in to od takrat, ko so posamezne družbe že prestopile prag razredne stratifikacije in so se pojavile skupine, ki so mobilizirale dotlej difuzne in nekoordinirane napore zoper zunanja ogrožanja v državni organizaciji. Kakšni so in pa kakšni bi morali biti odnosi neke državne skupnosti do njenega okolja, kateri so dejavniki, ki odločajo o stanju miru in stanju vojne, čemu je pripisati stabilnost ali pa fluktuacije v mednarodnih odnosih — in ne nazadnje, kaj govori v prid ohranjanja identitete narodov in držav po eni strani, po drugi strani pa njihovega stapljanja v širšo mednarodno družbo ali skupnost, je samo nekaj takšnih vprašanj, na katera so že v preteklosti skušali najti odgovore. Čim bolj so ti odnosi z razvitejšo družbeno delitvijo dela in z razvitejšimi komunikacijami preraščali regionalne okvire, z meščansko kapitalistično in industrijsko revolucijo, kolonialno ekspanzijo in internacionalističnimi gibanji XIX. stoletja pa dobili dejansko univerzalni značaj, tem bolj so ta in še druga vprašanja hkrati s problemi notranjega družbenega razvoja postajala usodni del eksistence posameznika, narodov in držav. Če so v zametkih razmišljanj o mednarodnih odnosih posvečali posebno pozornost moralnim načelom, ki naj vodijo države v njihovem delovanju navzven, ali pa hkrati z rastočo institucionalizacijo teh odnosov raziskovanju načel, na katerih naj bi bila zgrajena uspešna politična akcija, je danes bržkone ambicija predvideti njihov razvoj, obvladati jih, v središču teoretične pozornosti. Tako, kot velja za politiko kot znanost, »da je njena primarna funkcija v deskripciji, razlagi in korektni ter avtentični kritiki političnih pojavov«¹, nato pa v predvidevanju prihodnosti², si je na novo ustanovljena disciplina mednarodnih odnosov zadala enake naloge.

¹ Heller, *Encyclopedia of Soc. sciences*, XII, 218.

² »Za družbene vede, ki si prizadevajo dognati zgodovinsko dinamiko, je prognoza važni preizkusni kamen njihove dozorelosti«, O. K. Flechtheim, *Politik als Wissenschaft*, Berlin 1953, str. 23.

To seveda ne pomeni, da posameznim vidikom mednarodnega življenja niso posvečali pozornosti že prej, še preden moremo govoriti o nastanku te discipline. Naj gre za filozofski, pravni, zgodovinski, pa tudi ekonomski in geografski pristop, v vseh teh primerih ni dvoma, da imamo opraviti ne samo s sijajno tradicijo, marveč tudi z izrednim obiljem podatkov, ki so dali koristne osvetlitve in razlage posameznih pojavov v mednarodni skupnosti.

S tem pa se že zastavlja prvo vprašanje, ki ga je bilo potrebno razrešiti, če naj bi konstituirali samostojno disciplino mednarodnih odnosov, in sicer: kakšen je njen odnos do teh pristopov, kako se razmejiti od njih? To pa je hkrati tudi pomenilo, da moramo določiti predmet te discipline, njen substrat, ki bi ga lahko proučevali bodisi interdisciplinarno — s čimer bi razumeli to disciplino kot skupek, konglomerat, sintezo *sui generis* vseh disciplin, ki vstopajo v dovolj razločljivo področje mednarodnih odnosov — bodisi pod nekim specifičnim kotom, ki bi dal tej disciplini dejansko avtonomnost.

Če smo rekli, da gre za dovolj razločljivo področje, je to vsekakor lahko ugotoviti. Predmet proučevanja je namreč zadovoljivo razmejen od drugih sfer dejavnosti človeka in družbenih skupin, tako da ga lahko analiziramo. Z besedami R. Arona lahko namreč govorimo »o obstoju posebnega družbenega sistema, ki pokriva področje mednarodnih odnosov, katerega temeljna značilnost je, da je decentralizirano, da je moč v mednarodni skupnosti — za razliko od države — razdeljena na številne, med seboj tekmujoče in neodvisne skupine, da okolje, v katerem se razvijajo mednarodni odnosi nima neke najvišje avtoritete, nekega najvišjega pravosodnega organa in pa policije, da je v njem več središč odločanja in — vsaj do nedavnega — da imajo le-ti tudi pravico uporabiti silo.«

Obstoj takšnega področja je nesporen.

Trditev in dokazovanje, da obstaja področje, na katerega je usmerjena disciplina mednarodnih odnosov, ne pomeni, da trdimo in dokazujemo obstoj predmeta, s katerim se ta disciplina ukvarja. Dejali smo že, da je za določitev tega predmeta pomembno, da ga razmejimo od drugih, v to področje segajočih disciplin. Tako je potrebno povedati, da mednarodno pravo proučuje sistem pravnih pravil, ki urejajo odnose med državami, oziroma na pravni ravni določajo njihovo ponašanje. Glede na to, da je interes za znanstveno proučevanje dogajanj v mednarodni skupnosti rasel z razvijajočimi se oblikami institucionalizacije mednarodnih odnosov, je razumljivo, da je mednarodno pravo eno od najstarejših disciplin, ki se

² R. Aron, What is a Theory of International Relations, Journal of International Relations, Vol. XXI, 1967, str. 189.

S tem, da smo se strinjali s to definicijo, ki se po svojem bistvu ne razlikuje od posameznih inčič drugih avtorjev, vsekakor ne bi želeli zamegljevati odnosa med nacionalno in internacionalno sfero. Nekateri pisci namreč sodijo, da postaja izraz »mednarodne« vse bolj nejasen in da je težko postaviti ostro razmejitveno črto med mednarodno in »nacionalno« akcijo. V tem smislu glej Landheer, Znanost o mednarodnim odnosima v: Ibler, Hrestomatija političkih nauka, Mednarodni odnosi, Zagreb 1971, Školska knjiga str. 109.

je ukvarjalo z mednarodnimi odnosi, kot tudi, da je dajalo pečat napo-
rom pronikniti v njihovo vsebino, posebej še, kadar si je zastavljalo
vprašanje, kaj je politična vsebina pravnih pravil, njihovega nastanka v
posameznih razvojnih stopnjah mednarodne skupnosti, družbene pogoje-
nosti le-teh itd. V ožjem in — nazadnje omenjenem — širšem smislu
pa je predmet te discipline določen. Tudi za diplomatsko in splošno zgo-
dovino ni dvoma, da je njun predmet dovolj natanko opredeljen ter da
razmejitev med njima in disciplino mednarodnih odnosov ne bi smela
biti sporna. Tako se disciplina diplomatske zgodovine ukvarja s poseb-
nimi in neponovljivimi dogodki na ravni službenih in predstaviških od-
nosov med državami, medtem ko je osrednja organizacijska ideja v zgo-
dovini čas, poglobljena konceptualna enota v njeni analitični strukturi pa
dogodek. Zato teh dveh disciplin — če opredelimo naloge discipline
mednarodnih odnosov v smislu raziskovanja zakonitosti v medsebojnem
ponašanju držav in drugih dejavnikov, kot to opredeljujejo nekateri
pisci — epistemološko ne moremo enačiti z disciplino mednarodnih od-
nosov.⁴ Še preden pa bi se lotili razmerij med disciplino mednarodnih
odnosov in političnimi vedami ter sociologijo, pa bi na kratko pojasnili
stališče, da ne moremo enačiti mednarodnih odnosov z zunanjo politiko,
ali bolje, s študijem te politike.

Vsekakor je nesporno empirično dejstvo, da mednarodnih odnosov
v nekem konkretnem obdobju ni mogoče razumeti, ne da bi spoznavali
zunanjo politiko držav, ki tvorijo neki konkretni mednarodni sistem.
Zavoljo tega obstaja tesna zveza med proučevanjem zunanje politike in
mednarodnih odnosov. Ta zveza je po drugi strani očitna tudi, če upo-
števamo, da procesi v zunanji politiki potekajo v mednarodnem okolju,
»v mednarodnem kompleksu« kot pravi J. J. Chevalier, ki vpliva na for-
mulacijo in reformulacijo namenov ter njihovega uresničevanja s strani
držav⁵. Toda sklep, po katerem bi bilo mogoče enačiti proučevanje zu-
nanje politike s proučevanjem mednarodnih odnosov — oziroma, da bi
bilo proučevanje mednarodnih odnosov nekakšna posplošena verzija zu-
nanjih politik ali skupek proučevanja zunanjih politik, kot npr. meni
J. B. Duroselle — je sporen. V mednarodnem okolju obstajajo namreč

⁴ Zanimivo je stališče ameriškega znanstvenika McClellanda, ki meni, da se mednarodni od-
nosi kot disciplina v svojih fundamentalnih vidikih ne razlikujejo od zgodovine. V obeh discipli-
nah se namreč pojavljajo iste organizacijske sheme, isti načini raziskovanja in isti način poroča-
nja. Če temu dodamo še to, da so mednarodni odnosi skupek podatkov in idej, ki jih dajejo
in razvijajo družbene discipline analitičnega tipa, je sklep ta, da mednarodni odnosi še niso
postavili svoje lastne konceptualne strukture, določili področja svojih kompetenc in svoje spe-
cialne funkcije. Ch. McClelland, *The Social Sciences, History and International Relations* v:
J. Rosenau, *International Politics and Foreign Policy*, The Free Press of Glencoe, 1961, str. 24.

⁵ Študij, na primer, mednarodnih konfliktov, se mora po mnenju Q. Wrighta, osredotočiti
na odnose med strankami v konfliktu, notranjo strukturo in politiko vsake od teh, procese pril-
laganja in postopka za razreševanje ter stanje v *mednarodni skupnosti* (Podčrtal V. B.)
Q. Wright, *Design for A Research Project on International Conflicts and the Factors causing
their Aggravation or Ameliorations*. *The Western Political Quarterly*, Vol. X. 1957, str. 265,
269—270.

dejavniki, pa procesi in dinamika, ki jih ne moremo vključevati v proučevanje zunanje politike.

Za določitev predmeta discipline mednarodnih odnosov je posebnega pomena njen odnos do sistema političnih ved.

Za mednarodne odnose v sodobnosti je še posebno značilno, da je fenomen mednarodnega, internacionalnega, izredno raznolik in obsežen. To velja tako za mednarodne odnose na posredni kot na neposredni ravni. Mednarodni odnosi na posredni ravni so tisti, ki se vzpostavljajo in razvijajo med institucijami držav ter njihovimi, za to opredeljenimi in kvalificiranimi organi, medtem ko so neposredni, z besedami H. Sprouta, »vsako človeško ponašanje na eni strani nacionalnih političnih meja, ki vpliva na človeško ponašanje na drugi strani meja.«⁶

Podobno jih opredeljujejo tudi drugi pisci.

Že pri opredelitvi posrednih mednarodnih odnosov se nam zastavlja vprašanje, ali sodijo vse raznotere oblike le-teh, ki se v sodobnosti z rastočim poseganjem države v mednarodne odnose še povečujejo, v predmet discipline.⁷ Še bolj raznotera in kompleksna podoba pa se nam nudi na ravni neposrednih mednarodnih odnosov. V njih se namreč pojavljajo različni dejavniki, od posameznika do »nedržavnih« družbenih skupin, z izredno širokim obsegom dejavnosti, stopnjo organiziranosti, ciljev in vrednot. Kar zadeva prve, to je mednarodne odnose na posredni ravni, je slejkoprej odločujoče, da se pri njih pojavlja država kot nosilec procesa institucionalizacije in koordinacije subjektivnega delovanja ljudi in družbenih skupin. To dejstvo daje disciplini mednarodnih odnosov izredno kognitivno vrednost, po drugi strani pa prav središčno mesto države na tej ravni mednarodnih odnosov povzroča netočno izenačevanje mednarodnih z meddržavnimi odnosi in prevladovanje sicer pomembnega, vendar ne edinega vidika mednarodnih odnosov, t. j. njihove institucionalizacije, nad raziskovanjem družbenih procesov v njihovi specifični artikulaciji v mednarodni skupnosti.

Če bi se študij mednarodnih odnosov potemtakem usmeril izključno na meddržavne odnose, bi to ne dalo zadovoljivih rezultatov, ker bi s tem predmet proučevanja postavili preozko. Mednarodni odnosi morajo kot sfera komuniciranja med družbenimi skupinami v specifični obliki družbene organizacije, kakršna je mednarodna skupnost, spremljati in analizirati ne samo dejavnost vlad, marveč tudi narodov, razredov, strank in posameznikov. Države namreč niso monolitni bloki, znotraj njih obstajajo ideološke, interesne in druge skupine, ki odločajo o mednarodnih odnosih ali pa vplivajo nanje.

⁶ V: C. A. W. Manning, *The University Teaching of Social Sciences, International Relations*, Unesco, str. 11.

⁷ Samo kot primer za to navajamo, da je leta 1951 Unesco objavil zbirko meddržavnih pogodb in sporazumov na področju kulture in znanosti, ki je štela 150 enot. Tri leta kasneje je to število naraslo na 300. Osupljiva je primerjava z letom 1938. Takrat je bilo sklenjenih samo 36 takšnih dvostranskih meddržavnih sporazumov.

Toda če je usmeritev k obravnavanju meddržavnih odnosov preozka, ali je moč postaviti neke okvire za to, da bi takšno proučevanje zajelo zanj relevantne pojave?

Če se vrnemo k prej omenjeni Sproutovi definiciji in jo poskušamo prenesti na nekatere vidike mednarodnega življenja, bi njena implementacija lahko pomenila, na primer, naslednje: kadar potujejo ljudje iz države v državo, ko vzpostavljajo in razvijajo gospodarski, politični, kulturni, znanstveni in drugi promet, se po takšnem tolmačenju razvijajo mednarodni odnosi. Toda očitno je, da bi nas takšen globalen pristop vodil predaleč in nas oddaljil od osrednjih vprašanj in nalog v disciplini mednarodnih odnosov.

Vozel je poskušal razrešiti S. Hoffman s svojo operativno definicijo, ki pravi, da se disciplina mednarodnih odnosov ukvarja »z dejavniki in tipi njihovih ponašanj, ki vplivajo na zunanjo politiko pglavitnih političnih enot, v katere je razdeljen svet, to je držav.«⁸ S to definicijo si avtor prizadeva pokazati specialistom, ki se ukvarjajo z mednarodnimi odnosi, s čim naj se ukvarjajo in čemu naj se izognejo. Tako naj bi ta definicija, na primer, povedala, da je predmet raziskovanja OZN, ne pa tudi Svetovna meteorološka organizacija, nadalje, da nam ona daje kriterij, na temelju katerega bi mogle biti United Fruit Company ali pa Socialistična Internacionala predmet njenega interesa, ne pa tudi Mednarodno združenje za politične vede, vsaj dotlej ne, dokler ne bi znanstveniki s področja političnih ved imeli odločujočega vpliva na vodenje zunanjih zadev.

Tako se po tej poti približujemo odgovoru na vprašanje, kakšen je odnos discipline mednarodnih odnosov do političnih ved, do politike kot znanosti. V globalnosti in totalnosti mednarodnih odnosov kot specifičnih manifestacij družbenih procesov so politični odnosi — oziroma prevajanje družbenih procesov prek odnosov političnega značaja — primarnega pomena. S te plati je država kot personifikacija politične oblasti v smislu monopoliziranja uporabe oziroma razpolaganja s silo, zatekanja k materialnemu prisiljevanju kot skrajnemu sredstvu, v središču pozornosti te discipline, kot je v središču pozornosti politične znanosti. Če pa opozorimo na našo, poprej izrečeno trditev, da mednarodni odnosi ne zajemajo samo odnosov med državami, marveč tudi med drugimi subjekti, da je država samo ena od družbenih institucij, samo eden od vidikov mednarodne realnosti, so po našem mnenju za disciplino mednarodnih odnosov kot vejo politične znanosti relevantni tisti strukturni elementi družbe nasploh in mednarodne skupnosti še posebej, v katerih dejavnosti se družbeni odnos prevaja v politični odnos.⁹

⁸ S. Hoffman, *Contemporary Theory in International Relations*, New York 1960, str. 6.

⁹ Zanimivo je stališče Q. Wrighta o vprašanju razmejitve predmeta mednarodnih odnosov od drugih družbenih odnosov. Wright namreč zatrjuje, da za sociologa ni razlike med posameznimi oblikami sodelovanja, tekmovanja in boja, pa naj gre za državo ali za industrijske skupine, in bi zavoljo tega morali mednarodni odnosi zajeti tudi odnose med skupinami, ki imajo in izvajajo neko stopnjo neodvisne moči in iniciative. Q. Wright, *The Study of International Relations*, New York 1957, str. 5—7.

Določitev razmerij med disciplino mednarodnih odnosov in politično znanostjo ter v tej zvezi določitev predmeta mednarodnih odnosov pa je pomembna tudi z nekega drugega, izredno pomembnega vidika, ki ga večina meščanskih teoretikov s tega področja docela zanemarja. Kot pravi A. Bibič, se politična znanost v svojih raziskovalnih prizadevanjih ukvarja s politiko v ožjem in širšem smislu. Bibič meni, da je politika »družbena dejavnost, zasnovana na družbeni delitvi dela, na njej temelječi socialni strukturi — v razredni družbi predvsem razrednih — dejavnost, ki se nanaša na urejanje položaja človeka in strukturnih elementov družbe, v razredni družbi predvsem razredov, v njihovem temeljnem produkcijskem odnosu in pri delu nasploh, kot tudi odločanje o splošnih zadevah dane družbe ali mednarodne skupnosti. Če se ta dejavnost realizira ali skuša realizirati prek države, govorimo o politiki v ožjem smislu besede; če pa so subjekti te dejavnosti poljubni, mislimo na politiko v širšem smislu.«¹⁰

S pomočjo takšne opredelitve pa nam ne postane samo jasnejše razmerje med politično znanostjo in mednarodnimi odnosi glede na zasnovanost le-teh na družbeni delitvi dela in na njej temelječi socialni strukturi, upoštevajoč pri tem njihove specifične oblike v heterogenem okolju mednarodne skupnosti, marveč lahko tudi že izluščimo odgovor na vprašanje, kaj bi mogel biti »specifični zorni kot« discipline mednarodnih odnosov, ki jo opredeljujejo kot avtonomno znanost, o čemer bomo govorili kasneje.

Ne sodimo, da bi bilo potrebno iti v podrobnosti, kar zadeva vprašanja o razmejitvi med disciplino mednarodnih odnosov in sociologijo. Dejansko je črte ločnice med obema disciplinama težko določiti — in ne samo to. Vprašanje je tudi, če je smiselno vztrajati pri tem. Usmerjenost sociologije na raziskovanje družbe, tako v strukturalnem kot razvojnem smislu, se na področju mednarodnih odnosov izraža s proučevanjem mednarodne skupnosti, njene strukture in zakonitosti njenega razvoja. Glede na heterogenost v doktrinarni vsebini disciplin, ki posegajo na področje mednarodnih odnosov in o katerih smo govorili pred tem, takó usmerjenost sociologije kot tudi njena metoda prispevata pomemben delež k opredelitvi »specifičnega kota«, ki daje ali pa naj bi dal disciplini odnosov obeležje avtonomnosti. Odtod tudi stališča nekaterih piscev, ki zavaljo osredotočenosti raziskovanj na mednarodno skupnost definirajo to disciplino kot sociologijo mednarodne skupnosti, pri tem pa si ne prizadevajo za to, da bi postavili točno mejo med njo in mednarodnimi (političnimi) odnosi, ko gre za raziskovanje delovanja in medsebojnih odnosov političnih subjektov v sferi mednarodne skupnosti.¹¹

¹⁰ A. Bibič, Kaj je politična znanost, O predmetu politologije, ČZP Komunist 1969, str. 24.

¹¹ Med pisce, ki sodijo, da je disciplina mednarodnih odnosov identična s sociologijo mednarodne skupnosti, je G. Schwarzenberger. Le-ta namreč meni, »da je področje znanosti o mednarodnih odnosih mednarodna družba. Njene teme so: evolucija in struktura te skupnosti, posamezniki in skupine, ki delujejo v njej ali pa so pasivno vključene vanjo; tipi ponašanj sub-

Doslej smo v naši razpravi ugotovili, da obstaja področje, ki mu je namenjeno proučevanje v disciplini mednarodnih odnosov, postavili razmejitvene črte med njo in nekaterimi znanostmi, ki posegajo v sfero mednarodnih odnosov, in tudi že poskušali odgovoriti na vprašanje, če — glede na obstoj teh znanosti in njihove naloge — ima disciplina mednarodnih odnosov kak »specifičen kot«, kako posebno nalogo, ki jo loči od teh znanosti.

Stališča, ki zanikajo možnost nastanka in obstoja posebne discipline mednarodnih odnosov in ki menijo, da zavrlo obstoja disciplin, ki obravnavajo posamezne in specifične vidike mednarodnih odnosov, ni mogoče določiti nalog enotne discipline mednarodnih odnosov, so danes skoraj že popolnoma presežena.

Bolj sporno pa je vprašanje, ali je ta disciplina neke vrste sinteza *sui generis* disciplin, ki smo jih že omenjali in ki posegajo v prostor mednarodnih odnosov. Že omenjeni Q. Wright navaja 23 disciplin, ki se ukvarjajo z mednarodnimi odnosi. Razen mednarodnega prava, splošne in diplomatske zgodovine, sociologije in mednarodne politike, navaja še mednarodne ekonomske odnose, vojaško znanost, znanost o mednarodnih organizacijah, če naštejemo samo nekatere. Kot pravi omenjeni pisec, »disciplina mednarodnih odnosov prispeva k razumevanju, predikciji, vrednotenju in nadzorovanju odnosov med državami v pogojih univerzalne mednarodne skupnosti ter je hkrati zgodovina, znanost, filozofija in stroka.«¹² Tako bi po Q. Wrightu koncepcija mednarodnih odnosov rezultirala v nekakšni enciklopediji mednarodnih odnosov, ki nas spominja, kot pravi Tryol y Serra¹³, na reduciranje pravne znanosti na pravno enciklopedijo, poklicano za to, da združuje in ureja podatke, ki jih dajejo posebne pravne znanosti. Problem, ki se nakazuje, je v tem, ali naj disciplino mednarodnih odnosov razumemo v takšnem smislu, torej kot združevanje posameznih disciplin, v interdisciplinarnem smislu, pri čemer posamezni pisci, ki se opredeljujejo za to stališče poudarjajo, da bi bila specifičnost te »interdisciplinarne« discipline usmerjenost na »kompleksno mednarodno okolje«.

Takšno stališče je predmet številnih kritik. Dvomimo namreč, da lahko pričakujemo pomembnejše rezultate od raziskav, ki bi jih dajale te posamezne discipline in ki bi jih združevala »enotna« disciplina mednarodnih odnosov. Predvsem so perspektive, iz katerih le-te obravnavajo mednarodne odnose, različne — prav tako, kot so različni tudi cilji raziskovanj. Nadalje, nekateri pristopi so deskriptivnega značaja, drugi normativno-pravni pa behavioristični itd. Posamezni pristopi so obrnjeni k proučevanju zgodovinsko-genetičnega procesa mednarodnih odnosov, nekateri so logično-sistematičnega značaja itd. Skratka, zastavlja se vpraša-

Jektov v tej sferi.« Citirano po: Tryol y Serra, *La teoría de las relaciones internacionales como sociología (Introducción al estudio de las relaciones internacionales, Madrid, 1957, str. 18.)*

¹² Isto tam, str. 17.

¹³ Istotam, str. 18.

nje, ali se ne bi dogodilo, da bi prispevki, ki naj bi jih integrirala »enotna« disciplina mednarodnih odnosov, šli vsaksebi, ali pa bili med seboj celo protislovni. S. Hoffman sicer ne zanika, da bi številne posebne discipline, ki posegajo v področje mednarodnih odnosov, lahko dale koristne rezultate, toda vprašuje se tudi, kot pravi, »ali je boljši sejem že znanstvena disciplina.«

Zanimivo je, kako so jugoslovanski pisci pristopili k temu vprašanju. Tako, na primer, dr. Bartoš meni, »da sta stalni razvoj mednarodnih odnosov in potreba po proučevanju mednarodne skupnosti ustvarila kot posebno disciplino mednarodne odnose. Ta znanost raziskuje vse pogoje in okoliščine, vse dejavnike, ki vplivajo na ustvarjanje in razvoj mednarodnih odnosov. V zadnjem času zajema ta disciplina, razen že prej razvitih vej mednarodnega prava (javnega in privatnega) in diplomatske zgodovine, tudi vrsto drugih vej, kot so, na primer, znanost o mednarodnih gospodarskih odnosih, o mednarodnih družbenih odnosih in družbenih pojavih (sociologija mednarodnih odnosov), o javnem mnenju kot dejavniku v mednarodnih odnosih, o psihologiji nacionalnih in drugih človeških skupin in skupnosti kot dejavniku v mednarodnih odnosih, o vplivu geografskega položaja posameznih dežel (mednarodna geopolitika), o mednarodnem sodelovanju na posameznih tehničnih, socialnih, kulturnih in drugih področjih itd.¹⁴

Iz navedenega je razvidno, da se dr. Bartoš nagiba k mnenju, naj bi bila disciplina mednarodnih odnosov več ali manj vsota posameznih sektorjev.

D. Ninčić sodi, da je potrebno, da obstaja posebna znanost o mednarodnih odnosih, ki mora biti razmejena od drugih disciplin, obrnjenih k proučevanju mednarodnih odnosov. To navaja na misel, da gre pri njem za takšno razumevanje, po katerem naj bi obstajala posebna disciplina mednarodnih odnosov, vzporedno z drugimi disciplinami, ki posegajo v to področje.¹⁵

Dlje od Bartoša in blizu Ninčića razvija svoja razmišljanja B. Jovanić, ki pravi sledeče: »Znanost o mednarodnih odnosih je tesno povezana z vrsto posebnih znanosti. Toda ta zveza nima istovetnega pomena in je odvisna od tega, ali gre za disciplino, ki se v celoti ukvarja z mednarodnimi odnosi, in to neposredno, ali pa gre za disciplino, ki samo v svojem manjšem delu vstopa v področje mednarodnih odnosov, bodisi tako, da proučuje naravne pojave ali pa takšne pojave družbenega pomena znotraj neke države, ki vplivajo na razvoj mednarodnih odnosov. V prvem primeru gre za posebne znanstvene discipline, v odnosu do njih je disciplina mednarodnih odnosov splošna znanost; v drugem primeru pa gre za pomožne znanosti, in to takšne znanosti, katerih rezultate delno uporablja znanost o mednarodnih odnosih, in sicer toliko, kolikor ti re-

¹⁴ Dr. M. Bartoš, *Medunarodno pravo*, Beograd 1962, str. 4.

¹⁵ Dr. Đ. Ninčić, *Metodologija proučavanja mednarodnih odnosa*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1960, str. 3—4.

zultati dajejo vpogled v to, kakšen je vpliv delovanja posameznih dejavnikov na razvoj mednarodnih odnosov. V obeh primerih pa znanost o mednarodnih odnosih ustvarja sintezo dobljenih rezultatov, vendar s to razliko, da v prvem primeru obstaja popolna integracija v širše, kompleksnejše področje raziskovanja, v drugem primeru pa ostane vsa pomožna znanost zunaj dosega znanstvenega področja mednarodnih odnosov.¹⁶

V svojem delu »Contemporary Theory in International Relations« meni S. Hoffman, da — dokler ne bo neke discipline, ki bo »nadzorovala« vse druge pristope v mednarodnih odnosih — bo vsak od teh obravnaval to področje iz svoje ozke perspektive. Takšna disciplina bi bila srž vsega, kar naj bi obravnavali na področju mednarodnih odnosov; z njo naj bi postavili določena načela in osnove za urejanje te problematike. Skratka, temeljna naloga te discipline bi bila zgraditi *teorijo mednarodnih odnosov*.¹⁷ Podobno razpravlja tudi J. Burton, ki pravi, »da interdisciplinarni interes v mednarodnih odnosih ne bi smel biti pomešan s študijem znotraj posebne avtonomne discipline.«¹⁸

Tudi dr. Šahović opredeljuje znanost o mednarodnih odnosih kot »enotno sintetično zasnovano znanstveno disciplino«, vendar pa ji pripisuje »skupni kot« pri analizi splošnih zakonitosti družbenega razvoja, pri proučevanju družbenopolitične vsebine mednarodnih odnosov.¹⁹

Nam najbližja definicija predmeta znanosti o mednarodnih odnosih je tista, ki jo podajata V. Gavranov in M. Stojković. Menita, da je ta znanost »splošna družbena znanost, ki proučuje zakonitosti razvoja mednarodne skupnosti kot oblike družbene organizacije in mednarodnih odnosov kot družbenih procesov v razvoju mednarodne skupnosti«. V tej zvezi sodita, da je predmet discipline mednarodnih odnosov »proučevanje družbenega pomena in strukture mednarodne skupnosti in družbenih procesov, ki se kot specifični oblikujejo v mednarodni skupnosti. Vidiki njihovih manifestacij, kot so to politični, vojaški, gospodarski in drugi odnosi, so s stališča znanosti o mednarodnih odnosih samo vidiki uveljavljanja in uresničevanja splošnih procesov v mednarodni skupnosti.«²⁰

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ S. Hoffman, Contemporary Theory in International Relations, Uvod.

¹⁸ »Mednarodni odnosi so posebna disciplina v takšnem smislu, da ekonomisti, psihologi in drugi prispevajo svoj delež samo kot znanstveniki na področju mednarodnih odnosov s tem, da razvijajo terminologijo in koncepte, ki so potrebni, da opišemo in razložimo mednarodni sistem in procese v njem. Ko bo filozofska faza končana in koncepti ter terminologija splošno priznani, tedaj bodo mednarodni odnosi na veliko izkoriščali interes drugih disciplin. Toda njihova terminologija in koncepti bodo pomembni samo v odnosu do te discipline.« J. Burton, International Relations, Cambridge 1967, str. 13.

¹⁹ Dr. M. Šahović, Mednarodni odnosi, str. 11.

²⁰ Dr. V. Gavranov, dr. M. Stojković, Mednarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije, Beograd, Savremena administracija 1972, str. 10.

Primerjaj definicijo, ki jo uporablja pisec tega sestavka: »Disciplina mednarodnih odnosov proučuje zakonitosti razvoja mednarodne skupnosti kot sociološko in politično relevantnega fenomena in se ukvarja z dejavniki, ki delujejo v njej, to je z globalnimi in drugimi družbenimi skupinami, njihovimi interesi in odnosi, ki se vzpostavljajo na temelju teh interesov.« Dr. V. Benko, Mednarodni odnosi I., FSPN. Ljubljana 1970.

Iz tega, kar smo doslej povedali o razvoju in oblikovanju discipline mednarodnih odnosov, je razvidno, da je v njej še do nedavnega prevladoval zgodovinsko-deskriptivni pristop, oziroma, da se je razvijala »interdisciplinarno« kot nekakšna zmes podatkov iz filozofije in zgodovine, načel diplomatske tehnike, pa tudi odkrivanja družbenega ozadja legalnih formalizmov. Tako je sicer nastalo upoštevanja vredno obilje podatkov in referenc na dogodke in situacije v preteklosti, ki pa je terjalo, da bi ga organizirali, selekcionirali in interpretirali ter iz njega izluščili pglavitne dejavnike in spremenljivke v mednarodnih odnosih. Z drugimi besedami povedano, specialisti na tem področju so se praktično od konstituiranja te discipline sèm ukvarjali z nalogo zagotoviti takšne teoretske okvire, ki bi ustvarili pogoje za uresničevanje navedenih potreb, v skrajni konsekvenci pa s teorijo mednarodnih odnosov usposobili to disciplino za predikcijo oziroma prognozo.

Če sprejmemo trditev, da lahko merimo napredek neke znanosti po tem, ali že oblikuje teorije splošnega pomena, bi za disciplino mednarodnih odnosov veljalo reči, da je tudi še danes v fazi, ko skuša s sistematičnim postavljanjem hipotez brez specifičnih empiričnih referenc, pojasnjevanjem teh hipotez, vendar obogatenim z referencami na čas in prostor, in z omejenimi posplošitvami, nanašajočimi se v glavnem na ožje segmente mednarodnih odnosov, graditi splošnejše in širše konceptualne okvire. Na tej ravni si prizadevamo, da bi razlikovali in razumeli trdne vidike pojavov v mednarodni skupnosti od spremenljivih in nekontroliranih. V srži teh prizadevanj pa je iskanje nekega načela, nekega *eksplisitno* izraženege kriterija, ki bi rabil za selekcijo problemov, za njihovo intenzivno analizo in končno za identifikacijo determinant za razvoj mednarodne skupnosti in mednarodnih odnosov.

Dosedanja prizadevanja v meščanskih teorijah mednarodnih odnosov — in genetično gre za meščansko znanost — da bi zasnovali splošno teorijo mednarodnih odnosov, niso dala zadovoljivih in pričakovanih rezultatov. Neuspehi so dali povod za to, da je eden od najpomembnejših meščanskih teoretikov, R. Aron, postavil vprašanje, za kaj si sploh prizadevamo, ko govorimo o teoriji mednarodnih odnosov. Takole pravi: »Če naj bi govorili o teoriji mednarodnih odnosov v istem smislu, kot na primer govorimo o ekonomski teoriji, potem to ne bi imelo nobenega smisla«, kajti, »vse je namreč odvisno od tega, kaj od take teorije pričakujemo. Če gre za to, da določimo specifičnosti mednarodnih odnosov in mednarodne skupnosti, njeno strukturo, sisteme, ki se v njej pojavljajo, dejavnike v njej, da nadalje določimo listo glavnih spremenljivk, da poskušamo postavljati hipoteze o tem, kako neki mednarodni sistem deluje v pogojih multipolarnosti ali pa bipolarnosti, v pogojih, ko je homogen ali pa heterogen, potem smo si zastavili realnejše smotre in ima takšno opredeljevanje teorije tudi realnejšo vrednost.«²¹ Takšno stališče ni v prid

²¹ R. Aron, *What is a Theory of International Relations.*

prizadevanjem, da bi ustvarili teorijo v smislu globalnega kompleksa splošnih zakonov, ki bi omogočili predikcijo.

In ne samo to. Pokazalo se je, da so neuspešni tudi tisti poskusi zasnovati parcialne teorije na mikroravnini, katerih namen je bil, da bi omogočile predikcijo posameznih družbenih pojavov. To na primer velja za konflikte, kjer uporabljajo različne matematične metode, kot so modeliranje, ekstrapolacija, teorija iger, kjer neuspehe lahko pripišemo temu, da so te pojave obravnavali tako, da niso upoštevali njihove povezanosti s tokom zgodovinskega dogajanja. Naj gre za predikcije ali pa za napovedi družbenih pojavov na področju mednarodnih odnosov, vedno je neogibno potrebno poznati splošne zakonitosti družbenega razvoja ter vse empirične podatke, ki zadevajo proučevani pojav.

II

»Izhodišni temelj človeškega razmišljanja je začetno stanje prizadevanja h kakemu cilju. Želja je mati misli. Teleologija se pojavlja pred analizo«, pravi angleški pisec E. H. Carr, ko govori o začetkih discipline mednarodnih odnosov ob koncu prve svetovne vojne.²² V ta čas namreč sodi zavračanje stališč, da je vojna stvar, ki zadeva samo poklicne vojake, in da je mednarodno politiko moč še naprej prepuščati rokam poklicnih diplomatov. Tako je ta disciplina nastala kot odgovor na zahteve, ki so presegle zgolj okvire intelektualnih in akademskih krogov, bila je ustvarjena za to, da bi rabila nekemu določenemu namenu, in je tako šla po poteh drugih, že poprej konstituiranih znanosti. Lahko bi rekli, da so prva svetovna vojna in njene strahotne posledice vzpodbudile potrebo po kontinuiranem in sistematičnem raziskovanju mednarodnih konfliktov, in to v širšem kontekstu mednarodne politike, po odkrivanju njenih zakonitosti in predvidevanju objektivnega razvoja.

Tako namen te razprave kot tudi prostor, ki ji je namenjen, ne dopuščata, da bi podrobno obravnavali rezultate, ki jih je dala na novo konstituirana disciplina v obdobju po prvi svetovni vojni. Poudarili bi le, da je po eni strani sledila dvema poglavitnima tokovima, razvitima že v obdobju pred tem, to je racionalizmu in realizmu, po drugi strani pa, da so se v njej že pojavili nekateri novi pristopi, vzpodbujeni od dosežkov drugih, tudi naravoslovnih znanosti. V prvem in drugem primeru pa bi lahko ugotovili vsaj dvoje, po našem mnenju za raziskovanje mednarodnih odnosov bistvenih oznak, in sicer:

1. Da gre za teoretične pristope, ki so imeli ambicije razviti globalno teorijo mednarodnih odnosov, kar na primer velja za realistično teorijo²⁴, ali pa, da bi se prikopali do takšne teorije na temelju rezultatov, ki bi jih dale obsežne empirične raziskave, kar na primer velja za funkcionalne sistemske analize.²³

²² E. H. Carr, *The Twenty Year's Crisis 1919—1939*, London, Mac Millan 1954, str. 3.

²³ Utemeljitelj Hans Morgenthau z delom »Politics among nations«.

2. Da so njihove razlage mednarodnih pojavov večinoma ostale v okviru tradicije oziroma tistega, čemur J. Burton pravi »ortodoksni koncepti«, tradicije, ki se začena s Kautiljo in nadaljuje z Machiavellijem, če se v tej zvezi dotaknemo samo izsledkov, do katerih je prišla realistična teorija in delno funkcionalna sistemska analiza.²⁴ Bistvo le-teh pa je, da v njih ni zgodovinsko-kritične in družbeno-ekonomske analize procesov v mednarodni skupnosti, še posebno pa ne razumejo zgodovine kot procesa spopadanja protislovij v njihovih specifičnih manifestacijah na mednarodnem prizorišču.

Bilo bi enostransko, če bi zanikali, da večina porajajočih se meščanskih teorij o mednarodnih odnosih ni upoštevala celovitosti mednarodnih odnosov in medsebojne odvisnosti njihovih primarnih subjektov. Prav tako bi bilo netočno trditi, da vsaj nekatere od teh teorij niso definirale meščanske kapitalistične in industrijske revolucije kot izhodišča, iz katerega gre razvoj v svetovni trg, kolonialne ekspanzije, nastanek univerzalnih ideologij, zaton Evrope kot žarišča mednarodne skupnosti, prvo svetovno vojno in zlom dotlej relativno homogene družbeno-ekonomske baze mednarodnih odnosov — in tako naprej. Toda če je bila celovitost mednarodnih odnosov bodisi eksplicitno ali pa implicitno sprejeta kot postulat, je bržkone paradoksalno, da se v razlagi, ki nam jo daje najbolj izdelana od vseh teorij, to je realistična teorija, vračajo k »podedovanim«, v nekaterih primerih z znanstveno aparaturo »oplemenitenim« kategorijam »nacionalnega interesa« ali pa »ravnotežja moči« — ali pa se zatekajo h konstruiranim modelom v smislu Webrovih »idealnih tipov«. Le-ti naj bi pomagali razložiti mednarodne odnose s primerjanjem s politično-diplomatskimi in vojaškimi konstelacijami v kitajskem, indijskem, starogrškem ali pa srednjeveškem italijanskem sistemu. Enake pomanjkljivosti, to je zanemarjanje družbeno-ekonomskih procesov v mednarodnih odnosih, dejanskih gibalnih sil v njih, in specifične ideološke dinamike, so prav tako značilne za tiste teoretske pristope, opirajoče se na druge že konstituirane discipline, ki so iskali vzroke za prvo svetovno vojno, na primer, v nezadostno razvitih komunikacijskih mehanizmi, v nacionalizmu kot kolektivno-psihološki kategoriji, v uporabi darvinističnega modela boja za moč in obstanek ali pa v primatu geografskega dejavnika, ki naj bi bil dominanten, v različnih inačicah od Mackinderja do geopolitične šole.

Posebno pa bi lahko očitali enostranost, pravzaprav že ideološko omejenost, tistim pristopom in tehnologijam, ki so pričele cveteti v obdobju po drugi svetovni vojni in ki imajo skupen imenovalec, to je racionalizirati mednarodne odnose tudi s sredstvi moderne ekonomske analize. To navsezadnje kaže že terminologija, kakršno uporabljajo, na primer »feed-back«, »in-put«, »out-put« itd. Praktični cilji teh pristopov in so-

²⁴ Njen najvidnejši zagovornik na področju mednarodnih odnosov je Morton Kaplan z delom »System and Process in International Relations« v katerem je — med drugim — konstruiral šest modelov mednarodnih sistemov v smislu »idealnih tipov«.

cialnih tehnologij so na dlani: povečati zanesljivost znanstvenih predvidovanj in odstranjevati negotovost iz politične akcije. Zanje je tipična anglosaksonska — natančneje ameriška — »filozofija izbora«, pravzaprav voluntarizem, vendar izpeljana za ceno reduciranja politične in družbene vsebine mednarodnih odnosov in pa poti kvantifikacije, kar naj bi dajalo praktični politiki večje možnosti za določanje alternativ in za izbor najprimernejše med njimi.

V čem je pomen meščanske kapitalistične in industrijske revolucije za graditev teorije mednarodnih odnosov?

Ko govori K. Marx o angleški in francoski revoluciji v 17. in 18. stoletju, pravi: »Revoluciji v letu 1648 in 1789 nista bili angleška in francoska revolucija, bila sta to revoluciji evropskega stila. Nista bili zmagi nekega določenega družbenega razreda nad starim političnim redom; bili sta proklamaciji političnega reda za novo evropsko družbo. V njih je zmagalo meščanstvo. Toda zmaga meščanstva je bila tedaj zmaga nekega novega družbenega reda, zmaga meščanske lastnine nad fevdalno, nacionalnosti nad provincializmom, konkurence nad cehovstvom...²⁵

Meščanstvo je moglo zmagati povsod tam, kjer se je identificiralo s kapitalističnim načinom proizvodnje, in zgodovinske posledice, ki dajejo pečat strukturi sodobnih mednarodnih odnosov, so nastale povsod tam, kjer je kapitalistični način proizvodnje povzročil industrijsko revolucijo.

Dvoje pomembnih procesov izhaja iz kapitalistične revolucije, ki odsevata tako na ravni horizontalne delitve človeštva, to je v mednarodni skupnosti, kot v notranjih strukturah posameznih družb. Gre za nastanek sodobne univerzalne mednarodne skupnosti, ki ima za podlago svetovni trg, in za nastanek moderne nacionalne države. Za oboje je odločilen razvoj proizvodnih sil. Proces nastajanja univerzalne mednarodne skupnosti in moderne nacionalne države se pričenjata takrat, ko se spreminjajo produkti za zadovoljevanje človeških potreb v blago, ko se produkcija orientira ne na zadovoljevanje potreb kot takih, marveč na abstraktni trg, ko prihaja do produkcije sistematične presežne vrednosti, ko se vse družbene energije koncentrirajo za razmah in za povečanje produkcije ter produktivnosti in ko je država tista, ki politično vodi te procese. S tem se po eni strani pričenjajo razvijati sistematični ekonomski in politični odnosi med subjekti v mednarodni skupnosti in s tem se po drugi strani razvija moderna nacionalna država. Predvsem s pomočjo in participacijo meščanstva, tega naprednega in k oblasti stremečega razreda, ki je bil zainteresiran za nacionalni trg in za njegovo obrambo, je bilo mogoče organizirati moderno nacionalno državo, vzpostaviti ali pa utrditi tiste instrumente oblasti in vlade, ki so omogočili — v političnem in ekonomskem smislu — funkcioniranje nacionalnega trga. Z afirmacijo oblasti, koncentrirani v *eni točki* in kot nosilec suverenosti, so bili postopoma izključeni posamezni centri politične, ekonomske in vojaške moči na ver-

²⁵ K. Marx, »Aus dem literarischen Nachlasse«, Bd III, Citirano po: N. Buharin, *Theorie des historischen Materialismus*, Hamburg 1922, str. 292.

tikali — kar je bilo značilno za fevdalni družbeno-ekonomski red — s čimer so prišli jasneje do izraza centri takšne oblasti na horizontalni ravni, to je v mednarodni skupnosti. Ta država se kot birokratsko centralizirana in nacionalna država pojavlja kot varuh nacionalnega trga, hkrati pa vstopa v boj za presežek dela na svetovnem trgu, v mednarodni skupnosti, ki v obdobju imperializma že obsega ves svet, v katerem pa še obstoja delitev na politične subjekte in politične objekte.

V naših dosedanjih izvajanjih smo se zavzemali za to, da je potrebno mednarodne odnose obravnavati v njihovi celovitosti in da je mednarodna skupnost kot kompleksno okolje, v katerem potekajo ti odnosi, predmet proučevanja naše discipline. Za graditev teorije mednarodnih odnosov so sicer pomembni različni, rekli bi, taktični problemi v sicer kompliciranih procesih, kakršni se razvijajo med političnimi enotami znotraj mednarodne skupnosti, ki jih ne moremo neposredno in shematično razlagati iz zakonov gibanja kapitala. Ti zahtevajo poznavanje političnih, vojaških, tradicionalno kulturnih elementov, mehanizmov usklajanja, kooperacije, konfliktov, procesov odločanja, obvladovanja kriz ipd. Na tej ravni je možno in tudi koristno konstruirati posamezne modele, vzporejati različne diplomatsko-politične konstelacije, izkoriščati socialne tehnologije, tehnike itd. Toda za *strateško analizo* je, po našem mnenju, relevanten predvsem razvoj mednarodnih odnosov in mednarodne skupnosti od obdobja, ko zadobijo odnosi značaj totalnosti in ko strukturni elementi — faktorji, odnosi in norme — odsevajo to totalnost. To pa je obdobje od meščanske kapitalistične in industrijske revolucije naprej. S takšno analitično perspektivo je mogoče odkrivati te strukturne elemente v njihovem gibanju, določati njihov medsebojni odnos, spremembe v njihovi specifični teži, raziskovati oblike njihovega uveljavljanja itd.

S te plati in z vidika graditve teorije mednarodnih odnosov na temelju raziskovanja splošnega zgodovinskega okvira v posameznih obdobjih razvoja mednarodne skupnosti po meščanski kapitalistični in industrijski revoluciji so po našem mnenju relevantni naslednji procesi:

1. Veliki revolucionarni proboj je bil izveden v Evropi, in to najprej v njenem zahodnem, k Atlantskem oceanu gravitirajočem delu. Ta je mogel izkoristiti vse prednosti, ki so izhajale iz tega. S kolonialno ekspanzijo se notranji akumulaciji dodaja še akumulacija, črpana s kolonialnimi metodami na zunajevropskih področjih.

Možnosti za proboj so bile različne, odvisne predvsem od stopnje in tempa notranjih družbenih in političnih preobrazb v posameznih evropskih državah. Odtod različni rezultati z vidika krepitve nacionalne moči le-teh, kar je relevantno za analizo na taktični ravni (oblikovanje koalicij in protikoalicij, različne diplomatsko-politične konstelacije itd.).

2. Za razvoj mednarodnih odnosov do začetka prve svetovne vojne je značilno povezovanje evropskega industrijskega kapitala z vojno-organizacijskimi vrhovi v posameznih državah in podrejanje mednarodne skupnosti interesom tega kapitala. Imperializem »kot najvišji stadij kapita-

lizma« pomeni zgodovinsko prvo uresničevanje svetovne enotnosti in splošnosti.

3. Na ravni strateške analize je za nadaljni razvoj mednarodne skupnosti bistvenega pomena odprtost družbenih sistemov, ki raste s procesom diferenciacije in ki jo povečuje razvoj komunikacij.

Afirmacija univerzalnih ideologij, zlasti socializma, je izraz integracije notranjih in zunanjih faktorjev.

Medtem ko so v obdobju pred meščansko kapitalistično in industrijsko revolucijo predvsem notranji faktorji določali razvoj neke družbe, naraste po njej pomen zunanjih faktorjev in zunanjih vzročnosti.

Kar zadeva graditev teorije mednarodnih odnosov je marksistična hipoteza o vplivanju notranjega družbeno-ekonomskega reda na oblikovanje zunanje politike in mednarodnih odnosov nedvomno pomembna, zlasti glede na proučevanje razrednih interesov, ki se uveljavljajo v zunanji politiki. Vendar pa zahteva ta hipoteza nadaljno interpretacijo in dopolnjevanje. Po eni strani je potrebno določiti tudi druge faktorje, ki morejo omejevati ali pa modificirati vpliv notranjega družbeno-ekonomskega reda na zunanjo politiko (tako npr. faktor industrializacije, kulturnih determinant, nacionalnih karakteristik itd.), po drugi strani pa določiti vplive in načine vplivanja zunanjega okolja na notranji družbeno-ekonomski red in odtod na zunanjo politiko.

4. Če je v svetu do konca 18. stoletja še potekal relativno enakomerni družbeno-ekonomski in kulturni razvoj, se z meščansko kapitalistično in industrijsko revolucijo začenja proces polarizacije sveta v njegov industrijski center in njegovo agrarno-surovinsko periferijo, kar je danes bistveni strukturni element sodobne mednarodne skupnosti.

5. Krizna obdobja v drugi polovici 19. stoletja kot manifestacije kapitalističnemu sistemu imanentnih protislovij dosežejo vrh z izbruhom prve svetovne vojne. Vanjo posežejo ZDA, ki se od 1914. do 1945. leta in tudi poslej krepijo tako na račun svojih zaveznikov kot na račun sovražnikov. Tako lahko po koncu druge svetovne vojne prevzamejo vodilni položaj v kapitalističnem svetu.

6. Rezultati prve svetovne vojne protislovij med kapitalističnimi državami niso razrešili. Ta protislovja so se reproducirala v novih razmerah, za katere je značilen pojav Sovjetske zveze kot prve socialistične države, stagnacija kolonialne ekspanzije in kolonialnega sistema nasploh in nadaljna preobrazba konkurenčne ekonomike v monopolni kapitalizem, v katerem so velike korporacije glavni vir politične oblasti.

Sovjetska zveza je bila za dolga leta potisnjena v izolacijo, kar je pogojevalo specifičen razvoj v smislu obrambe socializma v eni deželi, nadaljnje krepitve države in njenega aparata.

7. Druga svetovna vojna je s protikolonialno revolucijo oslabil kapitalizem na njegovi periferiji in ga zrušila v azijskem centru in v vzhodnem delu evropskega prostora, ne pa tudi v njegovem zgodovinskem jedru. To mu je uspelo z blokiranjem in utesnjevanjem naprednih druž-

benih sil v zahodni Evropi, ko so s konfrontacijo med ZDA in Sovjetsko zvezo in razvijajočo se bipolarnostjo eminentno družbeni konflikti zado- bili značaj meddržavnih konfliktov, s čimer je ZDA kot najrazvitejši ka- pitalistični državi uspelo utrditi razrahljane družbene in politične struk- ture v tem jedru. To pa ne pomeni, da so bili odpravljene vzroki za glo- boko krizo v družbenih odnosih znotraj kapitalističnega sveta, pa tudi za krize med samimi kapitalističnimi državami.

8. Za procese v mednarodni skupnosti v zadnjih desetih letih, to je po zatonu klasične hladne vojne, je značilno naslednje:

a) Socializem se je uveljavil kot svetovni proces, na svetovno prizo- rišče stopajo nove družbene in politične sile,

b) Razvoj proizvajalnih sil, nova kvaliteta orožja in nedeljivost sveta so elementi, na podlagi katerih je miroljubna koeksistenca prvokrat v zgodovini človeštva postala ne samo nujnost in potreba, marveč obstaja tudi že možnost njenega uresničevanja.

c) Boj za emancipacijo in razvoj je z iztekom protikolonialne revo- lucije postal strukturno določujoči element v mednarodnih odnosih. No- silke teh zahtev so države, ki so se osvobodile po koncu druge svetovne vojne. Ta boj poteka hkrati s procesom razredne stratifikacije v novo osvobojenih in nerazvitih deželah, vanj pa se v različnih pojavnih obli- kah vpleta neokolonializem.

d) »Dialogu« med Sovjetsko zvezo in ZDA, je sledil »dialog« med ZDA in Kitajsko. S tem se je pričela oblikovati specifična konstelacija, imenovana trikot supersil, ki ima mnoge značilnosti tradicionalne diplo- matske taktike in prilagajanj političnim, ekonomskim in vojaškim realno- stim, pri čemer je pogosto težko razločevati taktiko od strategije in ob- ratno.

e) Na temelju znanstvene in tehnične revolucije, je kapitalistični si- stem regeneriral svoje strukture in razširil ekonomsko reprodukcijo ka- pitala. To posebej velja za ZDA. Z gospodarskim vzponom zahodne Evrope in Japonske in z industrijsko ekspanzijo le-teh, so postale pozicije ZDA ogrožene, kar se politično izkazuje v slabitvi Atlantskega pakta, v ekonomskem pogledu pa sta pokazatelja takšnega razvoja npr. deficit v plačilni bilanci ZDA in odrekanje vloge dolarja kot mednarodnega pla- čilnega sredstva. V težnji, da obvlada ta industrijsko najbolj razvita pod- ročja, se ZDA poslužujejo različnih sredstev, med njimi predvsem t. i. multinacionalnih družb in naftne krize. Boj med kapitalističnimi državami za razdelitev tržišč in surovin aktualizira Leninovo analizo protislovij v kapitalističnem svetu.

S tem smo se dotaknili samo nekaterih pojavov, ki se nam zdijo po- membni za analizo splošnega zgodovinskega okvira kot podlage za gra- ditev teorije mednarodnih odnosov. Skica, ki smo jo podali, je nepopolna, ker bi nedvomno morali vanjo vključiti še druge teme, kot na primer vlogo in pomen tehnologije v strukturiranju mednarodnih odnosov, trans- formacijo moči in sile oziroma njunega funkcioniranja v pogojih nede-

ljivega, vendar — kar zadeva stopnje ekonomskega razvoja — razklanega sveta itd.

Postavitev tako širokega analitičnega okvira, ki naj omogoči, da — kot smo že dejali — odkrivamo strukturne elemente v mednarodni skupnosti v njihovem gibanju, določamo njihov medsebojni odnos, spremembe v specifični teži in njihovem uveljavljanju, naravno ne pomeni, da bi smeli puščati ob strani raziskovanje mikro-faktorjev. Kot ugotavlja J. Wiatr²⁶, je izhodiščna marksistična hipoteza, ki poudarja vpliv makrodružbenih faktorjev na zunanjo politiko in mednarodne odnose sicer srž sociološke interpretacije mednarodnih odnosov, vendar pa mora biti konstantno dopolnjevana z novimi elementi. Med nje sodijo mikro-faktorji, ki jih odkriva na primer sociologija organizacije in ki so relevantni za analizo mehanizma ustvarjanja in uresničevanja zunanje politike ter mesta, ki ga imajo pri tem birokratske skupine ali pa sociologija profesionalnih skupin za boljše razumevanje faktorjev, ki določajo ponašanje diplomatov, vojaških oseb itd. Dopolnjevanju odnosno modifikaciji marksističnega izhodišča za obravnavanje zunanje politike in mednarodnih odnosov bi končno rabilo tudi vključevanje ideoloških in psiholoških faktorjev v smislu vrednostnih sodb, ocenjevanja lastnih ciljev in sredstev, predstav o drugih partnerjih v mednarodnih odnosih in predpostavk, ki zadevajo verjetnost učinkovanja specifičnih akcij. Razlike v percepcijah ljudi morejo biti na prej omenjenih področjih občutne, zavaljo česar je raziskovanje teh faktorjev slejkoprej neobhodno.

²⁶ J. J. Wiatr, A sociological perspective in the study of International Relations, International Social Science Journal, UNESCO, N° 1, 1974, str. 115.

MAJDA STROBL

Gibljivi mandat delegatov v Sloveniji

Normativni ustavni temelj gibljivega mandata (fleksibilnega mandata, mandata ad hoc) delegatov v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti v Sloveniji (občinskih skupščinah, skupščinah skupnosti občin kot posebnih družbenopolitičnih skupnosti in skupščini SR Slovenije) je določba 162. člena ustave SR Slovenije.

Ta določa, da delegacije temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti ali več delegacij skupno pošiljajo, po postopku, ki ga določijo ustava, statuti in zakon, v skupščine družbenopolitičnih skupnosti delegate glede na vprašanja, ki se obravnavajo v skupščini.

V primerjavi z določbami ustav drugih republik je ta določba o delegiranju delegatov specifična (vendar v skladu s temeljno določbo 138. člena ustave SFRJ).

Za ta sistem smo se v Sloveniji odločili, če citiram besede tovariša S. Kraigherja, predsednika skupne komisije vseh zborov skupščine SR Slovenije za ustavna vprašanja, v ekspezeju k predlogu ustave SR Slovenije, zato, »ker zagotavlja trajno povezavo delegata z delegacijo in delovni značaj bodočih skupščin, ker bodo vedno na seje prihajali zares tisti člani delegacij, ki se bodo za določeno vprašanje posebej pripravili v delegaciji in povezavi s samoupravnimi organi in družbenopolitičnimi organizacijami — ne pa na podlagi nekega enkrat za štiri leta danega splošnega pooblastila. *Stalnost delegacij in gibljivost delegatov* v največji možni meri zagotavlja, da bodo avtentični interesi delavcev prišli v novih skupščinah kar najbolj do izraza in da bodo možnosti računov z nepoučeno delegatov in podobno reducirani na najmanjšo mero. Gibljivi delegati iz vrst delegacij, ki bodo z njimi v stalni povezavi, zagotavljajo njihovo dejansko odgovornost in jo bo mogoče preverjati ob vsakem zasedanju skupščinskih teles.«

Takšno mnenje je prevladovalo vseskozi pri delu komisije za ustavna vprašanja in je bilo tudi sprejeto v javni razpravi o osnutku ustave.

Pripombe k osnutku ustave in predloge, naj bi delegate za skupščine družbenopolitičnih skupnosti neposredno volili delovni ljudje oziroma da naj bi delegacije oziroma konference delegacij izvolile stalne delegate v skupščine družbenopolitičnih skupnosti, so posamezniki obrazlagali s tem,

da predvideni sistem pomeni v bistvu še bolj posredni način odločanja v primerjavi s sedanjim in zmanjšuje možnost, da pridejo do izraza resnični interesi delovnih ljudi, oziroma da bo ta sistem neracionalen, neučinkovit in zapleten ter da bo omogočil koncentriranje družbene moči v rokah politično-izvršilnih, upravnih in drugih organov, ki so stalni, hkrati pa zameglil odgovornost teh nasproti delegatskim zborom in skupščini, ki bodo v stalnem gibanju in spreminjanju.

Taki predlogi so bili zavrženi, saj so po večini izraz nepoznavanja in nerazumevanja delegatskih odnosov, ki smo jih z novo ustavo postavili kot temelj skupščinskemu sistemu oziroma celotnemu družbenopolitičnemu sistemu.

Neposredne volitve oziroma izbira stalnih delegatov v delegaciji v bistvu pomenijo splošno politično pooblastilo delegatu, delegacije pa bi v najboljšem primeru postale posvetovalno telo.

To pa je prav nasprotno od tega, kar smo hoteli z uvedbo delegatskega sistema. Mandat delovnih ljudi za določeno delegatsko mesto v skupščini imajo vsi člani delegacije; z njihovo izvolitvijo so delovni ljudje izrazili svoje zaupanje vsem — prav gotovo pa je, da bo pri delu in odločanju v skupščini najbolje opravičil to zaupanje član delegacije, ki dobro pozna problematiko, ki je na dnevnem redu posamezne seje ustreznega zbora ali drugega telesa skupščine in se je v delegaciji ali v neposrednem stiku z delovnimi ljudmi seznanil z interesi delovnih ljudi, ki so ga izvolili v delegacijo. Zaradi tega je tudi njegova odgovornost delegaciji in temeljni samoupravni skupnosti oziroma organizaciji, ki ga je izbrala, zelo realna in konkretna. Obveznost, da se delegacija sestane pred vsako sejo zbora, da bi določila člana, ki se bo seje udeležil, in zavzela stališče o vprašanju, ki je na dnevnem redu, v skladu s smernicami delovnih ljudi v temeljni samoupravni skupnosti oziroma organizaciji, pomeni institucionalizirano realno vez gibljivega delegata z delovnimi ljudmi in s svojo delegacijo. Seveda ne moremo zanikati možnosti, da se prav taka pristna vez lahko vzpostavi in goji v primeru neposredne izvolitve delegata ali izbire stalnega delegata v delegaciji, vendar je to samo možnost, ki se ji lahko vsak delegat izogne, ker že ima stalno pooblastilo.

Prav isto velja za delegata, ki ga delegira več delegacij skupaj, povezanih v konferenci delegacij. Tudi konferenca delegacij ni poseben organ, ki ogroža neposredne vplive delovnih ljudi pri odločanju; nasprotno, tudi ta je organizirana oblika trajnega sodelovanja delegacij in njenih članov in neposredne povezanosti delovnih ljudi s skupščinami in drugimi organi, v katerih se sprejemajo odločitve in uresničujejo avtentični interesi delovnih ljudi.

Drugo pa je vprašanje racionalnosti, učinkovitosti in zapletenosti delovanja skupščin zaradi sprotnega pošiljanja delegatov glede na vprašanja, ki se obravnavajo v skupščini.

Splošno znano pa je dejstvo, da najbolj »racionalne« rešitve niso vedno tudi najbolj demokratične. Za doseg ciljev, ki postanejo uresnič-

ljivi prav v delegatskem sistemu, je nujno potrebno izbrati ustrezno pot, četudi bo daljša in napornejša.

Prepričani smo tudi, da bodo novosti pri izbiranju delegatov in delovanju skupščin, ko jih bomo preizkusili v praksi ob prizadevnem sodelovanju vseh in vsakogar in ob trajni aktivnosti tudi družbenopolitičnih organizacij, omogočile večjo učinkovitost, in sicer zato, ker lahko upravičeno pričakujemo, da se bodo na tak način sprejete odločitve tudi dosledneje izvajale v praksi.

Kar se pa tiče »zapletenosti«, ki nekatere navdaja s skepso, se le-tej popolnoma ne moremo izogniti, če resnično hočemo, da bodo avtentični interesi delovnih ljudi neposredno prisotni v vseh organih in na vseh ravneh, kjer se bodo sprejemale odločitve (oblastvene ali samoupravne), ki pomenijo uresničitev teh interesov in zadovoljitev potreb delovnih ljudi.

V zvezi z uvajanjem gibljivega mandata delegatov skupščin družbenopolitičnih skupnosti v Sloveniji se nam zastavlja tudi nekaj vprašanj o delovanju skupščin v novi sestavi in v novi funkciji.

Predvsem si moramo biti na jasnem, kaj pomeni določba 162. člena ustave SR Slovenije, »da pošiljajo delegacije oziroma več delegacij skupaj v skupščine družbenopolitičnih skupnosti delegate glede na vprašanja, ki se obravnavajo v skupščini«. Glede na že omenjeni smoter, ki ga želimo doseči z gibljivim mandatom delegatov, si lahko dovolimo sklep, da je treba izraz »vprašanje« tolmačiti širše, tako da zajema morda celo področje ali del področja, npr. zdravstva, vzgoje, izobraževanja, trgovine itd.

In dalje! Nobenega zadržka ni, da delegacija za posamezno vprašanje pošlje istega delegata večkrat, čeprav bi tudi drugi njeni člani bili sposobni, da se ustrezno pripravijo in se dobro zavzemajo za stališča, ki so jih sprejeli v delegaciji. To bo prejkone celo pravilo, da bodo istega člana delegacije poslale večkrat, če bo isto vprašanje (v več fazah) na dnevnem redu seje zborov oziroma skupščine večkrat.

Z uvedbo delegatskega sistema bo potrebno v temelju spremeniti delovanje skupščin družbenopolitičnih skupnosti. Še bolj pa to velja za sistem, kjer delegat ne bo stalen, ampak delegiran za posamezno vprašanje. V razpravi o osnutku ustave je bilo o tem dosti govora. Med drugim so se izoblikovala stališča, da bodo skupščine morale svoje delo dokaj dolgoročno programirati, da bi temeljne samoupravne skupnosti in organizacije mogle zavzeti o posameznih vprašanjih temeljne smernice (na neprepogostih zborih delovnih ljudi) in delegacije, konference delegacij in skupine delegatov oziroma zbori občinskih skupščin pravočasno in kvalificirano sprejeti svoja stališča, vključno s konsultiranjem drugih delegacij, konferenc in skupnosti.

Zaradi racionalnosti delovanja bi bilo umestno, da zajemajo vprašanja, ki bodo na dnevnem redu seje zborov skupščine, ista področja dela, da ne bo treba zamenjati delgatov ob vsaki točki dnevnega reda, čeprav tudi to ni nemogoče!

In končno, občutno bo treba zmanjšati krog vprašanj, o katerih bo odločala skupščina oziroma njeni zbori na sejah, več pa prepustiti v samostojno odločanje izvršilnim, upravnim in drugim organom in organizacijam — seveda v skladu s temeljnimi odločitvami in politike skupščine in ob popolni odgovornosti teh organov skupščini.

Postopke delegiranja ureja v Sloveniji sama ustava, zakon o volitvah delegacij in delegiranju delegatov v skupščine družbenopolitičnih skupnosti, statuti občin in skupnosti občin kot posebnih družbenopolitičnih skupnosti, statuti temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti (organizacij združenega dela, krajevnih skupnosti in drugih).

Določbe citiranega zakona omogočajo, da spoznamo specifičen sistem delegiranja delegatov v skupščine družbenopolitičnih skupnosti v Sloveniji vsaj v njegovih temeljih; podrobnosti (ki seveda to podobo izpopolnjujejo v zanimivih rešitvah), pa bi morali povzeti iz velikega števila statutov in drugih aktov občinskih skupščin, samoupravnih organizacij in skupnosti ter sporazumov med temi o oblikovanju konferenc delegacij.

V občini določi število delegatskih mest v vsakem zboru občinske skupščine statut občine (54. člen zakona). Delegacija temeljne samoupravne organizacije oziroma skupnosti delegira iz svoje sestave enega ali več delegatov v zbor združenega dela oziroma v zbor krajevnih skupnosti občinske skupščine glede na vprašanja, ki se obravnavajo v zboru.

Delegacije temeljnih samoupravnih skupnosti in organizacij, ki jim ne pripada delegatsko mesto v zboru združenega dela občinskih skupščin, se združijo v konferenco delegacij. Le-to oblikujejo s sporazumom (upoštevaje število zaposlenih v temeljnih organizacijah združenega dela, ki skupaj pošiljajo enega ali več delegatov v zbor) in v njem poleg drugega uredijo način delegiranja delegata oziroma delegatov v zbor skupščine, način sprejemanja stališč in razmerja med konferenco delegacij in delegacijami.

V republiki razdelijo mandate za zbor združenega dela po delegatskih okoliših za posamezna področja dela.

Zbori združenega dela ene ali več občinskih skupščin (»v delegatskih okoliših«) sporazumno določijo izmed članov vseh delegacij, ki delegirajo delegate v te zборе, *skupine delegatov* (po področjih dela) zaradi delegiranja delegatov v zbor združenega dela skupščine SRS.

V zbor občin pošiljajo po enega delegata vse občinske skupščine in skupščine skupnosti občin kot posebnih družbenopolitičnih skupnosti na način, ki ga določi statut. Statut občine Celje npr. določa, da pošlje delegata zbor oziroma zbori občinske skupščine, v katerih delovno področje sodi vprašanje, ki bo obravnavano na seji zbora občin. Zanimiva, vendar za zdaj še osamljena je ureditev v statutu mesta Ljubljana. Ta določa v 123. členu, da vsi zbori mestne skupščine enakopravno izvolijo izmed članov delegacij temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti, ki pošiljajo delegate v zборе mestne skupščine, oziroma izmed članov družbenopolitičnega zbora mestne skupščine *skupino delegatov* za pošiljanje

delegata na seje zbora občin skupščine SR Slovenije. Taka rešitev, ki je tudi praktična, ne izključuje možnosti, da zbor oziroma zbori mestne skupščine sami določijo temeljne smernice za reševanje vprašanj, ki so pomembna za mesto kot skupnost občin in posebno družbenopolitično skupnost, je za odločanje o njih pristojna skupščina SR Slovenije. Te smernice mora skupina delegatov upoštevati pri oblikovanju stališč, za katera se bo v zboru občin zavzemal delegat mestne skupščine.

Skupine delegatov v zborih združenega dela občinskih skupščin in zbor oziroma zbori občinskih skupščin pošiljajo izmed svojih članov na vsako zasedanje zbora združenega dela oziroma zbora občin skupščine SR Slovenije za vsako dodeljeno delegatsko mesto delegata glede na to, kakšna vprašanja se bodo obravnavala na seji zbora. (Statut občine Celje npr. določa, da mora skupščina občine pred zasedanjem zbora občin razpravljati o tem vprašanju, če stališče ni bilo oblikovano že prej.)

Za dosledno uresničevanje ustavnih določb o gibljivem mandatu delegatov je zanimiva določba 138. člena statuta mesta Ljubljane, ki zagotavlja delegaciji, skupini delegatov oziroma zboru občinske skupščine pravico, da lahko pošljejo na zasedanje zbora mestne skupščine drugega delegata, čeprav je njihov delegat izvoljen v stalno funkcijo predsednika, podpredsednika mestne skupščine ali predsednika zbora. V tem primeru delegat, ki je izvoljen za eno izmed naštetih stalnih funkcij, nima pravice glasovanja.

Družbenopolitični zbori v občini, skupnosti občin kot posebni družbenopolitični skupnosti in republiki imajo z ustavo oziroma statutom določeno število delegatskih mest. Delegati v teh zborih so stalni in se volijo za štiri leta.

Gibljivi mandat, ki je z ustavo SR Slovenije določen za delegate zborov združenega dela ter zborov krajevnih skupnosti v občinah, oziroma zbora občin v republiki, ni pogoj niti vse rešujoča institucija za uspešno funkcioniranje delegatskega sistema, vendar pa je najbolj v skladu s temeljnim položajem delovnega človeka v naši socialistični samoupravni družbi, s katerim je nezdržljivo vsakršno splošno politično pooblastilo.

Temeljno ustavno načelo v ustavi SR Slovenije o stalnosti delegacij in gibljivem delegatu moramo proučiti še v eni smeri. Ali konference delegacij za delegiranje delegatov in skupine delegatov v zborih delovnih skupnosti ene ali več občinskih skupščin za posamezne okoliše in posamezna področja dela sestavljajo stalni ali gibljivi člani? V eni izmed različic osnutka ustave SR Slovenije je bil namreč govor o »stalnih« konferencah delegacij za pošiljanje delegatov v zbor občinske skupščine in republiške skupščine. Besedica »stalna« je v naslednji redakciji odpadla, za pošiljanje delegatov v zbor skupščine SR Slovenije pa je bila sprejeta druga pot (prek občinskih skupščin). Zato se vsiljuje misel, da morda tudi konference delegacij niso glede sestave »stalne«.

Mislimo, da ni tako. Čeprav ustava, citirani zakon, statuti in drugi akti občinskih skupščin in sporazumi o oblikovanju konferenc delegacij

o tem nimajo posebnih določb, menimo, da je treba razumeti, da so to stalna telesa. K takemu sklepu nas navajajo položaj in naloge teh teles. Le-te so v bistvu tudi delegacije, ki pošiljajo delegate (ne samo iz svoje sestave) v zbere skupščin, zavzemajo stališča in uresničujejo odgovornost delegatov za njihovo delo v zborih skupščine SR Slovenije. Ta bi se v primeru nestalnosti članov konferenc delegacij občutno zmanjšala ali celo razblinila. Prav isto velja po našem mnenju tudi za skupine delegatov v zborih združenega dela občinskih skupščin, ki pošiljajo delegate v republiško skupščino.

Gibljivi mandat delegata spreminja dosedanje »klasične pravice« odbornikov in poslancev v skupščini, zlasti pravice imunitete članov skupščin (delegatov).

Ustava SR Slovenije priznava v poglavju o skupščinskem sistemu (167. člen) imuniteto delegatu, ki ga varuje pri njegovem delu v skupščini tako, da ne more biti klican na odgovornost, ne priprt ali kaznovan za mnenje, ki ga je izrazil, ali za glas, ki ga je dal zboru, katerega član je. To moramo razumeti tako, da uživajo »poklicno« imuniteto stalni delegati (člani družbenopolitičnega zbora) in vsi drugi, kadar opravljajo funkcijo delegata v skupščini.

Poleg tega zagotavlja ustava tudi »nepoklicno imuniteto« delegatov, ki storijo kaznivo dejanje, če se nanjo sklicujejo tako, da se zoper nje ne more začeti kazenski postopek brez dovoljenja zbora. To velja za delegate, »ki so člani zbora«, torej bi lahko sklepali, da velja samo za tiste, ki imajo stalen mandat, ne pa neomejeno tudi za vse mnogoštevilne člane delegacij temeljnih samoupravnih skupnosti in organizacij. To vprašanje je v statutih občin (glej npr. 243. člen statuta občine Ljubljana-Bežigrad in druge) urejeno tako, da se zagotavlja delegatom, ko opravljajo funkcijo delegata v skupščini, poklicna imuniteta; o nepoklicni imuniteti pa vobče ni govora niti za stalne delegate niti za delegate z gibljivim mandatom. Določbe, ki obvezujejo državni organ, ki pripre delegata ali začne postopek zaradi storitve kaznivega dejanja, da obvesti temeljno samoupravno skupnost oziroma organizacijo, ki je člana delegacije izvolila, in ustrezní zbor skupščine, ne moremo razumeti kot zagotovitev pravice do nepoklicne imunitete.

To pravico delegatov, ki je zagotovljena z ustavo, bodo morali podrobneje urediti poslovnik občinskih skupščin, skupnosti občin kot posebnih družbenopolitičnih skupnosti in skupščine SR Slovenije.

Začasni poslovnik skupščine SR Slovenije precizira pogoj za uživanje pravice nepoklicne imunitete delegatov z gibljivim mandatom tako, da določa začetek in konec trajanja imunitete. Delegat v zboru združenega dela in v zboru občin ne more biti priprt od dneva, ko je določen za delegata v zboru oziroma skupščinskem telesu, do dneva, ko mu ta dolžnost preneha, torej do dne, ko je za delegata določen drug delegat oziroma ko ga te dolžnosti razreši skupina delegatov ali pristojna občinska

skupščina. Delegat družbenopolitičnega zbora uživa to pravico od dneva izvolitve do dneva, ko mu preneha mandat, praviloma torej štiri leta.

Ratio »nepoklicne« imunitete delegatov je s tako določbo zavarovana v primernem obsegu.

V tem kratkem članku seveda še nismo mogli teoretično poglobljeno razmišljati o naravi gibljivega mandata delegatov niti obravnavati vseh vprašanj, ki so z njim tesno povezana.

UDK 328(497.1):327

ERNEST PETRIČ

Mednarodni odnosi v novi ustavi (II)¹

(operativne določbe)

I

Izhodišče in splošni okvir za kakršnokoli razlago normativnih določil ustave SFRJ in SR Slovenije so ustavna načela. V kolikor gre za določila nove ustave o mednarodnih donosih, za oblikovanje mednarodnih odnosov SFRJ in razporeditev ustavnih pristojnosti pri kreiranju in izvrševanju zunanje politike, so to načelo VII ustave SFRJ in načelo IX ustave SR Slovenije oziroma ustavna načela v ustavah drugih socialističnih republik. Pri tem je že v tekstih načela VII zvezne in načela IX republiške ustave podan tudi okvir za razporeditve pristojnosti federacije in republik v mednarodnih odnosih. Ob tem, ko se tekst republiške ustave (načelo IX) po vsebini in dikciji opira na zvezno (načelo VII), so vendarle očitne nekatere pomembne nianse v dikciji obeh ustav. Socialistična federativna republika Jugoslavija, torej SFRJ kot celota, po svojih skupnih organih »uresničuje« mednarodne odnose, se »ravna« ali »opira« na določena načela v ustavi, se »zavzema« za določene cilje v mednarodnih odnosih in zunanji politiki SFRJ, socialistična republika Slovenija pa »sodeluje« skupaj z drugimi republikami in avtonomnima pokrajinama pri oblikovanju, sprejemanju in izvajanju *zunanje politike Socialistične republike Jugoslavije*. Socialistična republika Slovenija se kot sestavni del jugoslovanske socialistične skupnosti narodov zavzema za uresničevanje načel zunanje politike in mednarodne dejavnosti *Socialistične federativne republike Jugoslavije* in »v skladu« s sprejeto *zunanjo politiko SFRJ* vzpostavlja, vzdržuje in razvija — SR Slovenija — svoje stike in odnose

¹ Prispevek je nadaljevanje (2. del) članka v št. 3/74 Teorije in prakse: Mednarodni odnosi v novi ustavi (načela).

s tujimi državami, meddržavnimi organi in organizacijami. Ob tem SR Slovenija vsklajuje — v okvirih začrtane zunanje politike SFRJ — mednarodno sodelovanje občin, samoupravnih skupnosti in organizacij na svojem območju. Ustavno dolžnost vseh udeležencev v mednarodnih odnosih, od družbenopolitičnih skupnosti do posameznika — ravnati se po načelih zunanje politike in mednarodne dejavnosti SFRJ — poudarjata tako zvezna kot republiška ustava (načelo VII zvezne in načelo IX republiške ustave).

To isto načelno izhodišče pa je v *normativni obliki* ponovljeno v 2. in 3. odstavku čl. 271 ustave SFRJ in v čl. 314 tč. 12. ter čl. 317 ustave SR Slovenije. Torej je že iz same dikcije *ustavnih načel in določila čl. 271 ustave SFRJ jasno, da je določanje okvirov in načel zunanje politike in mednarodnih odnosov* — tako kot v vseh federacijah — *odgoornost in pravica federacije*, torej federalnih organov; republike, njihovi organi in drugi subjekti pa *sodelujejo pri oblikovanju načel in izhodišč zunanje politike in mednarodnih odnosov in v okviru za vse subjekte obvezne, sprejete zunanje politične orientacije SFRJ neposredno sodelujejo pri uresničevanju te zunanje politike in sodelovanju z ustreznimi državnimi in nedržavnimi tujimi partnerji.*

Preko tega splošnega okvira razmejitve med federacijo in republiko na področju mednarodnih odnosov sega določilo 317/3 ustave SR Slovenije, s poudarkom, da SR Slovenija *razvija politične in druge odnose* z drugimi državami in mednarodnimi organizacijami, ki so pomembni za razvoj slovenskega naroda, italijanske in madžarske narodnosti ter slovenske narodne skupnosti v zamejstvu in skrbi za pravice in interese delovnih ljudi na začasnem delu v tujini in za izseljence s svojega območja. Tu lahko govorimo o določeni izjemni in na specifičnih življenjskih interesih utemeljeni posebni ustavni pristojnosti SR Slovenije in njenih organov na področju mednarodnih odnosov. Ta ustavnopravna rešitev potrjuje že dlje časa obstoječo prakso — tako v odnosih navzven kot tudi pri oblikovanju zunanje politike SFRJ — kolikor se nanaša na ta območja, kjer so interesi SR Slovenije posebej prisotni. Seveda ni dvoma o tem, da mora biti po ustavi SFRJ katerakoli mednarodna dejavnost SR Slovenije in njenih organov, ki temelji na čl. 317 ustave SR Slovenije, usklajena s sprejeto zunanjo politiko SFRJ.

Izhodišče je torej popolnoma jasno. Številna normativna ustavna določila to načelno izhodišče konkretizirajo² s tem, ko razporejajo opravljanje obsežnih nalog ter pravice in dolžnosti v zvezi z mednarodnimi odnosi med organe federacije, pa tudi republik, kadar gre za mednarodne stike na tistih področjih, ki so sicer po ustavi v pristojnosti republik oziroma njihovih organov.

² Zlasti čl. 210, 244, 271, 275, 281, 283, 286, 288, 290, 301 Ustave SFRJ in čl. 314, 317, 326, 335, 342, 344, 376 ustave SR Slovenije.

Smotrna razvrstitev »mednarodnih« pristojnosti je eno od težjih ustavnopravnih vprašanj vseh federacij,³ ne glede na sicer jasno izhodišče, da je v primeru federacije le-ta kot celota subjekt mednarodnopravnih pravic in dolžnosti, da so torej le centralni organi tisti, ki *federacijo kot državo predstavljajo in v njenem imenu prevzemajo v mednarodni skupnosti pravice in dolžnosti*. Naslednji problem je v tem, kako v federalni državi zagotoviti na tistih področjih, ki so sicer ustavno v pristojnosti federalnih enot — torej ne federacije — usklajeno delovanje na mednarodni ravni; nadalje, kako prav na teh področjih, ki so v ustavni pristojnosti federalnih enot zagotoviti sklepanje mednarodnih pogodb in zlasti njihovo izpolnjevanje. Prav to so tista poglobitna vprašanja, ki jih — poleg številnih drugih — urejajo »operativne določbe« o mednarodnih odnosih tudi v naši ustavni ureditvi. Pri tem je bilo iskanje ustreznih rešitev v SFRJ še posebno zahtevno, saj gre — v skladu s samoupravnim bistvom naše družbenopolitične ureditve — za to, kako po eni strani zagotoviti *polno iniciativo in soudeležbo pri oblikovanju in uresničevanju zunanje politike in mednarodnih odnosov vseh državnih in nedržavnih subjektov, od organov federacije do posameznika, in kako obenem zagotoviti usklajeno nastopanje in koordinacijo* pestre dejavnosti vseh subjektov naših mednarodnih odnosov. Ne le zato, ker je treba usklajeno in smiselno nastopati v mednarodnem življenju, temveč zato, ker — če gre za meddržavne odnose — lahko le federalni organi sprejemajo meddržavne obveznosti in pravice v imenu naše države tudi na tistih področjih, ki so sicer ustavno v pristojnosti republik (npr. izobraževanje, kultura, znanost itd.). Pri tem velja posebej ponovno poudariti, da je naša federativno ureditev, predvsem glede na samoupravno bistvo naše družbenopolitične ureditve, v zelo omejenem obsegu možno kot federacijo primerjati z znanimi tipi klasičnih federacij; zato je bila pot do smiselno zaokroženih in konsistentnih ustavnih rešitev tudi izjemno zahtevna. Utrla jo je predvsem naša družbenopolitična praksa, ki je korak za korakom in z ustavnimi amandmaji, zlasti v l. 1971, v bistvu že oblikovala rešitve — v okviru splošnih razmejitev pristojnosti med federacijo in republikami — tudi za področje mednarodnih zadev. Ustavna ureditev iz l. 1974 je v veliki meri normativno oblikovanje že obstoječe prakse in dopolnilo amandmajskih rešitev, zlasti onih iz l. 1971. Vsekakor pa bo tudi tam, kjer konkretne razmejitve še niso docela jasne, imela pomembno vlogo prihodnja družbenopolitična praksa.⁴

³ Dokaj izčrpno obravnava problem razmejitve pristojnosti v sferi mednarodnih odnosov po ustavah nekaterih federacij (SZ, ZDA, ZRN, Švica, Kanada, Italija itd.) M. Jovičić, Savremeni federalizam, Beograd 1973, zlasti str. 169—177.

⁴ Verjetno je odveč posebej poudariti, da nobena ustavna ureditev in prav tako naša federativnost ni nekaj statičnega; prihodnji dejanski razvoj naše samoupravne socialistične večnacionalne družbe in državne skupnosti bo izpolnil marsikatero »praznino« ali sčasoma zahteval marsikatero spremembo tudi pri razvrščanju in urejanju nalog v sferi mednarodnih odnosov.

III

Problemi, ki jih obravnavamo v tem sestavku in ki so obenem tisti poglobitni problemi, ki jih s področja mednarodnih odnosov urejajo ustavne norme v federacijah, so zlasti: problem subjekta v mednarodnih odnosih in mednarodnem pravu; problem članstva v mednarodnih organizacijah; problem aktivne in pasivne pravice odposlanstva; razmejitve pristojnosti med federacijo in federalnimi enotami pri kreiranju zunanje politike; problemi pri sklepanju, ratifikaciji in izpolnjevanju mednarodnih pogodb; razmejitve pristojnosti med zveznimi organi na področju zunanjih zadev.

Nekatera od teh vprašanj so v ustavni praksi federacij pa tudi v teoriji in praksi mednarodnega prava jasno urejena. Izhajajoč iz dejstva, da je SFRJ federacija, zvezna država, je docela jasno, da je le kot celota subjekt meddržavnih odnosov in nosilec pravic in dolžnosti po mednarodnem pravu. Iz tega izhaja, da je le SFRJ kot celota lahko — po naši federativni ustavni ureditvi in po mednarodnem pravu — članica državnih mednarodnih organizacij. In prav tako v načelu ne more biti dvoma, da našo državo, kot federacijo, predstavljajo navzven le ustrezni centralni organi in da imajo le ustrezni centralni organi formalna pooblastila v zvezi s sprejemanjem tujih diplomatskih in konzularnih predstavnikov v SFRJ in akreditiranjem naših v tujih državah. To so splošna izhodišča, veljavna za vse federacije, ne glede na nekatere izjeme, ki — lahko bi rekli — le potrjujejo pravilo.⁵

IV

Za konkretno opredelitev obsega pristojnosti federacije in njenih organov na področju mednarodnih odnosov in zunanje politike SFRJ je najpomembnejši čl. 281 ustave SFRJ. Po dikciji tega člena federacija po svojih organih med drugim določa zunanjo politiko SFRJ in skrbi za njeno izvajanje, vzdržuje politične, ekonomske in druge odnose z drugimi državami in mednarodnimi organizacijami, pospešuje in spodbuja sodelovanje z državami v razvoju ter zagotavlja sredstva za razvoj ekonomskih odnosov s temi državami in uresničevanje solidarnosti z osvobodilnimi gibanji; sklepa in ratificira mednarodne pogodbe in skrbi za njihovo izpolnjevanje, skrbi za izpolnjevanje mednarodnih obveznosti SFRJ; varuje državljane SFRJ ter njihove interese in interese domačih pravnih oseb v tujini; ureja uresničevanje mednarodnih odnosov; ureja organizacijo in dejavnost služb za zunanje zadeve federacije. To so torej temeljne

⁵ Taka izjema je npr. bila po ustavi iz l. 1871 Nemčija, kjer so federalne enote (npr. Bavarska) ohranile pravico vzdrževati diplomatske odnose z drugimi državami; nadalje je npr. po ustavni ureditvi ZSSR od 1. februarja 1944 predvideno da zvezne republike smejo neposredno stopati v odnose s tujimi državami, sklepati sporazume in izmenjavati diplomatske in konzularne predstavnike, kar pa se v praksi ni uveljavilo, pač pa sta dve federalni enoti (Ukrajina in Belorusija) dobili status članov OZN.

pristojnosti federacije in njenih organov na področju mednarodnih odnosov. O njih bomo podrobneje spregovorili.

Člen 281 ustave SFRJ pa določa tudi številne druge pristojnosti federacije in njenih organov, in sicer na področjih, ki so prav tako del širše pojmovane problematike mednarodnih odnosov. Inter alia so to: nadzorstvo nad prometom blaga in storitev in način prehajanja čez državno mejo; položaj tujih državljanov v SFRJ; režim obalnega morja ter način uveljavljanja pravic, ki jih ima SFRJ v epikontinentalnem pasu in na odprtem morju; urejanje položaja tujih pravnih oseb in predstavnikov tujih držav in mednarodnih organizacij v SFRJ; urejanje režima zračne plovbe in plovbe na vodah, na katerih velja mednarodni režim plovbe; določanje kaznivih dejanj zoper človečnost in mednarodno pravo in zoper ugled tujih držav in njihovih predstavnikov; urejanje problema kolizije naših zakonov s predpisi drugih držav itd.

V

Ustava SFRJ v čl. 335 določa, da predstavlja SFRJ doma in v tujini predsednik republike oziroma — po členu 313 — predstavlja Jugoslavijo doma in v tujini predsedstvo SFRJ, v imenu predsedstva pa jo bo predstavljal predsednik predsedstva SFRJ (čl. 328 ustave SFRJ). Enako je razporejena funkcija v zvezi z aktivno in pasivno pravico držav do diplomatskega predstavljanja in izdajanja listin o ratifikaciji mednarodnih pogodb. Po čl. 337 ustave SFRJ je predsednik republike tisti, ki z ukazom postavlja in odpokliče veleposlanike in poslanike Socialistične federativne republike Jugoslavije, sprejema poverilna in odpoklicna pisma tujih diplomatskih predstavnikov, ki so pri njem akreditirani, in izdaja listine o ratifikaciji mednarodnih pogodb. Iste pristojnosti bo po čl. 315 imelo predsedstvo SFRJ oziroma v imenu predsedstva SFRJ predsednik predsedstva SFRJ (čl. 328). Predstavljanje države, imenovanje veleposlanikov in poslanikov in izdajanje ratifikacijskih listin so klasična funkcija šefa države na področju mednarodnih odnosov v praktično vseh ustavnih ureditvah.

Odpiranje diplomatskih in konzularnih predstavništev SFRJ v tujini je konkretno v pristojnosti zveznega izvršnega sveta (čl. 347), seveda v okviru splošno sprejete zunanjepolitične orientacije SFRJ. Drugo vprašanje je seveda pot do formalnega imenovanja kake osebe za veleposlanika ali poslanika SFRJ, pri čemer je poleg vseh ustreznih kriterijev v praksi upoštevano tudi temeljno politično in ustavno načelo enakopravnosti.

* Katere rang šefov diplomatskih misij akreditira šef države pri šefu druge države in katere šefe diplomatskih misij in konzularnih predstavništev akreditira zunanji minister pri tujem zunanjem ministru in vsa druga številna vprašanja s področja t.i. diplomatskega in konzularnega prava, so materija, ki jo urejajo pravila mednarodnega prava, in sicer predvsem Dunajska konvencija o diplomatskih odnosih iz l. 1961 in Dunajska konvencija o konzularnih odnosih iz l. 1963. Ustava in praksa SFRJ, kolikor njena določila urejajo vprašanja s tem v zvezi, se dosledno drži pravil mednarodnega prava.

nosti republik (oziroma avtonomnih pokrajin) ter konkretno njihova enakopravna zastopnost v diplomatski in konzularni službi SFRJ; v procesu pred formalnim imenovanjem imajo republike (oziroma pokrajine) možnost izraziti svoje politično soglasje ali nesoglasje s predvideno osebo.

VI

Določanje in izvajanje zunanje politike je v SFRJ kompleksen političen proces, v katerem poleg državnih sodelujejo številni družbenopolitični, samoupravni in drugi dejavniki; zato ga ni mogoče v celoti ustavnopravno opredeliti. Ustava SFRJ (in v kolikor v to posega ustava SR Slovenije) se omejuje na tiste organe, ki jim formalno pripada pristojnost oblikovati zunanjo politiko SFRJ in skrbeti za njeno izvajanje. Kot že rečeno, so po čl. 281 tč. 7 federacija in njeni organi tisti, ki določajo zunanjo politiko SFRJ, skrbe za njeno izvajanje in vzdržujejo politične in druge mednarodne odnose.⁷ To svojo funkcijo opravljajo — po sedmem odstavku čl. 281 — organi federacije na podlagi odločitev oziroma oglasja republiških oziroma pokrajinskih organov, *kadar ustava SFRJ tako določa*. Glavni organ, ki *določa zunanjo politiko SFRJ*, je *skupščina SFRJ* (čl. 283 ustave SFRJ), in sicer *zvezni zbor* (čl. 285 Ustave SFRJ). Zbor republik in pokrajin, ki skrbi za usklajevanje stališč republik in pokrajin na temelju soglasja skupščin republik in skupščin avtonomnih pokrajin, sprejema številne zakone in druge splošne akte s področja mednarodnih odnosov, kot so npr. zunanjetrgovinski promet, carinska politika, kreditni odnosi s tujino. Skupščina SR Slovenije daje svoje soglasje na temelju člena 326 ustave SR Slovenije. Torej je določanje zunanje politike SFRJ v ožjem smislu v okviru skupščine SFRJ predvsem pristojnost zveznega zbora. Poleg zveznega zbora so po ustavi SFRJ v proces določanja zunanje politike vključeni *predsednik republike*, ki obvešča skupščino SFRJ o problemih zunanje politike in ji predlaga, da o njih razpravlja in sprejme odločitve (čl. 339 ustave SFRJ), oziroma *predsedstvo SFRJ*, čigar pristojnost je, da obravnava stanje na področju zunanje politike (čl. 313 ustave SFRJ) in predlaga skupščini določitev zunanje politike (čl. 314 ustave SFRJ).

Seveda imata pomembno funkcijo na področju mednarodnih odnosov *zvezni izvršni svet* kot izvršilni organ skupščine SFRJ in *zvezni sekretariat za zunanje zadeve* kot upravni in operativni organ federacije za področje mednarodnih odnosov. Zvezni izvršni svet spremlja stanje in uresničevanje politike skupščine SFRJ na področju zunanje politike in *daje skupščini predloge*, kako naj to politiko določa (čl. 347 ustave SFRJ). Zvezni sekretariat za zunanje zadeve operativno vodi, v okviru smernic

⁷ Ustave nekaterih federacij izrecno poudarjajo, da je zveza izključno pristojna za vodenje zunanje politike, npr. čl. 10 ustave republike Avstrije; po ustavi ZSSR iz l. 1944 je po črki ustave zunanja politika deljena pristojnost med zvezo in federalnimi enotami, federalne enote imajo svoja zunanja ministrstva, kar je, kolikor mi je znano, edini tak primer med federacijami.

skupščine SFRJ in zveznega izvršnega sveta, zunanjo politiko SFRJ in o tem poroča zvezni skupščini in zveznemu izvršnemu svetu.

V SR Sloveniji zbor združenega dela in zbor občin enakopravno ali pa enakopravno z družbenopolitičnim zborom (v skladu z njegovo pristojnostjo) sprejemata splošne akte, ki lahko zadevajo tudi mednarodne odnose (čl. 342 ustave SR Slovenije); družbenopolitični zbor (čl. 344) enakopravno s pristojnim zborom oziroma zboroma sprejema splošne akte, ki se nanašajo na temeljno usmeritev in bistvena vprašanja mednarodnih odnosov. Podobno kot v federaciji predsedstvo SR Slovenije obravnava vprašanja mednarodnih odnosov (čl. 376 ustave SR Slovenije). Med ustavnimi pristojnostmi republiškega izvršnega sveta (čl. 296 ustave SR Slovenije) problematika mednarodnih odnosov ni posebej navedena, vendar je docela jasno, da bo le-ta aktivno sodeloval pri obravnavanju te problematike v republiški skupščini ter imel možnost zavzeti stališče, dati predloge itd. To potrjuje ne le dosedanja praksa, temveč sama organizacija in delovna telesa izvršnega sveta skupščine SR Slovenije.

Razvidno je, da obstoji dovolj »ustavnega prostora« za aktivno sodelovanje skupščine SR Slovenije in njenih organov pri oblikovanju — z razpravo, predlogi, stališči, resolucijami in drugimi splošnimi akti — zunanje politike SFRJ v smislu temeljnega izhodišča, da je določanje zunanje politike SFRJ po ustavni ureditvi formalno stvar zveznih organov, zlasti skupščine SFRJ, da pa je v samem procesu določanje te politike in pri njenem praktičnem izvajanju ustavno določena aktivna soudeležba vrste drugih subjektov, zlasti skupščin republik in pokrajin. Očitno je seveda, to še posebej potrjuje tretji odstavek čl. 317 ustave SR Slovenije, da se bo zunanjepolitična dejavnost skupščine SR Slovenije in njenih organov posebej usmerjala k odnosom s sosednjimi državami in k skrbi za položaj slovenske narodne skupnosti v zamejstvu in za položaj delovnih ljudi iz SR Slovenije na začasnem delu v tujini in za izseljence.

VII

V skladu s splošno zunanjepolitično usmeritvijo SFRJ poudarja člen 281 tč. 7 ustave SFRJ sodelovanje z deželami v razvoju, z določbo, da federacija preko svojih organov pospešuje in spodbuja sodelovanje z državami v razvoju ter zagotavlja sredstva za razvoj ekonomskih odnosov s temi državami in za uresničevanje solidarnosti z osvobodilnimi gibanji. Vrsta praktičnih problemov, zlasti pa potreba po dolgoročnem in občejugoslovanskem pristopu v sodelovanju z deželami v razvoju, je očitno vodila do te ustavne določbe, ki kot ustavno izjemo predvideva tudi zagotavljanje sredstev na ravni federacije, tako za razvoj ekonomskih odnosov z deželami v razvoju kot za uresničevanje solidarnosti z osvobodilnimi gibanji. Glede na ustavno predpostavko, da pristojnosti višjih organov ni mogoče ekstenzivno razlagati, prej narobe, bi bil logičen in skladen

z ustavo verjetno edinole sklep, da bi bilo zagotavljanje sredstev na ravni federacije v neskladju z ustavo — razen s samoupravnim, prostovoljnim združevanjem sredstev republik in drugih — in sicer za razne »neekonomske« oblike sodelovanja z deželami v razvoju npr. na področju izobraževanja, kulture ipd., skratka sodelovanje, ki bi šlo preko diktije čl. 281 ustave SFRJ, ki izrecno govori le o ekonomskem sodelovanju.⁸

VIII

Ureditev pristojnosti v federaciji pri sklepanju mednarodnih pogodb je eno od najpomembnejših in najtežjih vprašanj. Sam postopek sklenitve mednarodne pogodbe je seveda materija pravil mednarodnega prava in nas v tem sestavku ne zanima. Ustavnopravno vprašanje v vsaki federaciji je predvsem to, ali sploh in v kolikšni meri morejo federalne enote sklepati mednarodne pogodbe. Seveda je to vprašanje aktualno glede tistih področij družbenih dejavnosti, ki so sicer v pristojnosti federalne enote in ne zveze. Kajti povsem jasno je, da bo o materiji, ki je tudi sicer v pristojnosti federacije samo le-ta, po svojih organih, imela ius contrahendi v mednarodnih odnosih.⁹

Po ustavi SFRJ (čl. 281 tč. 7) je sklepanje mednarodnih pogodb pristojnost federacije in njenih organov. Ustava SR Slovenije ne vsebuje posebnih določb o pravici sklepanja mednarodnih pogodb. Očitno je torej najprej to, da imajo načelno pravico sklepanja mednarodnih pogodb le ustrezní organi federacije tudi v zadevah, ki so sicer v pristojnosti republik in pokrajin. To potrjuje še posebej čl. 271 ustave SFRJ prav s tem, ko ustavnopravno zagotavlja republikam in pokrajinam pravico udeležbe — dajanje soglasja — v postopku sklepanja tistih mednarodnih pogodb, ki bi zahtevale izdajo novih ali spremembo veljavnih republiških

⁸ Širše, ne da bi se omejeval na »ekonomsko sodelovanje«, kot glasi diktija ustave, tolmači to ustavno določilo B. Osolnik, Spoljna politika Jugoslavije u svetlosti odredaba novog ustava, v: Mednarodna politika, št. 573, str. 7, ko piše, da je v čl. 281 tč. 7 ustave SFRJ dana federaciji pravica in dolžnost, »da federacija preko saveznih organa unapređuje i podstiče saradnju (ne le »ekonomsko«, opomba in podčrtal E. P.) sa zemljama u razvoju i obezbeđuje za to potrebna sredstva . . .«; enako isti avtor v: Naši razgledi, št. (533), l. 1974.

⁹ Nekateré federacije v svojih ustavah v bolj ali manj omejenem obsegu priznavajo federalnim enotam ius contrahendi, seveda le o zadevah, ki so v okviru ustavne pristojnosti federalnih enot; v nobenem primeru ne morejo federalne enote sklepati mednarodnih sporazumov politične ali vojaške narave. Po ustavni ureditvi ZDA npr. lahko federalne enote sklepa jo mednarodne sporazume s soglasjem zveznega kongresa; tovrstna praksa pa je več kot skromna, saj je znanih le nekaj pogodb federalnih enot s sosednjimi kanadskimi provincami; tudi po ustavi Švice imajo kantoni možnost sklepati mednarodne pogodbe, in sicer na področju javne ekonomije, sosedskih odnosov in policije (čl. 9 švicarske ustave); te pogodbe potrjuje ustrezní zvezni organ, sklepa pa jih »v imenu kantona« zvezni organ; praksa pozna vrsto takih pogodb, ki jih je zvezni organ sklenil »v imenu« posameznih kantonov s sosednjimi državami; po ustavi ZSSR iz l. 1944 lahko federalne enote sklepa jo o zadevah, ki so v njihovi pristojnosti (npr. kultura) tudi bilateralne in multilateralne mednarodne pogodbe; tudi po ustavni ureditvi ZR Nemčije lahko federalne enote v soglasju z zvezno vlado sklepa jo z dugimi državami pogodbe o zadevah, ki so v njihovi zakonodajni pristojnosti.

oziroma pokrajinskih zakonov ali iz katerih izvirajo posebne obveznosti za eno ali več republik ali pokrajin, mednarodnih pogodb torej, ki se sklepajo o zadevah, ki so v zakonodajni pristojnosti republik oziroma pokrajin. Vendar bi, če upoštevamo dosedanjo prakso in izhajamo iz ustavnega pooblastila, da republike in pokrajine »sodelujejo« v okviru začrtane zunanje politike SFRJ z organi drugih držav ter mednarodnimi organizacijami, lahko sklepali, da imajo vendarle republike in pokrajine — izjemno in omejeno in vsekakor ob soglasju organov federacije, saj »sodelovanje« prav gotovo vključuje tudi »dogovarjanje« — ustavnopravno pooblastilo sklepati mednarodne dogovore o zadevah, ki so ustavno v njihovi pristojnosti. Še posebej pa to velja na tistem področju, kjer ima SR Slovenija po členu 317 ustave SR Slovenije pravico »razvijati« politične, ekonomske, kulturne in druge odnose z drugimi državami in mednarodnimi organi in organizacijami.

IX

V večini federacij je pomembno vprašanje ustavne ureditve, kako zagotoviti izpolnjevanje, izvajanje tistih mednarodnih obvez, ki jih je prevzela federacija — kot pristojna za sklepanje mednarodnih pogodb — vendar pa po svoji naravi spadajo v zakonodajno pristojnost federalnih enot. Ustavnopravne ureditve in praksa v nekaterih federacijah so ta problem razreševale na več načinov.¹⁰ Po naši ustavni ureditvi je problem urejen izjemno dobro, tako z vidika spoštovanja ustavnih pravic federalnih enot kot tudi z vidika pravne varnosti za tuje pogodbene partnerje, ki jim mora biti zagotovljeno, da bodo obveznosti izpolnjene, ne glede na to, kdo je v naši državi — federacija ali republika — pristojen za neko zadevo. Pristojni organi republik oziroma pokrajin po čl. 271 ustave SFRJ *sodelujejo v samem procesu sklepanja mednarodnih pogodb, katerih izpolnitev bi posegla v pristojnost republike oziroma pokrajine. Ureditev načina njihove udeležbe pri sklepanju in izvajanju takih mednarodnih pogodb naj bi bila materija posebnega zveznega zakona, sprejetega v soglasju z republiškimi oziroma pokrajinskimi skupščinami.* Razen tega

¹⁰ V nekaterih federacijah je problem urejen tako, da federacija zakonodajno regulira vprašanja, ki izhajajo iz mednarodnih pogodb, čeprav gre za materijo, ki je sicer v zakonodajni pristojnosti federalnih enot; ta poseg federacije v pristojnost federalnih enot je ali predviden v sami ustavi (npr. Avstrija, Indija; tudi čl. 310 ustave SFRJ bi v svojem bistvu spadal sem) ali pa je tako poseganje federacije v zakonodajno pristojnost federalnih enot uveljavila sama praksa, brez posebnega pooblastila v ustavi (npr. praksa v ZDA, temelječa na odločitvi vrhovnega sodišča ZDA 1. 1920 o zadevi Missouri v. Holland). V drugih federacijah pa v takem primeru federacija, ki je sicer s sklenitvijo mednarodne pogodbe prevzela mednarodnopravne obveznosti do druge države, prepušča zakonodajo za uveljavitev pogodbe federalnim enotam, v katerih zakonodajno pooblastila sicer spada urejanje zadevne materije (npr. praksa v ZR Nemčiji, kot jo potrjuje sklep zveznega ustavnega sodišča iz 1. 1967 v zadevi Reichskonkordat; podobno v Kanadi). V mednarodni praksi se je v povojnem obdobju dokaj uveljavila praksa t. i. »federalnih klavzule: v samo mednarodno pogodbo se vključijo posebno določila o tem, da bo na ozemlju federalnih enot pogodba o vprašanih, ki so ustavno v pristojnosti le-teh (torej ne federacije), stopila v veljavo šele, ko bodo federalne enote izrazile svoje soglasje.

»vnaprejšnjega soglasja« republike oziroma pokrajine¹¹ z neko mednarodno pogodbo, ki jo bo sklenila federacija, in razen vloge republik in pokrajin pri ratifikaciji mednarodnih pogodb, o čemer bo posebej govora, predvideva ustavna ureditev SFRJ še posebno zagotovilo, da bodo obveznosti iz mednarodnih pogodb izpolnjene ne glede na to, v čigavi pristojnosti je njihova vsebina. To je člen 301, po katerem ima zvezni izvršni svet v primeru, ko bi zato, ker ni bilo doseženo sicer po ustavi zahtevano soglasje republik oziroma pokrajin, postalo nemogoče izpolnjevanje obveznosti SFRJ do drugih držav in mednarodnih organizacij, možnost predlagati skupščini, ob soglasju predsedstva SFRJ, poseben zakon o začasnih ukrepih.

X

Problem ratifikacije mednarodnih pogodb je tudi eno od vprašanj ustavne ureditve oziroma prakse v federacijah.¹² V večini federacij je prav sklepanje o ratifikaciji neke mednarodne pogodbe, ki navadno spada v pristojnost zveznega parlamenta, edina priložnost, da se federalne enote preko svojih predstavnikov upro dokončni uveljavitvi neke mednarodne pogodbe, ki so jo sklenili zvezni organi in katere izvršitev bi posegala v pravne in dejanske pristojnosti federalne enote. Po ustavi SFRJ je ratificiranje mednarodnih pogodb — seveda le tistih, za katere je predvidena ratifikacija — razdeljeno med zvezne organe. Skupščina SFRJ ratificira mednarodne pogodbe o političnem in vojaškem sodelovanju in mednarodne pogodbe, ki zahtevajo izdajo novih ali spremembo veljavnih zakonov (čl. 283 ustave SFRJ); pogodbe o političnem in vojaškem sodelovanju ratificira zvezni zbor (čl. 285 ustave SFRJ). Pogodbe, ki zahtevajo spremembo veljavnih ali izdajo novih zakonov, pa v skladu s svojo splošno zakonodajno pristojnostjo ratificirata ali zvezni zbor (člen 285 ustave SFRJ) ali zbor republik in pokrajin — le-ta na podlagi soglasja skupščine republik oziroma pokrajin (člen 286 ustave SFRJ) ali oba zbora zvezne skupščine enakopravno (člen 288 ustave SFRJ). Soglasje daje skupščina SR Slovenije po členu 326 in členu 335 ustave SR Slovenije; in sicer je za to pristojen zbor združenega dela (člen 346 ustave SR Slovenije). V primeru, kadar ratificirata oba zbora zvezne skupščine, ureja problem eventualnega nesoglasja med njima člen 290

¹¹ Podobno je v ustavi ZR Nemčije: pri samem postopku sklepanja mednarodnih pogodb sodelujejo federalne enote, če gre za pogodbe, ki so posebej pomembne za določene federalne enote (čl. 32/2 Grundgesetz-a); 1. 1958 je bil sklenjen poseben sporazum med nemško zvezno vlado in vladami federalnih enot o postopku pri sklepanju takih mednarodnih pogodb.

¹² Zanimiva je v pogledu ratifikacije mednarodnih pogodb praksa ZDA, kjer je po ustavi za sklepanje mednarodnih pogodb sicer pristojen predsednik, móra pa pogodbo, ki jo je sklenil predsednik, potrditi senat z dvema tretjinama glasov prisotnih senatorjev; torej že ena tretjina prisotnih senatorjev lahko ovrže mednarodno pogodbo, ki jo je sklenil predsednik. Da bi se to obšlo, je praksa uveljavila t. i. »executive agreements«, za katere ni potrebno soglasje senata, tako da se dejansko dajejo senatu v potrditev le najpomembnejše mednarodne pogodbe, ki jih sklepa predsednik.

ustave SFRJ. Druge mednarodne pogodbe, to je tiste, katerih izpolnitev ne zahteva spremembe ali izdaj zakonov oziroma ki niso pogodbe o političnem in vojaškem sodelovanju, ratificira *zvezni izvršni svet* (člen 347 ustave SFRJ). Mednarodne pogodbe se uporabljajo po členu 210 ustave SFRJ z dnem, ko prično veljati, če ni v sami pogodbi ali v aktu o ratifikaciji drugače določeno. Za sodišča pa so neposredno uporabne le objavljene mednarodne pogodbe. Iz teh določb člena 210 ustave SFRJ je razvidno, da mednarodne pogodbe postanejo del pravnega reda SFRJ šele z opravljenim postopkom objave; torej tudi ustava SFRJ, kot ustave večine držav, uveljavlja dualistični pristop v odnosu med mednarodnim in notranjim pravom.

XI

Ob bogatih določitih ustav SFRJ in SR Slovenije bi bilo moč obravnavati še vrsto vprašanj, ki posredno ali neposredno zadevajo problematiko mednarodnih odnosov in zunanje politike, kot so npr.: problematika pravic narodnosti; varstvo fizičnih in pravnih oseb SFRJ v tujini; varstvo tujcev pri nas ipd. Opozorimo naj le še na določilo člena 271 ustave SFRJ o *enakopravnosti jezikov narodov Jugoslavije*, ustrežno pa tudi *jezikov narodnosti, v mednarodnih odnosih* in pri *sestavljanju mednarodnih pogodb*, in pa na določilo člena 281 tč. 15 ustave SFRJ, po katerem je *obsežna in nadvse pomembna materija odločanja o kolizijah našega pravnega reda s pravnimi redi drugih držav v pristojnosti federacije in njenih organov.*

Operativne določbe v ustavi SFRJ in ustavi SR Slovenije je seveda treba tolmačiti v kontekstu s splošno vsebino naše ustave in zlasti tistih ustavnih načel v obeh ustavah, ki se posebej nanašajo na mednarodne odnose. V splošnem lahko ugotovimo, da se naša ustavna ureditev ne odlikuje le zaradi naprednosti in razredne opredeljenosti ciljev in načel zunanje politike SFRJ, za katerih uresničitev in spoštovanje so se dolžni zavzemati vsi številni državni in samoupravni subjekti mednarodnih odnosov SFRJ. Njena odlika je tudi v tem, da dokaj natančno in funkcionalno — pa vendarle ne togo — v skladu s samoupravnim bistvom in na večnacionalnosti temelječi federativnosti ureja tista praktična kompetenčna in druga vprašanja na področju mednarodnih odnosov, ki so med najtežavnejšimi ustavnopravnimi problemi vseh federacij.

MOJCA D. MURKO

Bitka za oceanski prostor

Ob 3. konferenci Združenih narodov o pomorskem pravu

Poglobljeno znanje o morju, morskem dnu in prostoru pod njim (podzemljem) je hkrati z izpopolnjevanjem tehnike izkoriščanja naravnih bogastev v njih že razmeroma dolgo v središču pozornosti resnih načrtovalcev danih možnosti za človekov napredek. Toda izjemno zapletena vprašanja, ki so nastala v zvezi s tem in sodijo deloma na področje mednarodnega prava, deloma pa mednarodnih odnosov, so postala razmeroma pozno predmet nenehnega in organiziranega mednarodnega proučevanja.¹ Zamujanje v mednarodnem sporazumnem urejanju tega, kako izkoriščati naravna bogastva iz morja, je deloma pripisati »tradicionalnemu« mednarodnemu obravnavanju morja, ki je zvečine slonelo na pravilih, o katerih so se sporazumele velike pomorske države. Deloma pa je zaostajanja pripisati veliki razliki med razvitim in nerazvitim delom sveta, ali v tem primeru, razliki med resničnimi možnostmi posameznih držav uresničiti veljavno določilo, da je odprto morje na voljo vsem državam v enaki meri. Še drugače povedano: »svoboda morja« — velika politična beseda, je tudi pri iskanju novih načinov za izkoriščanje naravnih bogastev iz morja dokazala, da je večji del »svobode« odmerila industrijsko razvitim državam, toda dežele v razvoju niso bile dovolj močne, še manj primerno organizirane, ki bi bolje zavarovala njihov del »svobode«.

Tudi na to področje mednarodnih odnosov je vplival napredek v skupnosti držav, zlasti resnična enakopravnost med formalno suverenimi državami in v tem okviru še posebej priznanje pravice narodov, da neovirano izkoriščajo svoja naravna bogastva. Uvajanje »političnih« prvin emancipacije novih držav je hkrati pomenilo prenesti »politično« bitko tudi v urejanje pomorskih pravnih vprašanj. To ne pomeni, da poprej

¹ Ekonomski in socialni svet Združenih narodov je v šestdesetih letih razpravjal o nekaterih vidikih raziskovanja in izkoriščanja naravnih bogastev. Eden izmed prispevkov sveta za desetletje razvoja je bil tudi pregled zalog mineralov v morju, ki obdaja dežele v razvoju. Generalna skupščina svetovne organizacije je pozneje, leta 1966, sprejela resolucijo z naslovom »Naravni viri v morju« in upoštevala dejstvo, da so posamezne vlade in ustanove že marsikaj naredile na tem področju in da bi bilo zato primerno internacionalizirati raziskovanje načinov izkoriščanja bogastev iz morja. Generalnega sekretarja je skupščina zadolžila, naj pripravi poročilo o napredku v znanosti in tehnologiji pridobivanja surovin iz morja.

države niso imele »političnih« spodbud, ko so se dogovarjale o pravilih za izkoriščanje morja, toda v tem času so se velika politična vprašanja mnogo globje zajedla v problematiko pomorskega prava in jo povezala z drugimi svetovnimi političnimi temami — od zmanjševanja prepada med razvitimi in nerazvitimi do varovanja človekovega okolja. Če je zato še na konferenci Združenih narodov o pomorskem pravu 1958 prevladovala bitka o širini pasu ozemeljskih voda predvsem zaradi ribolovnih pravic in pravice do plovbe ter je večidel vendarle odsevala politično podobo sveta pred začetkom dekolonizacije, je v letošnjem letu položaj bistveno drugačen: mednarodna skupnost se je v vmesnem času v celoti zavedela velikanskih možnosti za izkoriščanje morja, zlasti njegovega dna in podzemlja, poleg tega pa je za izhodišče sprejela ugotovitev, da morje po naravi stvari sodi zemlji v celoti, torej vsem državam v enaki meri, ne glede na to, ali ležijo ob njem ali ne in ali imajo možnosti izkoriščati njegova bogastva že zdaj ali pa jih bodo imele kdaj v prihodnje.² Splošna dobrina je torej, toda ne v abstraktnem pomenu, ki bi peljal k sklepu, da gre za prostor, kjer je dovoljeno neomejeno brezobzirno tekmovanje. Svoboda morja, ki je vsaj s pojmom svobode plovbe in ribolova na odprtem morju že poprej pomenila »urejeno« svobodo, torej dogovorjena pravila, ki močnejšim ne dajejo avtomatične prednosti in hkrati varujejo »skupno dobrino«, se je razširila na vse oblike izkoriščanja morja in je tako poglobila pojem »svobode«.

V bitki za surovine, ki jo je spodbudila in razgrela »energetska kriza«, kakor so jo vsekakor prezgodaj in tudi neupravičeno dramatično imenovali, je vrsta kompleksnih vprašanj, o katerih bo razpravljala tretja konferenca Združenih narodov o pomorskem pravu,³ dobila dodatno težo. Glede na to, da morje pokriva 70 % zemljine površine in da ni nobenega razloga za sklepanje, da surovine niso enakomerno porazdeljene, ni pretirano reči, da se je v temeljnih vprašanjih prihodnje pravne ureditve izkoriščanja morja osredotočilo jedro odnosov med razvitim in nerazvitim svetom. Področje, ki je veljalo za razmeroma obrobno ter urejeno in razen ob razpravi o skladiščenju jedrskega orožja na morskem dnu ni bilo predmet velike politike, je zdaj združilo v sebi posledice neenakomernega razvoja, ekonomske neenakopravnosti in dolgoročne težnje dežel v razvoju zagotoviti si nove mednarodne ekonomske odnose. Urejanje je toliko bolj občutljivo, ker se tehnične možnosti spreminjajo, mednarodni sistem smotrnega izkoriščanja naravnih bogastev iz morja pa bi moral biti trajne narave. Dežele v razvoju imajo za zdaj največ spodbud, da si prizadevajo najti mednarodne veljavne rešitve, ki bi omogočale

² Deklaracija o načelih, ki zadevajo morsko dno, sprejeta leta 1970 v generalni skupščini, je s tem načelom zaokrožila intenzivno prizadevanje Združenih narodov dati temelje za kodifikacijo nekaterih nejasnih ali premalo urejenih vprašanj v zvezi z izkoriščanjem morskega dna in prostora pod njim.

³ Na podlagi sklepa 28. zasedanja generalne skupščine Združenih narodov bo v Caracasu druga, vsebinska faza 3. konference o pomorskem pravu (od 20. junija do 29. avgusta letos).

tako izkoriščanje bogastev iz morja in tako uporabo morja, ki bi koristila večjemu delu človeštva. Razvite države, ki so že zdaj v veliki meri sposobne poseči v morje, pa imajo drugačne spodbude za iskanje ustreznega mednarodnega nadzornega sistema.⁴ Neomejeno izkoriščanje in ne nadzorovano onesnaževanje morja v končni posledici škodita vsem mogočim uporabnikom morja.

Konferenca naj bi zato odgovorila na vrsto žgočih vprašanj (tudi o širini ozemeljskih voda in o neovirani plovbi skozi prelive), toda najbolj zbuja pozornost vprašanja o izkoriščanju morskega dna in prostora pod njim. Z drugimi besedami, kako naj se uresniči načelo, da morsko dno in podzemlje sodita mednarodni skupnosti v celoti, ki ju izkoriščata na vzajemno dogovorjenem temelju, na kar se navezujejo številna druga vprašanja: kako širok naj bo pas ozemeljskih voda obalnih držav, v katerem le-te izvajajo izključne pravice vrhovnosti, kako na novo opredeliti epikontinentalni pas,⁵ kako urediti ribolovne pravice, kak mednarodni sistem naj velja za varstvo človekovega okolja, kako urediti plovbo po odprtem morju, kako naj bo razmerje med državami, ki ležijo ob morju, in državami, ki morja nimajo, in tako naprej.

Dosedanje delo

Večje mednarodno zanimanje za vprašanja raziskovanja in izkoriščanja morskega dna in podzemlja na prostoru zunaj pasu izključnih suverenih pravic obalnih držav je leta 1967 spodbudila spomenica malteške vlade, v kateri je izrazila zaskrbljenost, da bi utegnil hitri napredek v tehniki izkoriščanja bogastev na morskem dnu peljati v nevarno tekmovanje in postopno prilaščanje morja. To bi, po spomenici, dovolilo tudi

⁴ »Najbrž je vsaj toliko zalog nafte na morskem dnu kot na površju zemlje. Zgradili smo jedrske podmornice in velikanske tankerje in raziskujemo, kako zgraditi podvodne tovarne ladje. Napredek znanosti in tehnologije nam je omogočil mnogo boljše izkoriščanje naravnih bogastev iz morja, toda hkrati je povečal nevarnosti, da se uniči naravno ravnotežje v morju in nerazumno zapravljajo mineralna bogastva v morjih. Zaradi vsega tega se razplamteva spori med uporabniki morja. Na primer, vrtnanje na morskem dnu lahko ovira ribolov in plovbo, odpadki iz tankerjev škodijo naravnemu okolju, varstveni ukrepi pa se spopadajo z naraščajočim pomorskim prometom. Dokler se ne bomo pogodili o novem sistemu pravnih pravil na morju, se bodo konflikti stopnjevali.« John Stevenson, predstavnik ZDA, na 3. pomorski konferenci v Caracasu, *Economic Impact*, št. 4, 1974.

⁵ Epikontinentalni pas je pojem v mednarodnem pravu, z njim označujejo morsko dno in podzemlje v odprtem morju, ki segata od zunanje meje ozemeljskih voda do določene globine. V tem prostoru ima obalna država suverenostne pravice do raziskovanja in izkoriščanja njegovih naravnih bogastev. Pravni pojem je nastal na geološki definiciji celinske police, ki se razmeroma počasi spušča do neke točke, nato pa bolj strmo pada v globino in tako pomeni nekako naravno nadaljevanje celine. Raziskave so pokazale, da je točka prvega spusta nekje med 130 in 200 metri, v širino pa se zelo razlikuje — od ene morske milje do 600 milj od obal. Polica se nato spusti do kakih 2000 metrov in nato še enkrat do globine 4000 metrov, kar je poprečna globina oceanov. Polica z obema prelomoma skupaj sestavlja celinski rob, katerega praktični pomen se je izjemno povečal potem, ko so na njem odkrili zaloge nafte, zemeljskega plina in kovin. Definicija epikontinentalnega pasu (1958) je vzela za opredelitev globino 200 metrov, torej se ne ujema z geološkim pojmom celinskega roba.

militarizacijo teh prostorov ter neomejeno in nenadzorovano izkoriščanje bogastev v korist najbolj razvitih držav, čeprav so le-ta »skupna dediščina človeštva«. Na podlagi malteškega predloga se je razvila vsebinska razprava, v kateri je že bilo mogoče slutiti korenine prihodnjega »idejnega« razcepa med industrijsko naprednejšimi in bolj zaostalimi državami, ali bolje, med državami, ki so že imele možnosti prisvojiti si kake dele oceanskega dna in podzemlja, in pa državami, ki bi želele, da bi bogastvo v resnici rabilo vsemu človeštvu, če mu že v načelu sodi.

Bistvo malteškega predloga je bilo v tem: a) morskega dna in podzemlja zunaj meja izključnih pravic obalnih držav si ne more prisvojiti nobena država; b) izkoriščanje mora biti v skladu z načeli Združenih narodov; c) izkoriščanje more biti tako, da varuje dolgoročne koristi človeštva; čisti dobički, ki bi jih dalo izkoriščanje morskega dna in prostora pod njim, naj bi uporabili predvsem za razvoj revnih držav; č) morsko dno in podzemlje naj bi rabila le v miroljubne namene; d) ustanovili naj bi mednarodno agencijo, ki bi ji mednarodna skupnost zaupala upravljanje na temelju sporazumno dogovorjenih načel.

Poznejša razprava je zmanjšala malteške zahteve in resolucija, ki jo je na 22. zasedanju sprejela generalna skupščina Združenih narodov,⁶ je bila nekak kompromis med dinamičnimi stališči države, ki je govorila v imenu tehnološko slabše razvitega sveta, in previdnimi stališči razvitih držav, vendar je kljub temu zajela pomembna odprta vprašanja: ohranitev mednarodnega miru in varnosti, raziskovanje in izkoriščanje podvodnega oceanskega prostora v korist vsega človeštva, zavarovanje zalog pred dejanji, ki bi lahko okrnila skupne koristi človeštva, mednarodno sodelovanje pri raziskovanju in miroljubna uporaba.

Razprava se je nujno povezala na tedanjo pravno ureditev, ki je bila do leta 1958 zaokrožena s pravili običajnega mednarodnega prava, od druge konference o pomorskem pravu naprej pa tudi s konvencijami. Ni šlo torej za to, da oceanski prostor⁷ v pravem pomenu ne bi bil urejen, ker je bil del režima, ki je veljal za odprto morje. Novi so bili načini uporabe dela tega odprtega morja in njim je bilo treba prirediti novo ureditev.

V postopku nastajanja sprejemljivih pravil za ta del morja se je pokazalo, da je veljavni mednarodnopravni temelj, zlasti še konvencija o epikontinentalnem pasu iz leta 1958, nezadovoljiv. Glede na to, da je dopustil raziskovanje in izkoriščanje naravnih bogastev v epikontinentalnem pasu »... do globine 200 metrov ali globlje, če to dopuščajo tehnične možnosti«, je bilo realno pričakovati, da bi v daljšem obdobju pripeljal v teoretično razdelitev oceanov med obalne države (ali bolje,

⁶ J. Andrassy jo imenuje »obotavljajoč in previden korak«. »Jugoslovanska revija za mednarodno pravo«, 1—2/68.

⁷ Za območje morja, njegovega dna in podzemlja zunaj meja zključnih pristojnosti obalnih držav (dno odprtega morja) so uporabili izraz oceanski prostor. Zdi se, da izraz ustreza in ga odslej uporabljamo v tem pomenu.

med države, ki mejijo na oceane, ne glede na dolžino njihove obale). Upravičeno se je tudi razširila bojazen, da bi država, ki bi izkoriščala naravna bogastva na morskem dnu, skušala zavarovati prostor tudi na površini morja, to pa je v resnici peljalo v nacionalno prisvajanje in razdeljevanje najbolj zanimivih delov oceanov. Razlaga omenjenega širjenja pravic izkoriščanja oceanskih prostorov, ki se nadaljujejo z meja ozemeljskih voda obalnih držav, bi izražala premoč tistih industrijsko močnih držav, ki ležijo ob oceanih. Popolnoma pa se je križala s koristmi velike večine držav, ki ležijo ob zaprtih morjih, in tistih držav, ki morja nimajo.

Iskanje ustreznega pravnega režima za oceanski prostor

Določiti oceanski prostor, ki sodi mednarodni skupnosti držav v celoti in je skupna dediščina človeštva, pomeni odšteti tiste dele oceanskega dna in podzemlja, ki so s kakimi mednarodnimi pogodbami že pod vrhovnostjo obalnih držav ali pa le-te v njih izvajajo le določene suverene pravice. Oceanski prostor zunaj meja nacionalne pristojnosti (vrhovnosti) je torej razglašen za »splošno dobrino« in »ne more biti predmet prisvajanja katerekoli države«. To načelo je zadostovalo komaj za začetek resnega razpravljanja o mednarodnem pravnem režimu zanj.

Najpomembnejše dileme, ki so se izluščile iz dosedanje razprave, bi bilo mogoče strniti v naslednje: trditev, da je oceanski prostor skupna dobrina človeštva, je načeloma zelo dragocena, toda tudi neškodljiva v svoji splošnosti in povod za zelo različne razlage. Vključuje pozitivne prvine skupnega lastništva, nedovoljenosti nacionalnega prisvajanja, zbuja upanje v možnosti skupnega upravljanja v korist vseh, opira se na nekako post-industrijsko družbeno zavest in na varčno skupno upravljanje zalog za prihodnost, ko bo na zemlji nekaterih surovin zmanjkalo. Take optimistične razlage so v očitnem nasprotju s političnimi odnosi na zemlji in nobenega razloga ni, da bi jih v morju bolj idealizirali. Ideja o mednarodnem sistemu, ki bi varovale skupne koristi, ki bi prerasle nacionalne, zveni zelo primerno, toda nedotakljiva se zdi samo tako dolgo, dokler je splošna. Podrobnejša obravnava pokaže, da imajo v takih sistemih največji vpliv spet najbolj razvite države in da se male zvečine lahko zavarujejo pred novimi oblikami izkoriščanja v ekonomskih odnosih le z zapiranjem v meje izključnih suverenosti pravic. Zdi se, da je to pglavitni spopad, iz katerega rastejo vsi drugi problemi, povezani z morjem in s smotrnim izkoriščanjem njegovih bogastev. Neenakomernost v razvitosti in neprimerljivost med možnostmi izkoriščanja, ki jih imajo države, vodita v sekundarne spore o mejah; najprej na morski gladini med ozemeljskimi in mednarodnimi vodami, potem pa tudi na dnu med epikontinentalnim pasom in oceanskim prostorom.

Oceanski prostor je torej pravno že urejen, vendar podrobnejša pravila o njem niso bila potrebna toliko časa, dokler ni bilo ustreznih tehničnih možnosti za izkoriščanje naravnih bogastev v njem. Napredek je torej ustvaril prostor za nove spore med posameznimi državami, pa tudi med potencialnimi uporabniki istega dela oceanskega prostora. Mednarodnega sistema torej ne potrebujejo samo revne države, da bi se zavarovale, čeprav se v tem skrivajo korenine najbolj dolgoročnega konflikta, ampak ga potrebujejo tudi razvite države za urejeno izkoriščanje. Krog tistih, ki potrebujejo razmeroma precizna mednarodna določila, dopolnjujejo še koristi nadnacionalnih družb, ki so se s kapitalom in z znanjem sposobne postaviti v službo »lastnikov« oceanskega prostora. Dvema starima nenehnima soočenjema v zvezi z morjem ter ribolovom — se v našem času pridružijo še koristi na morskem dnu in vsa ta področja skupaj sestavljajo zapleteno vsebino konflikta med razvitostjo in nerazvitostjo.

Posamezna načela so poleg tega doslej v svoji splošni obliki »za vse«, »za vse človeštvo« najbolj ustrezala tistim, ki so to svobodo lahko izkoristili. Svoboda raziskovanja in izkoriščanja je v praksi zadela na razlike v razvitosti in je s tem postala omejena svoboda ter v taki obliki nesprejemljiva. Razprava v stalnem odboru generalne skupščine, ki so ga ustanovili za proučevanje vprašanj v zvezi z morskim dnem, je v zvezi s tem pokazala velike razlike: nerazvite države so zahtevale zvečine močan sistem mednarodnega nadzorstva nad tistimi državami, ki bi izkoriščale oceanski prostor. Le-te naj bi plačevale visoke skupne dajatve nekemu mednarodnemu telesu, ki bi denar usmerjal v razvoj najmanj razvitih delov sveta po programih in načelih Združenih narodov in njihovih specializiranih agencij. Razvite države pa so se zavzele za tako mednarodno ureditev, ki bi zavarovala raziskovalne pobude, za kar se da majhen nadzor mednarodnega telesa nad delovanjem izvajalcev del in za kar največjo prostost pri odločanju. Med tema ekonomsko opredeljenima stališčema se je gibala skupina vzhodnoevropskih držav s Sovjetsko zvezo, ki širokemu mednarodnemu nadzornemu sistemu ni bila naklonjena in se je postavila na stališče ožjega varovanja nacionalnih koristi.

Načelo, da oceanski prostor ne bi smel biti zlorabljen z vojaško uporabo, je tudi poseglo v bistvo mednarodnih odnosov in v politiko »popuščanja napetosti« med obema največjima silama, ZDA in Sovjetsko zvezo. Načelo je lahko dobilo praktično pravno obliko šele na določeni ravni ravnotežja moči med obema sistemoma in se je navezalo na podobne primere v preteklosti; zlasti to velja za prepoved skladiščenja orožja in drugačnega vojaškega izkoriščanja Antarktike, pa tudi za sporazum o prepovedi jedrskih poskusov v zraku, vesolju in pod vodo.

Zagotavljanje »enakih pravic« je postalo dvomljivo tudi v odnosu med obalnimi državami in državami, ki nimajo dostopa na morje. Obalne države razumljivo, želijo razširiti svoje ozemelske vode na čim večje dele morja, če ne zaradi drugega, pa zato, da jih drugi ne bi prehiteli

in spričo svojih prednosti v razvitosti neustrezno izkoriščali. Ker poleg tega v tema času še ni mogoče zanesljivo trditi, kake so zaloge in kake bodo prihodnje možnosti za izkoriščanje, si jih države želijo zavarovati z ustanavljanjem nekakih rezervatov. Sèm sodijo zahteve o 200-miljnem pasu ozemeljskih voda, znane še iz časa boja za izključne ribolovne pravice, toda v boju za naravna bogastva na morskem dnu dobivajo novo vsebino in podvojeno težo. Celinske države, ki mejijo na ozemeljske vode drugih držav, ter tiste, ki imajo razmeroma ozko kontinentalno polico, so drugačnega mnenja in sodijo, da si obalne države ne bi mogle prisvajati delov oceanskega prostora zgolj na račun tega, da mejijo nanje. Konflikt o širini ozemeljskih voda se je poglobil tudi zaradi tega, ker so se v razpravi o morebitni prihodnji ureditvi pojavili predlogi, da bi se suverenost, ki zdaj sodi obalnim državam na podlagi konvencije o epikontinentalnem pasu, razširila tudi navpično navzgor na površino.

Mednarodna ureditev izkoriščanja oceanskega prostora bi morala tudi zagotoviti, da bi bilo le-to čimbolj smotno in ekonomično. Preprečiti bi hkrati morala nesmotno razmetavanje tistih, ki bi začeli izkoriščati dele oceanskega prostora, in ne bi smela dovoliti oškodovanja možnosti drugih. Po prevladujočem mnenju bi vse te zahteve lahko izpolnila le mednarodna organizacija z dovolj velikimi pristojnostmi, ki pa je, kot se zdaj zdi, najbolj občutljiva točka v nastajanju učinkovitega mednarodnega pravnega sistema za celoto vprašanj, ki so povezana z morjem.⁸

Ekonomski pomen oceanskega prostora

Vse bolj postaja zanimiv zaradi zalog surovin, ki so jih že odkrili ali pa jih šele slutijo. Temu je treba prišteti še čisto nove surovine, ki so jih odkrili na morskem dnu. Za zdaj računajo na velike zaloge fosforita (oblika fosfata), ki ga je mogoče uporabiti za umetno gnojilo in ga v nekaterih državah že izkoriščajo. Blizu površju so našli zaloge kositra in drugih rud, ki jih že kopljejo v ozemeljskih vodah Tajske in Malezije. Odkrili so zaloge magnezija, potasija, diamantov, poleg tega računajo, da bodo pridobivali pesek in sol. Odkritje pomenijo tudi sedimenti, ki so jih našli zvečine na prelomih na morskem dnu in so izjemno bogati z minerali. Še naprej si države najbolj prizadevajo izpopolniti načine za izkoriščanje nafte in plina, ki ju zdaj črpajo poprečno na 100 metrih globine, toda poskušajo celo na 400 metrih in sodijo, da bo leta 1975

⁸ Mednarodna agencija, kakor jo vidijo države v razvoju, naj bi delovala po načelu univerzalnosti in po načelu država — en glas. Razvitejšje, med njimi zlati ZDA, se tej rešitvi upirajo in sodijo, da bi glede na večje prispevke morale dobiti razvite države ustrezne večje pristojnosti. Kot način sprejemanja odločitev je Sovjetska zveza predlagala soglasnost. Drugi sodijo, da rešitev s soglasnim sprejemanjem sklepov ne bi bila realna in predlagajo 2/3 sistem, s čimer bi se izognili vetu. Vsekakor bi bila ustanovitev take agencije pomembno odrekanje nekaterim suverenim pravicam držav v korist mednarodne ustanove, ki bi ji države zaupale upravljanje »njihovega« dela »skupne dediščine človeštva«.

proizvodnja mogoča pri 200 metrih (v Severnem morju vrtajo še kakih 100 milj proč od obale in na globini 150 metrov). Zaloge nafte ocenjujejo zdaj na kakih 160.000 milijonov sodov, za zemeljski plin pa sodijo, da ga je kakih 14 milijonov kubičnih metrov. Dosedanja praksa je poleg tega dokazala, da je tehnični razvoj doslej redno prehitel dolgoročne napovedi o možnostih izkoriščanja teh dveh pomembnih energetskih virov.

Veliko pozornost zbuja imenovane »manganove kepe«. Gre za kovinske kepe o velikosti krompirja, nepravilne oblike, rjave ali črne barve, ki so zvečine sestavljene iz razmeroma nepomembnih mineralov, vendar imajo v sebi tudi pomembne količine vrednih metalov, posebno mangana, pa tudi bakra, niklja in kobalta. Tako obilno so razporejene manganove kepe, da bi v primeru, da bi zanje iznašli ekonomične oblike izkoriščanja, postale vsaj tako pomembne, kot so rudniki omenjenih kovin na površju zemlje.⁹

V celoto ekonomskega pomena še vedno sodi ribolov, v svojem pomembnem delu pa tudi plovba.

Obeti

Obsežno področje vprašanj, ki zadevajo ureditev uporabe oceanskega prostora, je mogoče strniti v dva velika dela:

1. področja, kjer so države že dosegle načelni sporazum,
2. odprta vprašanja.

K prvemu: svoboda morja, izrečno prenesena na morsko dno in podzemlje, naj bi omejila ekstenzivno razlago ženevske konvencije o epikontinentalnem pasu. Oceanski prostor naj bi upravljala mednarodna organizacija, kjer bi bile vse države enakopravne. Med točke, ki bi jim lahko rekli, da so splošno sprejete, sodi tudi ugotovitev, da bi morale države gospodarno izkoriščati oceanski prostor, skrbeti za ohranjanje človekovega okolja in ne bi smele motiti drugih pravic držav, med drugimi svobode plovbe in polaganja kablov po morskem dnu.

Med točke sporazuma bi okvirno lahko prišteli tudi željo spremeniti logiko ženevske konvencije o epikontinentalnem pasu, ki je računala z globino, in se vrniti k širini. To pomeni, da bi veljala ista logika za določanje pasu izključnih pravic države na površini in na morskem dnu; skrajna meja ozemeljskih voda na površini bi bila hkrati tudi meja nacionalne vrhovnosti na dnu. Bitka med minimalisti, ki se še vedno zavzemajo za 3-miljni pas izključnih pravic, ter maksimalisti z zahtevo po 200-miljnem pasu z vključenimi vsemi oblikami izkoriščanja morja

⁹ Ekonomično proizvajanje pričakujejo že okoli leta 1975. Japonske in ameriške družbe so že prikazale naprave, s katerimi bi lahko dvigovali manganove kepe iz globine 3000 do 4000 metrov. Revolucionarna novost manganovih kep je v tem, da bi bilo mogoče v eni sami operaciji pridobiti velike količine različnih mineralov. »Economic Import«, št. 4, 1974.

se še ni končala. Nekateri napovedujejo, da se bo končala s kompromisom nekje na sredini, kar bi utegnilo biti med 50 in 100 miljami ozemeljskih voda.

Sporazumno je tudi to, da bi mednarodna organizacija dajala posamezna področja v izkoriščanje v obliki nekakih zakupnih pravic, vendar ne neposredno družbam, ampak vladam. Le-te bi jih potem razdeljevale tistim družbam, ki bi lahko organizirale izkoriščanje. Dobra stran takega sistema bi bila v tem, da bi vsaka država samostojno odločala o tem, komu bo dovolila izkoriščati prostor, slaba stran pa bi bila v tem, da bi mednarodna agencija teže poenotila režim uporabe, v manjši meri bi lahko vplivala na gospodarnost in smotrnost, manjše pa bi bile tudi možnosti uvesti učinkovit sistem mednarodnega nadzorovanja človekovega okolja. V razpravah so že opozorili, da bi bile velike nadnacionalne družbe sposobne ponuditi svoje delo mnogim državam, ki same nimajo možnosti organizirati takega delovanja, in bi postopoma praktično prezele pravi nadzor nad oceanskim prostorom, namesto mednarodne organizacije.

K drugemu: način določanja pasu morja, v katerem obalna država izvršuje suverene pravice, in njegova širina sta v središču nasprotnih mnenj in sta tudi izhodišče za »nadgradnjo« pravne ureditve raziskovanja in izkoriščanja oceanskih prostorov. Doslej sprejeto načelo o širini 12 milj so mnoge države že presegle; latinskoameriškim državam se je načelno pridružila tudi Kitajska, pa tudi Kanada s 100-miljnim pasom posebnih ribolovnih pravic. V razpravi so že predlogi o nekakih vmesnih conah med skrajno črto ozemeljskih voda obalnih držav in mednarodnim oceanskim prostorom, ki bi jim rekli »ekonomske« cone ali tudi »področje posebnega interesa«, to rešitev pa bi pozneje prenesli tudi na morsko dno, kjer bi imela obalna država neke osebne pravice in prednosti pri izkoriščanju. Logika, ki so jo države že sprejele za nekatere posebne suverenostne pravice na morski površini (carinske), je v tem, da bi obalne države bolj zavarovane pred neutemeljenim in nedovoljenim prodiranjem drugih v bližino njenega ozemlja.

Čeprav je pričakovati težka in dolgotrajna pogajanja in morda niti ne bo mogoče zaokrožiti vseh odprtih vprašanj v ustrezno ureditev, večina držav le sodi, da ne bi smeli čakati na dokončen sporazum o širini ozemeljskih voda. Čedalje večje potrebe po surovinah narekujejo učinkovito iskanje novih metod izkoriščanja, to pa nujno vse bolj zaostčuje zastavljena vprašanja. Vsaj vzporedno naj bi zato začeli proučevati različna področja, med njimi tudi opredeljevanje, kaj je mednarodno nadzorstvo, kako naj bi bila mednarodna telesa sestavljena in kako naj bi delovala.

Povezanost različnih koristi je videti tudi v pripravljenosti držav, da sprejmejo kompromise v nekaterih spornih zadevah, če bi bile izpolnjene kake njihove zahteve v drugih. ZDA so menda pripravljene privoliti v to, da se razširi pas ozemeljskih voda obalnih držav, če bi bile zado-

voljene njihove zahteve po plovbi skozi prelive. Sovjetska zveza, ki se upira mednarodni rešitvi, po kateri naj bi šli dobički pri izkoriščanju oceanskega prostora v korist razvoja nerazvitega dela sveta, bi se bila pripravljena pogajati, če bi bile zavarovane nekatere zahteve v zvezi s plovbo in varnostjo.

Stališča neuvrščenih držav

Kako veliko pozornost pripisujejo neuvrščene države vprašanjem ureditve celote izkoriščanja oceanskega prostora, ki jih vključujejo v okvire širše strategije razvoja, priča 4. konferenca na vrhu v Alžiru, ki je sprejela posebno resolucijo o vprašanih v zvezi z morjem; v njej so se države zavzele za to, da bi »nov režim oceanskega prostora slonel na načelih pravičnosti, varnosti, miroljubnega sožitja, razvoja in blaginje vseh narodov«. Poleg tega je konferenca odmerila pomembno mesto 3. konferenci Združenih narodov o pomorskem pravu tudi v politični deklaraciji (od skupno 97 členov je 8 namenjenih novi pomorskopravni ureditvi). V členu 9o te deklaracije so udeleženci sestanka na vrhu potrdili »privrženost načelu, da je naravno bogastvo v oceanskih prostorih splošna dobrina človeštva«, in se zavzeli za ustanovitev mednarodnega telesa s širokimi pooblastili, ki bi imelo možnosti upravljati ta prostor v korist vse mednarodne skupnosti, posebno pa držav v razvoju. Poleg tega naj bi »nova določila pomorskega prava učinkovito odstranila grožnje varnosti posameznih držav in zagotovila spoštovanje njihove suverenosti in ozemeljske nedotakljivosti«. V členu 91 so nato udeleženci sestanka pozvali mednarodno skupnost, naj preneha izkoriščati naravna bogastva v oceanskem prostoru, dokler ne bi dosegli sporazuma o ustreznem mednarodnem sistemu.

Neuvrščene države so hkrati v 88. členu politične deklaracije podprle zahteve po 200-miljnem pasu morja, kjer obalne države izkoriščajo naravna bogastva, toda upoštevajo pri tem pravice drugih držav, zlasti pa računajo na korist dežel v razvoju. Tako opredeljena stališča pomenijo že določeno sintezo med koristmi obalnih in celinskih dežel v razvoju, ker zagotavljajo državam z manj ugodnim geografskim položajem določene prednosti v državah, ki ležijo ob oceanskih obalah. Poleg tega so se v tem načelnem izhodišču neuvrščene države skušale držati vseh pravil, o katerih mislijo, da jih je vredno obdržati (spoštovanje svobode plovbe in ribolova na odprtem morju).

Politični pomen skupnega nastopanja neuvrščenih držav je vsekakor v tem, da nastopajo kot skupina s približno istimi minimalnimi skupnimi koristmi, čeprav gre za države z različnim položajem in tudi na različni stopnji razvitosti. Logika skupnega nastopanja je podobna načinu poenotenja in sicer različnih koristi v načrtih za drugačno ovrednotenje surovin: kljub temu da je podražitev nafte v prvem obdobju hudo prizadela tudi

gospodarstva večine držav v razvoju, ki nimajo nafte, so na posebnem zasedanju generalne skupščine o surovinah in razvoju podprle postopno spreminjanje odnosov med proizvajalci in porabniki surovin. Tako njihovo opredeljevanje tudi na področju pomorskega prava dokazuje, da ne gre zgolj za konferenco obrobne političnega pomena. Poleg tega tudi 149 sodelujočih držav s svojim zanimanjem dokazuje, da gre za sestanek izjemnega pomena, ki bo v veliki meri vplival na prihodnje gospodarske in politične odnose v mednarodni skupnosti.

GIZELLA KOVÁCS IN DRUGI

Študij družboslovnih predmetov na budimpeštanski tehniški univerzi

Na naši univerzi so marksistično-leninistični študij uvedli pred petindvajsetimi leti, v šolskem letu 1948—49. Do prevladujoče vloge, kakršno ima danes, je marksizem in leninizem kot ideologija komunistične partije prišel v državnih izobraževalnih ustanovah postopoma. Poleg pozitivnega oblikovanja mednarodnih in notranje-političnih razmerij moči so k temu pripomogli tudi subjektivni faktorji, kot npr. usposobitev ustreznih kadrov za poučevanje treh marksističnih disciplin na univerzitetni ravni, obdelava učne snovi po vsebinski in metodični plati idr.

Predavanja iz vseh treh marksističnih disciplin (marksistične politične ekonomije, filozofije in znanstvenega socializma) so na budimpeštanski tehniški univerzi od leta 1959 dalje. (Poprej so predavali politično ekonomijo in partijsko zgodovino.) Učni načrti in učna snov teh predmetov so svojo današnjo podobo po več večjih ali manjših reformah dobili okrog leta 1966.

Na fakultetah naše univerze — na fakulteti za arhitekturo, na gradbeni, strojni, prometni fakulteti, na fakultetah za kemijo in elektrotehniko — poučujejo marksizem in leninizem po temle sistemu: slušatelji I. in II. letnikov se 90—120 ur učijo politične ekonomije, nakar imajo v III. in IV. letniku najprej 60 ur filozofije, nato pa 60 ur proučujejo temelje znanstvenega socializma. Število učnih ur v glavnem določajo državni predpisi, vendar so glede na naravo posamezne fakultete možne manjše razlike. Po študiju temeljev imajo slušatelji IV. letnikov posebne kolegije iz vseh treh predmetov; ti kolegiji se vrstijo drug za drugim in trajajo po 30 ur. Razdelitev razpoložljivih učnih ur na študij temeljev in posebne kolegije je bila na naši univerzi poskus, ki se je odmaknil od osrednjega učnega načrta. Izkušnje tega poskusa so nato pristojni višji organi ocenili ter razglasili, da se je pokazalo, da je bil poskus uspešen in da je vreden posnemanja.

V nadaljevanju vas seznanjamo s poukom treh svetovnonazorskih predmetov na naši univerzi, najprej na kratko z osnovnimi tečaji v nižjih letnikih, nato pa podrobneje s posebnimi kolegiji.

1. Študij politične ekonomije

Leta 1953 so na budimpeštanski tehniški univerzi ustanovili samostojno katedro za politično ekonomijo. Politično ekonomijo predavajo na šestih fakultetah univerze kot samostojen predmet od leta 1953 dalje.

Na elektrotehniški in strojni fakulteti ter fakulteti za kemijo — koder deluje I. katedra za politično ekonomijo — imajo slušatelji I. in II. semestra tedensko po 4 ure predavanj iz politične ekonomije. Tako traja osnovni tečaj 120 ur. V VI. semestru so v okviru posebnega 30-urnega kolegija znova predavanja iz politične ekonomije. Prvi semester se končuje z izpitom, drugi z rigorozom in šesti z izpitom.

Na drugih treh fakultetah — na fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in promet — organizira predavanja II. katedra za politično ekonomijo. Tu traja osnovni tečaj po 90 ur, posebni kolegiji pa, tako kot na prejšnjih, po 30 ur.

Obe katedri skušata s tesnim sodelovanjem medsebojno izmenjavati pozitivne izkušnje ter izoblikovati enotne metode pouka. Poleg tega pa so med njima tudi razlike — poleg različnega števila učnih ur uporabljamo tudi pri metodah pouka namesto ene dve v jedru različni varianti: II. katedra za politično ekonomijo je že pred leti prešla na pouk po tako imenovanem mešanem programu ali na pouk po kategorijah, pri čemer ne predavajo posebej politične ekonomije kapitalizma in socializma, marveč obe skupaj po pomembnejših temah, npr. Temeljni pojmi politične ekonomije; Temeljni marksistične teorije vrednosti dela; blagovna produkcija in zakon vrednosti v kapitalizmu in socializmu; bistvo kapitalističnih in socialističnih lastniških odnosov; glavne kategorije družbene reprodukcije; gospodarska stabilnost in rast v kapitalizmu in socializmu; denarni sistem v današnjem kapitalizmu in socializmu; bistvo državnega kapitalizma in poglobitnejša sredstva posegov; sistem socialističnega usmerjanja gospodarstva; sistem in mehanizem cen v kapitalizmu in socializmu; kapitalistična in socialistična integracija itd.

Prva katedra za politično ekonomijo uporablja dvojce metod. Na fakultetah za strojništvo ter kemijo je v posameznih krožkih, na fakulteti za elektrotehniko pa na enem izmed oddelkov študij prav tako po kategorijah. Vendar se ta katedra pri pouku v bistvu ravna po tako imenovani tradicionalni tematiki ter so tako predavanja posebej o kapitalistični in socialistični politični ekonomiji.

Pomembnejše teme kapitalistične politične ekonomije: predmet in metoda politične ekonomije; temelji marksistične teorije o vrednosti in denarju; nastanek in bistvo kapitalizma; kapital in presežna vrednost; glavne kategorije družbene reprodukcije; stopnje razvoja kapitalistične družbe; profit in proizvodna cena; monopolna cena in monopolni profit; trgovski in kreditni kapital; kapitalistično svetovno gospodarstvo; državni monopolizem v kapitalizmu; kapitalistična reprodukcija in gospodarska rast v razvitih kapitalističnih državah; znanstveno-tehnična revolucija v današnjem kapitalizmu; oblikovanje položaja delavskega razreda v današnjem kapitalizmu; mesto imperializma v zgodovini.

Pomembnejše teme politične ekonomije socializma: nastanek in razvoj socialističnega načina proizvodnje; glavne poteze socialističnih proizvodnih odnosov; reprodukcija, gospodarska rast in tehnični razvoj v socializmu; mehanizem planskega gospodarjenja in sistem usmerjanja gospodarstva; gospodarjenje podjetij v socializmu; sistem in mehanizem cen; denarni sistem v socializmu; dohodki prebivalstva in oblikovanje le-teh v socializmu; socialistični sistem in gospodarska integracija socialističnih držav.

Zelo pomembno je poudariti, da se poleg obojnih metod pri posredovanju učne snovi podrobno in vsestransko ukvarjamo s problemi državnomonopolističnega kapitalizma in s problemi socializma. Na obeh katedrah poučujemo na podlagi zapisov, ki sta jih pripravila kolektiva kateder, tako da skušamo gradivo neprestano aktualizirati in pri tem dajemo več teže razpravam o sedanjih problemih kapitalizma in socializma. Eden naših ciljev pri posodabljanju učne snovi je uspešneje prilaganje naravi univerze. Tako naša znanstvenoraziskovalna dejavnost kot naše konkretne praktične raziskave po naročilih industrije pa enako rabijo za nadaljnji razvoj naše izobraževalne dejavnosti, za njeno večjo uspešnost.

Za lažje dojetje učne snovi na veliko uporabljamo tako imenovane demonstracijske pripomočke, kot npr.: filmski projektor, tematske serije barvnih diafilmov itd. Da bi se slušatelji поблиže seznanili s problemi v praksi, organiziramo zanje po-učne ekskurzije v industrijska podjetja ali na večja kmetijska posestva, več slušateljev pa tudi sodeluje pri delu, ki ga katedra prevzame po naročilu industrije.

Poleg omenjenih podobnosti in razlik se obojne metode pouka razlikujejo med seboj tudi v tem, da programe po kategorijah realizirajo povsod v obliki študija v majhnih skupinah, kar praktično pomeni, da ni večjih predavanj, ki bi jim nato

sledili seminarji, marveč v krožku (v katerem je po 25 do 28 slušateljev) posreduje snov zmerom isti predavatelj, ki kombinira predavanje, seminar, konsultacijo in referate slušateljev. Pri tradicionalnem študiju sodeluje na velikem predavanju ves letnik, nato pa slušatelji ob usmerjanju vodje seminarja razpravljajo o gradivu s predavanja, o zapiskih in obvezni literaturi.

Prednost tradicionalne oblike študija po programu je ta, da vodijo predavanja vodilni predavatelji z visoko ravniyo teoretične usposobljenosti ter z veliko strokovne prakse. Njena pomanjkljivost pa je v tem, da je v velikih letnikih, v katerih je po več sto slušateljev, zelo težko ali skorajda nemogoče sproti razčiščevati probleme, ki se porajajo pri slušateljih, in aktivirati ves letnik. Prav zato štejem za smotno postopno preusmerjanje na obliko študija v majhnih skupinah.

2. Študij marksistično-leninistične filozofije

Študij marksistično-leninistične filozofije kot posebnega predmeta imamo na naši univerzi od leta 1957. Sprva je bila zgradba tega študija tradicionalna: v prvem semestru so študentje poslušali predavanja o dialektičnem materializmu, v drugem semestru pa so poslušali zgodovinski materializem. Število ur je bilo spremenljivo, vendar pa so njih manjši del uporabili za uvod v zgodovino filozofije.

Od leta 1966 dalje je posodabljanje študija filozofije potekalo v znamenju prizadevanj, da bi se bolje povezal z vprašanji sodobnega življenja. Prešli smo na osredotočeno razpravljanje o temeljnih marksizma in leninizma, kar nam je omogočilo podčrtati vlogo enotnosti dialektičnega in zgodovinskega materializma, družbeno-ideološke in znanstveno-teoretično-metodološke funkcije.

Trenutno je študij temeljev filozofije razdeljen na tele teme: v uvodnem delu se ukvarjamo z naslednjimi temami: — svetovni nazor in filozofija; prednosti današnje filozofije; nastanek marksistične filozofije in njena splošna označba; Razmerje med marksistično in meščansko filozofijo v današnjem času. Prvi tematski krog: prvotnost materije in drugotnost zavesti ter medsebojno vplivanje obeh. V tem tematskem krogu temeljna načela dialektičnega materializma prenašamo na družbena vprašanja in se tako že tu razkrije bistvo človeka, materialno življenje družbe, oblike družbene zavesti, aktivnost zavesti in podobna vprašanja. V drugem tematskem krogu sta gibanje in razvoj, v okviru katerih raziščemo filozofske probleme gibanja vse do družbenega gibanja in do mišljenja, preidemo v zvezi z zakonitim redom sveta tako na naravne kot na družbene zveze ter temeljna načela in kategorije dialektike navežemo na razvoj narave, družbe in mišljenja. Tretji tematski krog v celoti posvečamo sedanjim družbenim vprašanjem. Tu so vidnejše teme: znanstveno-tehnična revolucija, odnosi med posameznikom in družbo, problem svobode.

Izkušnje iz poučevanja nove učne snovi smo sproti razčlenjali ter ob ugotovitvah, da je smer naših prizadevanj po posodabljanju pravilna, smo izdelali boljši program ter se odločili, da pripravimo nove zapiske, za kar smo od organov ministristva ter od univerzitetnega partijskega komiteja dobili vsestransko podporo. Temeljno načelo nove koncepcije študija filozofije je, da je spoznavanje, uporabljanje in deloma tudi uveljavljanje zakonitosti, ki sodijo v predmetni krog filozofije, povezano s človekovo dejavnostjo, s človekovo naravno in zgodovinsko determinirano-stjo. Kategorij filozofije ne poučujemo kot toge, shematske splošnosti, saj potem ne bi mogli prikazati, da je za razkrivanjem problemov marksistično-leninistične filozofije človekov zgodovinsko spreminjajoči se odnos do narave in družbe in da se konkretna vsebina tega odnosa razkriva v družbeni praksi.

Prišli smo do sklepa, da moramo izhajati iz filozofske problematike dela. To je temelj celotne družbe, in zato je družba ključ za spoznavanje in razrešitev človekovih razvojnih zakonitosti. Tudi večplastnost funkcij filozofije je mogoče deducirati iz strukture človekovih dejavnosti, ki sloni na človekovem delu. Iz bogastva vsako-

kratnega dela je mogoče razbrati bogastvo posameznika v družbi, dialektiko posameznika in skupnosti.

Iz resničnega človekovega življenjskega procesa je mogoče razbrati nastanek, razvoj, konkretno vsebino in vlogo specifično človeških potreb, zvezo potrebe — dejavnost — potrebe. S spoznavanjem družbenozgodovinske dialektike teh zvez je mogoče tudi razbrati vsakokratno vsebino in vlogo filozofije: razvoj filozofije je rezultat in sredstvo človekovega razvoja, na sebi kaže posledice družbenih protislovij dobe in razredne determiniranosti.

Kolikor realnejše in vzajemnejše postaja zadovoljevanje specifičnih človekovih potreb, tolikanj neposrednejša postane zveza med filozofijo in resničnim življenjskim procesom, tolikanj bolj postaja filozofija »življenjska dejavnost«, konkretna potreba prakse. Realna in vzajemna uresničitev zadovoljlitve specifičnih človekovih potreb hkrati pojmuje preseganje razredne družbe. To, da postane zveza med filozofijo in prakso »neposrednejša«, pa pomeni prehod od nagonskosti in iluzorične zavesti k zavesti, k spoznavanju naravnih in družbenih odnosov na znanstveni ravni. O filozofiji kot sredstvu revolucionarne prakse je potrebno razpravljati v luči tega spoznanja, na podlagi dejstev in teženj sedanjega časa.

Iz doslej navedenega sledi, da je glavna naloga marksistično-leninistične filozofije razčlenjanje realnosti, in v zvezi s tem se tudi pojavlja potreba po kritiki različnih nemarksističnih teorij.

Iz zapisanega izhaja, da so glavni manevrski prostor marksistične filozofije splošni človeško-družbeni problemi sedanjega časa. Seveda se kot družbeni problemi kažejo tudi spoznavnoteoretski problemi, vštevši aktualna vprašanja naravoslovnih spoznav.

Razlaga sedanjega časa kot konkretno zgodovinskega ni le ključ do dosedanje zgodovine, marveč hkrati tudi podlaga za teoretsko osvetlitev prihodnosti. To, da živimo v prehodnem obdobju svetovne zgodovine, pomeni, da obstaja prvikrat v zgodovini takšna resnična zgodovinska realnost (univerzalno človeštvo, socialistični družbeni red, mednarodno delavsko gibanje), da njena filozofija — kolikor izraža dinamičnost dobe — uresničuje zgodovinsko nepretrganost človeške zavesti. Na tej podlagi je mogoče dokazati, da je marksistična filozofija, marksizem-leninizem adekvatna zavest današnjega človeštva. Samo na temelju konkretnega zgodovinskega proučevanja sedanjega časa je mogoče dokazati in uveljaviti revolucionarno-praktično naravo in vlogo marksistične filozofije ter pojasniti, kaj danes pomeni revolucionarnost. Pravzaprav izhajata iz tega tudi vloga in namen študija filozofije.

3. Študij znanstvenega socializma

Ko je bilo treba znanstveni socializem izoblikovati v univerzitetni učni predmet, je bila najpomembnejša naloga najti ustrezno razmerje med zgodovinskimi in teoretskimi vprašanji. V majhnem številu ur, ki so bile na razpolago, ni bilo mogoče hkrati zagotoviti pregleda zgodovine delavskega gibanja in teoretske utemeljitve političnih vprašanj sodobnosti. Zato smo tematiko znanstvenega socializma namerno zožili. Trenutno je naloga tega predmeta v okviru politične ekonomije in filozofije na že predhodno preštudiranih svetovnonazorskih oziroma družboslovnih zvezah zgraditi politično analizo današnjega kapitalizma in prehoda v socializem oziroma v komunizem ter primerjati splošne zakonitosti in prakso. Pri učni snovi si prizadevamo obravnavati najpoglavitejša teoretična vprašanja sedanjega časa, kot so npr.: vsebina in značilnosti naše dobe; proces svetovne revolucije in njegove tvorne prvine; nastanek boja med dvema družbenima sistemoma; strategija in taktika komunističnih partij; zgodovinske oblike socialističnih revolucij; razlaga permanentne revolucije; vodilna vloga delavskega razreda in partije; politika množičnih organizacij, in znotraj tega delavsko-kmečka zveza v posameznih fazah socialistične revolucije; splošne in posebne poteze socialistične graditve; družbene oziroma razredne korenine odklonov in boj proti le-tem; socialistična graditev in oblikovanje raz-

rednega boja; vpliv državnomonopolističnega kapitalizma na družbenopolitične odnose; povezanost boja za demokracijo in socializem; značilnosti politike množičnih organizacij v razvitih kapitalističnih državah; dve različici revolucionarne poti iz kapitalizma v socializem — na mirni način in z bojem; zgodovinski položaj nacionalno-kolonialnega vprašanja, pojem in vloga nacionalizma v deželah v razvoju, protislovja, ki izvirajo iz interesov nacionalnih buržoaznih kapitalistov ter protiimperialistov; ideje socializma v tretjem svetu, odnosi med komunističnimi in različnimi nekomunističnimi političnimi grupacijami, narava in razvojna vprašanja narodnoosvobodilnih revolucij kot tudi njihovo mesto v procesu svetovne revolucije.

Predavatelji delajo v štirih tematskih skupinah, ki se ravna po strukturi učne snovi; naštejmo jih: »Nastanek in razvoj socialističnega družbenega sistema«; »Delavska in demokratska gibanja v gospodarsko razvitih kapitalističnih državah«; »Družbeni problemi in revolucionarni premiki v deželah v razvoju«; »Izkušnje razrednega boja na Madžarskem in graditev socializma v naši državi«. Te skupine so na podlagi svojih raziskav sestavile naše lastne univerzitetne zapiske o znanstvenem socializmu, ki so dobili državno priznanje.

Pri nadaljnjem razvijanju programov so, upoštevajoč dosedanje izkušnje, dobila več poudarka naslednja teoretska vprašanja: teoretska priprava socialistične revolucije v Rusiji, možnosti za graditev socializma v eni državi; problematika popolne dograditve socializma; teoretična in praktična vprašanja prehoda v komunizem. Prizadevali smo si tudi obravnavati aktualne listine bratskih partij.

Kot problem se zastavlja tematska razčlemba programa, nadaljnje vsebinsko in metodološko poenotenje zapiskov ter seminarskih ur in predavanj. Nekatere teme v sedanji praksi obravnavamo tematsko, druge pa bolj državnocentrično. Študija nekaterih tem si ni mogoče zamišljati brez zgodovinskega pristopa. Tako poučujemo, na primer, razvoj Sovjetske zveze in Ljudske republike Kitajske.

Takšne teme, kot so »Stiki med državami s socialističnim družbenim sistemom«, »Narodnostna politika socialističnih držav«, »Oblikovanje odnosov med državo in cerkvijo v evropskih socialističnih državah«, obravnavamo tematsko. Naš namen je, da bi slušatelji dojeli vpliv državnomonopolističnega kapitalizma in znanstvenotehničnega razvoja na oblikovanje družbenopolitičnih odnosov, da bi dobili realno podobo o položaju delovnih množic in njihovem boju, o skupnem cilju komunističnega gibanja ter o značilnih potezah delavskega gibanja. To, da ta cilj res dosežemo, smo na začetku želeli zagotoviti tako, da po tem, ko začrtamo splošno podobo, razčlenjamo konkretne odnose v nekaterih državah ter iz notranjih okoliščin v posamezni državi deduciramo teoretično-praktične probleme gibanja — ne da bi pri tem, seveda, zanemarjali mednarodne zveze.

Danes imamo bistveno lažje delo kot nekaj let poprej, ko je med slušatelji prevladovala zabloda, da delavci v posameznih kapitalističnih državah sploh ne pomislijo na razredni boj. Danes kapitalizem ocenjujejo že bolj kritično kot poprej.

Splošno zanimanje zbujeajo problemi, ki so v zvezi z znanstveno-tehnično revolucijo. Pri snovi tega tematskega kroga se naši slušatelji najraje ukvarjajo z oblikovanjem odnosov med delavskim gibanjem in inteligenco, študenti.

Slušateljem si prizadevamo razložiti, kakšni politični, družbeni in ideološki boji so pripeljali do sedanje etape v graditvi socializma. Naš namen je, da bi slušatelji spoznali in znali primerno vrednotiti tisto razvojno pot, ki smo jo naredili do danes. O obdobju zgodovine naše države med letoma 1919 in 1962 razpravljamo na tak način, da s posebnim poudarkom obravnavamo najpomembnejša teoretska vprašanja. Takšna so: značilnosti madžarskega fašističnega reda, njegove specifičnosti in njegova ideologija. Ukvarjamo se s položajem delavskega in komunističnega gibanja, z razvojem politične usmeritve madžarske komunistične partije, z njeno partijsko politiko, z naravo ljudske demokratične revolucije in njenimi madžarskimi posebnostmi, z bojem delavskega razreda in komunistične partije za oblast.

Pri teoretični in praktični obravnavi sta pomembna diktatura proletariata in problem začetne faze graditve socializma. Vrednotimo odklone znotraj partije in

tiste vzroke, ki so pripeljali h kontrarevoluciji v letu 1956, zgodovinski razvoj pa končujemo s teoretično in praktično obravnavo socialistične konsolidacije in zgraditve temeljev socializma.

V minulih letih, še zlasti pa po tem, ko so bili objavljeni zapiski, smo v zvezi s študijem obdobja dokončne zgraditve socializma uveljavili v tematiki bistveno spremembo. Začenjamo s pojmom družbene strukture, s prikazom njene razredne sestave.

Posebno pozornost posvečamo obravnavi vodilne vloge delavskega razreda ter kritiki pogledov, ki to zanikajo, in v luči politike množičnih organizacij prikažemo razvojno pot notnega kmečkenga razreda. Iz narave naše univerze izhaja, da podrobno obravnavamo vlogo in pomen tehnične inteligence. V zvezi z nadgradnjo dobijo svoje mesto v tematiki vloga socialistične države, razvoj socialistične demokracije, vodilna vloga marksistično-leninistične partije v usmeritvi socialistične družbe ter problematika oblikovanja socialistične zavesti.

4. Specialni kolegiji

V nadaljevanju se nekoliko podrobneje ukvarjamo z vprašanjem, kakšna je vloga posebnih kolegijev v študiju marksizma in leninizma.

Uvedbo posebnih kolegijev pri študiju filozofije, politične ekonomije in znanstvenega socializma je narekovalo uresničevanje tistih ciljev, o katerih smo uvodoma že govorili. Želeli smo doseči, da slušatelji v teh predmetih ne bi videli samo nekakšnih obveznih predmetov, ki se jih je — hočeš nočeš — potrebno učiti in delati izpite iz njih, želeli smo razvijati samostojnost slušateljev in njihovo sposobnost za to, da se bodo znali ravnati v zapletenih teoretskih in praktičnih vprašanih sedanjega časa, da ne bodo le objekti marksistične vzgoje, marveč njeni aktivni udeleženci. Povečanje števila učnih ur, namenjenih za študij marksizma, nikakor ni moglo priti v poštev. Zato smo bili primorani uveljaviti v okviru možnega števila ur kakovostne spremembe, ki so omogočile racionalnejšo izrabo časa.

Tako je prišlo do zamisli o razdelitvi študija marksizma na dve ravni: na študij temeljev in posebne kolegije.

Ko smo se totili konkretizacije naloge, se je pojavila cela vrsta teoretičnih, vsebinskih, metodoloških in tehničnih problemov: kakšna bodi narava posebnih kolegijev: ali naj bo to poglobljena obravnava posameznih problemov iz študija temeljev na višji ravni ali obravnava, popolnoma neodvisna od vsebine in procesov osnovnega študija; ali morajo posebni kolegiji tudi časovno spremljati študij temeljev ali ne; s kakšnimi posebnimi kolegiji velja začeti; kdo naj vodi posebne kolegije; kakšno naj bo minimalno oziroma maksimalno število slušateljev v posameznem posebnem kolegiju; kako je mogoče zagotoviti literaturo, potrebno za študij v posebnih kolegijih itd. itd.

Izhajajoč iz tega, da so posebni kolegiji del študija marksizma, vidimo njihovo glavno vlogo v bolj sistematični, poglobljeni in obsežnejši obravnavi nekaterih aktualnih problemov iz študija temeljev. Vendar je to le ena plat zadeve. Naravo, vsebino in smer posebnih kolegijev odločilno zarisujejo faktorji, kot so družbene potrebe, potrebe in profil univerze, raven družbene zavesti in raven slušateljev ter njihovo zanimanje itd. Ti faktorji na vse posebne kolegije niso vplivali enako. Tako je, na primer, na naravo posebnih kolegijev filozofije močno vplival profil univerze (ali celo posameznih fakultet). V okviru posebnih kolegijev filozofije želimo zadovoljiti tudi zahteve po psihologiji, etiki, estetiki, sociologiji. Profil univerze je tudi terjal, da posvetimo vso pozornost tudi filozofiji narave. Te naloge študij temelja, ki je izrecno usmerjen na filozofijo družbe, ne more rešiti, zato ima del posebnih kolegijev obeležje filozofije narave. Do filozofije goji sleherna fakulteta svoje zahteve: za filozofske probleme matematike, kibernetike in relativnostne teorije je, na primer, največ zanimanja na elektrotehniški fakulteti, za filozofska vprašanja

kemije na fakulteti za kemijo, za sociologijo na fakulteti za promet in na gradbeni fakulteti, za estetiko pa na fakulteti za arhitekturo.

Posebni kolegiji politične ekonomije so usmerjeni na naslednje glavne vrste problemov: na aktualne gospodarske probleme socializma, na povezanost gospodarskih problemov z znanstveno-tehničnim napredkom, na socialistično integracijo in mednarodne gospodarske stike. Specialni kolegiji znanstvenega socializma se še manj ujemajo s profilom univerze. Tu je teme mogoče razdeliti na domačo in mednarodno problematiko. V okviru zadnje posvečamo veliko pozornost arabskim, latinskoameriškim in afriškim državam.

Že prav od začetka so si katedre prizadevale, da časovno ne bi bilo prevelikega presledka med študijem temeljev in posebnimi kolegiji, vendar tega praktično še vse do danes ni bilo mogoče uresničiti (deloma zaradi preobremenjenosti predavateljev, deloma zaradi obstoječega univerzitetnega urnika, pomanjkanje prostorov idr.).

Vodje posebnih kolegijev so po možnosti izkušeni predavatelji z doktoratom znanosti. Predavatelji, ki nimajo znanstvene kvalifikacije, lahko vodijo posebne kolegije le po pogojem, da se njihova raziskovalna tema ujema s temo posebnega kolegija. Ta pogoj spodbudno vpliva na izobraževanje kadrov, saj dajejo posebni kolegiji možnosti za uporabo in preverjanje rezultatov znanstvenih raziskav. Katedre se predvsem opirajo na lastne kadre, vendar pa, če je potrebno, sprejemajo za predavatelje v posebnih kolegijih tudi zunanje strokovnjake.

Prizadevamo si za posebne kolegije zagotoviti najnovejšo literaturo. V posameznih posebnih kolegijih se literatura s šolskim letom spremeni, dopolni, v drugih pa je bolj stabilna. Za večino posebnih kolegijev je tako rekoč nemogoče napisati učno knjigo, zato si obvezno in priporočeno literaturo skušamo zagotoviti prek univerzitetne in fakultetnih knjižnic.

Dosedanje izkušnje kažejo, da toga razdelitev študija na predavanja in seminarje ne ustreza ne potrebam ne sedanji stopnji znanosti. Te deloma že zastarele oblike je mogoče presegati s posebnimi kolegiji kot skupinami z manjšim številom slušateljev.

V posebnih kolegijih uporabljamo sestavljeno obliko: posebni kolegij ni ne predavanje ne seminar ne konsultacija, marveč »zlitina« vseh teh. Po formalni plati je delo posebnega kolegija bolj laboratorijsko kot avditorijsko. Slušatelji imajo pravico, da med predavanjem zastavljajo vprašanja, dajejo pripombe in izrazijo nasprotna mnenja. V razpravi je slušatelje treba obravnavati kot enakovredne partnerje, to pa v veliki meri poveča njihovo aktivnost in iniciativo. Pri delu posebnih kolegijev imajo pomembno vlogo referati slušateljev. O referatih, ki so na primerni ravni, tudi razpravljajo. Pretežna večina razprav je dokaj živahna in plodovita. Sistem referatov je za profesorje huda obremenitev (veliko se individualno ukvarjajo s slušatelji, ki se z njimi posvetujejo o izbiri teme, o vprašanjih, ki zadevajo literaturo, o načrtu referata in pisanju samem, profesor je tudi glavni ocenjevalec referata itd., itd.), vendar profesorji to z veseljem opravljajo.

Na naši univerzi delujejo tudi družboslovni krožki

Delo teh krožkov se je močno okrepilo po uvedbi posebnih kolegijev. Avtorji-slušatelji, katerih referati so na primerni ravni, se lahko udeležijo univerzitetnih ali državnih študentovskih znanstvenih konferenc. Na univerzitetnih ali državnih konferencah je veliko takšnih referatov doseglo prvo mesto. Po drugi strani posebni kolegiji spodbudno delujejo na udeležbo v družboslovnih krožkih, saj lahko študent, član krožka, z uspehom pri delu v krožku doseže, da ga oprostijo izpita v posebnem kolegiju.

Razvoj družbe in razvoj zahtevata integracijo treh marksističnih disciplin. Zato smo v šolskem letu 1972/73 uvedli tudi *integrirani posebni kolegij*, in sicer iz takšne teme, ki najbolje odraža profil naše univerze in ki jo organizirano raziskujejo vse tri katedre, iz teme z naslovom »Filozofski, ekonomski in politični aspekti znan-

stveno-tehnične revolucije«. Ta posebni kolegij traja 90 ur in ga poučujemo tri semestre.

Po oceni izkušenj nam bo morebiti uspelo premagati začetne organizacijske in vsebinsko-koordinacijske težave ter nam bo uspelo nakazati nove integrirane tematske kroge.

Poleg treh predmetov marksizma in leninizma imamo na naši univerzi tudi študij drugih družboslovnih disciplin. Te bomo le našeli. Od leta 1974—75 dalje bomo enotno na vseh fakultetah imeli obvezno za vse slušatelje po 90 ur ekonomije podjetniškega sistema, po 60 ur organizacije in po 30 ur varstva pri delu. Seveda skrbi univerza tudi za poučevanje tujih jezikov. Poseben, vendar čedalje pomembnejši družboslovni pouk je tudi na inštitutu naše univerze za usposabljanje profesorjev tehnike.

Posebni kolegiji filozofije, politične ekonomije in znanstvenega socializma na budimpeštanski tehniški univerzi

I. katedra za politično ekonomijo

1. Teorija sistema industrije (teorija sistema v usmerjanju podjetja)
2. Ekonomski problemi tehničnega razvoja
3. Ekonomski problemi tehničnega razvoja v madžarski industriji
4. Lastnina in interes
5. Položaj madžarskega narodnega gospodarstva
6. Položaj in vloga Madžarske v mednarodni delitvi dela
7. Pomembnejša teoretska vprašanja gospodarskega mehanizma
8. Blagovna proizvodnja — tržna razmerja in cene v socialističnem gospodarstvu
9. Nove poteze kapitalističnega svetovnega gospodarstva
10. Družbenogospodarska vloga tehniškega raziskovalnega in razvojnega dela
11. Gospodarski problemi dežel v razvoju
12. Podjetniško gospodarstvo (stimulacijski in interesni odnosi)
13. Ekonomski problemi tehničnega razvoja
14. Kapitalizem današnjega časa
15. Interesni odnosi, politika dohodka in uravnavanje dohodka v socializmu
16. Delovna sila in mezno gospodarstvo
17. Temeljna vprašanja gospodarske politike in njeno uresničevanje v praksi v naši državi

II. Filozofija

18. Filozofski problemi relativnostne teorije
19. Filozofski problemi kibernetike
20. Filozofska vprašanja kemije
21. Filozofski problemi matematike
22. Družbeno-svetovnonazorska vprašanja znanstveno-tehnične revolucije
23. Problemi determiniranosti v naravi in v družbi
24. Moderne formalne logike
25. Meščanske teorije konvergence
26. Nekatere glavne smeri današnje meščanske filozofije
27. Ideološki predhodniki neofašizma
28. Socializem in dialektika
29. Uvod v sociologijo
30. Sociologija nasebin

31. Marksistična kritika religije
32. Izbrana poglavja etike
33. Izbrana poglavja estetike
34. Izbrana poglavja psihologije

III. Katedra za znanstveni socializem

35. Izbrana poglavja iz zgodovine modžarskega kontrarevolucionarnega sistema in madžarskega delavskega gibanja (1919—1945)
36. Boj strateških koncepcij, polemik in smeri v mednarodnem komunističnem gibanju
37. Položaj in vloga arabskega sveta v protiiperialističnem gibanju
38. Družbenopolitični vpliv tehničnega razvoja v nekaterih razvitih kapitalističnih državah
39. Nekateri problemi agrarnega vprašanja na Madžarskem
40. Kontrarevolucionarni sistem na Madžarskem 1919—1945
41. Poglavja iz zgodovine tehnične inteligence
42. Družbenopolitični vpliv znanstveno-tehnične revolucije v gospodarsko razvitih kapitalističnih državah
43. Izbrana poglavja iz zgodovine razrednih bojov na Madžarskem (1919—1945)
44. Strateški in taktični problemi mednarodnega komunističnega gibanja
45. Razlaga marksizma in leninizma o vojni, vojski in oboroženem revolucionarnem boju
46. Madžarski fašizem

Gradivo so sestavili: dr. Gizella P. Kovács, vodja skupine kateder za marksizem in leninizem, dr. Boško Kolundžija, docent, dr. Gojko Petrović, docent.

MARKO KERŠEVAN

Ob knjigi »Uvod v pastoralno sociologijo«

Delo J. Krošla »Uvod v pastoralno sociologijo«¹ je — kot kaže že sam naslov in avtorjeva opredelitev pastoralne sociologije — sicer namenjeno za praktične cerkvene potrebe, kljub temu pa so nekatera poglavja in vidiki vredni pozornosti vsakogar, ki se zanima za sociologijo religije.

Knjiga ima vsebinsko štiri dele: del, v katerem avtor utemeljuje nujnost sociološkega raziskovanja za (uspešno) cerkveno delovanje in hkrati meje sociološkega obravnavanja religije; prikaz nekaterih temeljnih socioloških dognanj o dogajanjih v sodobnih družbah in nekaterih temeljnih socioloških kategorij sploh; temeljne informacije o sociologiji religije — vse to pa je v bistvu uvod v glavni del knjige, v oris pastoralne sociologije.

Pastoralno sociologijo pojmuje avtor kot sociološko raziskovanje vere ali cerkve v pastoralne namene, medtem ko bi raziskovanje vere in cerkve v zgolj znanstvene namene sodilo k sociologiji religije ali »verski sociologiji« (str. 122 do 123).

Pastoracija je cerkveni izraz za »apostolsko delo, ki ga opravljajo posvečene osebe, da v določeni zgodovinski dobi in določenem geografskem prostoru nadaljujejo Kristusovo odrešilno delo«. Na sociološki ravni gre torej za »celoto socioloških procesov, pri katerih želijo

apostolski delavci sodobnemu svetu s sociološkimi sredstvi posredovati nadnaravne vrednote« (str. 119). Po domače: pastoralna dejavnost je organizirana cerkvena dejavnost pri posredovanju, ohranjanju in širjenju »pravega« (cerkveno normiranega) verskega nauka in obredja ter v zvezi s tem religioznega doživljanja med ljudmi.

Pastoralno sociološke raziskave so tako izrazito »aplikativne«, uporabne raziskave in se opirajo na spoznanja obče sociologije in še posebej sociologije religije (pa tudi nekaterih drugih posebnih sociologij). Usmerjene so na izrazito konkretne objekte in probleme. Privilegirani predmet pastoralno sociološkega proučevanja je župnija in družbeni pogoji verskega življenja v njej, tako da bi jo glede na predmet lahko opredelili za sociologijo župnije.

Tako je tudi predstavljena v pričujoči knjigi: ta pregledno in zgoščeno prikazuje vse vidike družbene strukture in dogajanja na ravni župnije (lokalne skupnosti), pomembne za versko življenje, in empirične sociološke metode za njihovo proučevanje, vštveši konkreten »načrt za raziskovanje družbene strukture in specifične notranje strukture župnije«. Ne more biti naša naloga, da bi ocenjevali, koliko je knjiga ustrezna in kako uspešno bo lahko služila svojemu pglavitnemu namenu. Lahko le mimogrede rečemo, da avtor ni imel lahkega opravila pri pisanju dela, ki uvaja v sociološko raziskovanje in ki ga bodo morali uporabljati ljudje brez temeljne sociološke izobrazbe. Lahko tudi rečemo, da je to delo zelo dobro opravil. Njegov prikaz nekaterih temeljnih socioloških kategorij je lahko naravnost za zgled, kako je mogoče napisati tak prikaz poljudno, preprosto in zgoščeno — na dvajsetih straneh — a vendar dovolj strokovno.

Knjiga je plod avtorjevega dolgoletnega — avtor bo letos praznoval 80-

¹ J. Krošl, »Uvod v pastoralno sociologijo«, izdala Mohorjeva družba, Znanstvena knjižnica, Celje 1973, str. 272.

letnico — ukvarjanja s teorijo in prakso pastoralne sociologije, ukvarjanja, ki je bilo najprej pionirsko in osamljeno, pozneje pa se je bolj in bolj uveljavilo in ga je podprla tudi cerkev. Uvedba pastoralne sociologije na mariborskem oddelku teološke fakultete in sam izid te knjige pričata, da je sociološko raziskovanje verskega življenja po dolgem omahovanju dobilo svoje mesto tudi v katoliški cerkvi na Slovenskem, potem ko se je že krepko uveljavilo v mnogih drugih evropskih deželah.

Sociološko proučevanje (pogojev) verskega življenja je namreč pri konservativnejšem delu cerkvene hierarhije v svetu in pri nas dolgo časa zbuvalo nezaupanje. To nezaupanje je izviralo iz praktičnih in teoretičnih razlogov. Ni bilo preveč navdušenja, da bi sociološko proučevanje s svojimi metodami pokazalo razpoke in praznine v navzven tako uspešnem, trdnem, pravovernem itd. verskem življenju, da bi pokazalo na razlike med oficialno podobo in dejanskim stanjem vere v dani župniji ali škofiji. Na teoretični ravni je dolgo obstajal sum: kaj se to pravi »znanstveno sociološko proučevanje« neke stvarnosti, ki ima svoj izvor in temeljne pobude v nadnaravnem, v nečem, kar je zunaj dosega zemeljske stvarnosti in (socioloških) metod, ki so bile oblikovane za njeno proučevanje.

Odpori na prvi ravni so popustili pod pritiskom praktičnih problemov, potem ko so različni družbeni procesi — ki jih je tako z nezaupanjem gledana sociologija že analizirala in predvidela njihove učinke — v nekaterih okoljih tako oslabili versko življenje, da je postala triumfalistična drža ne le smešna, ampak tudi nevarna za cerkev samo. Za smotno cerkveno delovanje je postalo nujno poznati nekatere osnovne podatke o verovanju in verskem življenju v zvezi s pripadnostjo posameznim družbenim slojem, starostnim kategorijam, načinu življenja in podobno, pa čeprav je to prineslo s seboj nekaj doslej nepoznanih načelnih problemov. (Npr.: kako ravnati ob podatku, da po anketah — izvedenih anonimno po socioloških metodah — dovršen del »vernikov« dane župnije ne veruje v posmrtno življenje, božjo

naravo cerkve ali celo Kristusovo božansko naravo, pa čeprav npr. obiskuje mašo ali druge obrede. Po starem pojmovanju so to heretiki, krivoverci, v skrajnem primeru sploh niso več krščanski verniki, čeprav se sami za to imajo.)

V takih razmerah se je tudi hitreje uveljavila načelna rešitev, ki je omogočala znanstveno proučevanje religioznih pojavov. Uporabila se je stara formula, da je Cerkev »mistično Kristusovo telo«, a hkrati tudi »vidna družba«, vidno »družbeno telo«, da je nadnaravna, »božja ustanova«, je pa tudi družbena stvarnost, »sestavljena iz družbenih oseb sedanjih družbenih skupin« (str. 22). Sociološko in drugo znanstveno proučevanje je usmerjeno na to vidno družbo, na cerkev in religijo kot družbeno stvarnost, ne pa na nadnaravno stran, izvor ali bistvo cerkve in religije. Taka formula daje v cerkvi legitimnost sociološkemu proučevanju religije, ne da bi to pomenilo zanikanje njene nadnaravne stvarnosti. Gre za značilno »prazno formulo«, ki je uporabna za vsak primer in za vsako morebitnih sprtih strani. Ne opredeljuje namreč bistvenega — razmerja med enim in drugim elementom, med božjo in človeško platjo v konkretnem primeru. Lahko se uporablja tako za utemeljevanje smotrnosti in upravičenosti sociološkega proučevanja danega pojava kot za dokazovanje neustreznosti socioloških metod, pač glede na to, ali se jemlje in v kaki meri se jemlje neki pojav religioznega življenja za posledico družbenih razmer ali za izraz nadnaravne stvarnosti. Praktično je možno, da v njenem imenu *skoraj* vse naredimo za predmet sociološkega, psihološkega ali drugega znanstvenega obravnavanja ali pa skoraj vse izključimo iz tega obravnavanja. Krošl tako na primer poudarja, da »izraz Cerkev kot družbena stvarnost ne pomeni, da je Cerkev kot vidna organizacijska oblika religije, kot institucionalizirana religija, družbena tvorba« (kar bi bilo navsezadnje — v tej formulaciji — popolnoma združljivo z zgoraj navedeno formulo in za nekatere religiozne mislece tudi je). Po drugi strani pa zavrača tiste, ki bi tudi pri nas radi omejevali sociološko proučevanje religije na

golo zbiranje podatkov o religioznem življenju, na sociografijo. Sociologija religije skuša po njegovem »odkriti zakonitosti in vse dejavnike, po katerih so se razvijali procesi, ki so oblikovali sedanjost stvarnost... (in) iz razvojnih zakonitosti in analiz sedanjega stanja določiti tudi trend nadaljnega razvoja« (str. 58).

Videti je, da naš avtor sprejema relativno najpreprostejšo interpretacijo formule o nadnaravni in družbeni stvarnosti cerkve in religije — da namreč ta formula, če jo uporabimo pri problemu znanstvenega proučevanja religije, pomeni, da je to proučevanje smiselno le do neke mere ali meje, ne more pa poseči prek nje — da je mogoče znanstveno proučevati nekatere religiozne pojave ali nekatere vidike pojavov, drugi pa so onstran meja sociološkega in kateragakoli znanstvenega obravnavanja.

Tako stališče spravlja osebno religioznega sociologa v protisloven položaj: kot *religiozen* se ne more odpovedati »meji«, ne more reči, da lahko sociologija ali katerakoli druga znanost in vse znanosti skupaj zajamejo celoten religiozni pojav; kot *sociolog* pa ne more, da si ne bi prizadeval čimveč pojavov in vidikov obravnavati s svojimi znanstvenimi sredstvi, da si ne bi prizadeval premakniti »mejo« do skrajno možnih meja, saj se zaveda, da je sicer kot znanstvenik neizogibno v slabšem položaju kot tisti, ki poskuša in ki mu uspe znanstveno razložiti tudi tiste pojave, ki jih ima sam za pojave onkraj meja znanstvenega obravnavanja. Še zlasti, ker lahko hitro uvidi, da pogosti pozivi k skromnosti, ki jih naslavlajo na sociologe, izvirajo iz neskromnosti drugih vej človekovega raziskovanja, konkretno teologije, ki si lasti pravico, da edina govori o bistvu religije. Znanstvenikova skromnost je čisto na mestu, kadar izraža spoznanje o nezadostnosti sredstev, *pojmovnega aparata itd.*, s katerim razpolaga, da bi ustrezno in izčrpno zajel določeno problematiko; toda načelna, vnaprejšnja skromnost dane znanosti je podpiranje neskromnosti drugih.

Treba je reči, da Krošl — kot kaže že zadnji citat — skuša ravnati kot sociolog. Toda:

»religijo proučuje (sociologija) kot družbeno stvarnost, kolikor je dostopna empiričnemu raziskovanju« (str. 58);

»od verske sociologije ne smemo torej zahtevati več, kakor more izkustveno dognati... ne more proučevati celotne religije, ampak le tiste njene elemente, ki se spoznatno javljajo pri posameznikih in v družbi« (str. 63);

»sociolog more proučevati religijo le, kolikor se javlja v človekovem življenju in raznih družbenih pojavih« (str. 63).

Noben sociolog ne bo zahteval več kot proučevanje religije »kolikor se javlja v človekovem življenju in raznih družbenih pojavih«. Toda Krošl kot religiozni sociolog ta objekt proučevanja omeji z »le«, »kolikor«, »ne more proučevati celovite religije«, tako da — kot izhaja iz drugih njegovih opredelitev — sociologija ne zajema in ne more zajeti bistva religije (ki je domena teologije). (Str. 69).

Protislovnost takega pojmovanja mej sociologije in razmejevanja med sociološkim predmetom proučevanja ter »bistvom religije nakaže že možnost, ki so jo nekateri sociologi (pa tudi psihoanalitiki, psihologi in drugi) v preteklosti tudi izkoristili: da se vsa stvar obrne in razglasi za bistven družbeni (psihološki, psihoanalitični...) vidik religije tako, da bistvo religije lahko razkrivajo le te znanosti, medtem ko je tisto, kar ima za bistvo teologija, le iluzija religioznega človeka oziroma teologije same. V obeh primerih gre za pozitivistično pojmovanje »bistva« kot nekega empirično obstoječega, a skritega jedra danega pojave, ki ga morajo znanosti — ali pa teologija — »razkriti«, »odkriti«, pojmovno zajeti in doumeti.

Težava osebno religioznih znanstvenikov pri proučevanju religije je v bistvu enaka, kot je bila v preteklosti težava religioznih naravoslovcev, ki so lahko proučevali svoj objekt le do meje nekih domnevnih verskih resnic o svetu (»božjih skrivnosti« v naravi). Zaradi dovolj znanih težav so sčasoma tu religiozni naravoslovci in teologi sprejeli načelo metodičnega ateizma znanosti, popularno izraženo z geslom: »vsak znanstvenik mora na svojem področju narediti hipotezo o bogu za odvečno«.

Geslo le na poseben način — glede na odnos do religije — izraža, da si mora vsaka znanost izoblikovati svoj spoznavni (»formalni«) objekt, ga konstituirati s svojimi pojmi in kategorijami, s svojim »jezikom«, ki je neizogibno drugačen od »jezika« religije, umetnosti itd. in ki torej ne more vključevati kot svoje pojmov »boga«, »čudeža«, »milosti«. Nesmiselno je torej reči: do tu! — ti problemi so področje znanstvenega proučevanja, dostopni za znanstvene metode, problemi onkraj tega pa niso več področje znanosti. Vsaka znanost si mora prizadevati, da s svojimi sredstvi zajame vse probleme svojega področja, brez iluzije, da je s tem napravila druge znanosti za odvečne, a tudi brez nesmiselne »skromnosti«, da samo ona zajema le delne vidike in manifestacije, medtem ko je »bistvo« rezervirano za druge znanosti, filozofijo ali teologijo.²

Tako stališče, ki je na področju naravoslovnih ved že skoraj docela prodrlo med teologe in religiozne znanstvenike, se v znanostih o človeku počasneje uveljavlja. Lahko nam je razumeti, da je prav znanstveno proučevanje religije za religiozne znanstvenike psihološko najtežje sprejemljivo, čeprav v bistvu ni razloga, da se načelo metodičnega ateizma znanosti, če je sicer sprejeto, ne uveljavi tudi tu. Uporabiti to načelo pri znanostih o religiji, konkretno pri sociologiji, pomeni: obravnavati in poskušati objasniti religijo kot družben pojav, »brez hipoteze o bogu« oziroma »kot da boga ne bi bilo« — enako kot druge družbene pojave, pri proučevanju katerih se je izhodišče, da jih je treba obravnavati brez hipoteze o Bogu, že prej uveljavilo. Religiozni in nereligiozni proučevalci religije se v tem primeru pri svojem delu ne razlikujeta. Če ima religija opraviti z »nadaravnim«, znanosti, tudi znanosti o religiji, tega ne morejo. Razlika med obema je le psihološko različna izhodiščna drža in vrednotenje rezultatov. Izhodišče religioznega znanstvenika je: če hočemo religijo objasniti

² J. Dhooche, »Theologie et sociologie, deux modes d'analyse de l'Eglise institutionnelle, Rapports du VIII-e Congrès AISP, München 1970.

z znanstvenimi sredstvi, potem lahko to storimo (in moremo storiti) le tako in tako, glede na znanstveno teorijo in metodo, ki jo posameznik sprejema — v vsakem primeru pa brez hipoteze o Bogu kot izvoru religije ali dejansko obstoječem Subjektu religioznega odnosa. Za nereligioznega znanstvenika, ki sam nima »religioznih izkušenj« in za katerega Bog obstoji le kot vsebina izjav in ravnanja religioznih ljudi, je obravnavanje religije brez hipoteze o Bogu samoumevno in ne le metodično (»če hočemo«) izhodišče.

Tako stališče in ravnanje nedvoumno postavlja nove probleme religioznim znanstvenikom in religioznim ljudem sploh; morda bi lahko celo rekli, da zahteva nov način oblikovanja religiozne zavesti. (Mimogrede: v podobne težave spravlja omenjeni znanstveni metodični »imperializem« tudi humanistično samorazumevanje človeka. Glej o tem npr. moj članek »Althusser in marksistična teorija v dužbenih vedah«, »Anthropose«, 1971/1—2.) Zato se ne moremo čuditi, če ga religiozni znanstveniki na najbolj občutljivejšem področju, pri proučevanju religije, le težko dosledno sprejemajo.

Krošl se v jedru drži stare koncepcije. Njena notranja protislovnost pa prispeva k temu, da zavzame kot sociolog včasih dejansko načelno metodično ateistično pozicijo (čeprav tega ne izreče). Na primer: ne glede na vlogo »božje milosti« v cerkvenem samorazumevanju, more sociologija »presojati, koliko in kakaj verska praksa napreduje ali nazaduje« (str. 124). Včasih pa prispeva žal tudi k temu, da zdrsne z ravnimi znanstvenega obravnavanja sploh.

Krošl povzema (str. 58—69) mnenja raznih sociologov in navaja, kako se večina strinja, da je predmet sociologije religije položaj in funkcija religije v družbi ter vloga, ki jo ima v življenju posameznika; po tem sociologi tudi definirajo sestavne elemente religije. Pri tem v večini ugotavljajo, da se v religiji pojavljajo predstave o »prasili« ali »nevidni sili« (lahko bi še dodali: numinoznem, svetem, nadnaravnem), ki je v posebnem odnosu z verujočim človekom.

Glede na to sta možni dve vrsti znanstvene strategije: da vzamemo kot objekt proučevanja predstave, ki jih imajo ljudje o tej »prasili«, odnose, ki jih zavzemajo do nje, vpliv, ki ga imajo te predstave in odnosi na njihovo ravnanje — medtem ko pustimo vprašanje o dejanskem obstoju, naravi in izvoru te prasile v oklepaju in se o tem ne izrekamo, (prepuščajoč to filozofiji in teologiji).

Ali pa poskušamo poleg tega odgovoriti tudi na vprašanje o obstoju, nastanku in naravi te »prasile«, izhajajoč iz domneve, da gre zgolj za človeško predstavo, zgolj za družbeni ali psihološki pojav. Vprašanje se v tem primeru glasi takole: če vzamemo religiozni pojav, vštevši predstavo o »prasili«, kot zgolj človeški pojav (in le v tem primeru je lahko v celoti objekt znanstvenega proučevanja) — kako lahko z razpoložljivimi ali novimi znanstvenimi pojmi objasnimo njegov nastanek, vpliv na vedenje ljudi itd. Poskušamo skratka, razložiti religijo v celoti brez hipoteze o Bogu.

V prvem primeru imamo opraviti z vnaprejšnjim omejevanjem območja znanstvenega proučevanja, z vsemi problemi, ki jih tako vnaprejšnje omejevanje prinaša. V drugem primeru lahko damo sicer le zelo nezadovoljive, neprepričljive odgovore na zastavljeno vprašanje. Toda naj bodo odgovori oziroma konkreten način znanstvenega obravnavanja še tako nezadostni, pomanjkljivi ali celo zgrešeni, ostajajo nezadostni, pomanjkljivi ali celo zgrešeni znanstveni odgovori, katerih nezadostnost ali zgrešenost je treba pokazati in dokazati z znanstveno kritiko njihove nedoslednosti, neizčrpnosti itd. in jih nadomestiti z boljšimi znanstvenimi razlagami, izhajajočimi iz iste metodično ateistične predpostavke. Ni jih mogoče na znanstveni ravni zavrniti ali nadomestiti s predpostavko v obstoju nadnaravne prasile, ki da je bistveni izvor religije in zaradi katere so znanstvene teorije, ki te predpostavke ne upoštevajo, nujno zgrešene in nezadostne. Če nas znanstveno obravnavanje religije ne zadovolji, to seveda lahko storimo, toda zavedati se moramo, da

smo se s tem postavili zunaj znanosti. Predpostavka o realnem obstoju za znanost nedostopne nadnaravne sile (boga, čudeža itd.) ne more biti sestavina znanstvenega dela ali konkretno znanstvene definicije religije. Prav to pa srečamo na nekaj mestih pri Krošlovih poskusih sociološkega opredeljevanja religije. Na primer: »Sociološka definicija upošteva le elemente, ki so dostopni empiričnemu raziskovanju in ti so: povezanost človeka z izvennaravno silo, ne glede na to, kako človek to silo pojmuje... nauk in norme, ki izvirajo iz te sile...« (str. 96).

»Sociologija prihaja do zaključka (na osnovi proučevanja vloge religije v življenju posameznika in družbe), da spada med osnovne elemente religije povezanost človeka s prasilo, ki naj pomaga človeku zmagovati življenjske težave...« (str. 62).

»Empirično je ugotovljeno« oziroma »sociologija prihaja do zaključka«, da je bistveni element religije *zavest* ljudi o obstoju nadnaravne sile in doživljanje povezanosti z njo, ne pa, da je »bistven element religije *povezanost* človeka z neko obstoječo izvennaravno silo«; sociologija kvečjemu ugotavlja, da iz zavesti svoje povezanosti z neko »prasilo« izvajajo ljudje določen nauk in norme, ne pa, da norme in nauk *izvirajo* iz te nadnaravne sile.

Lahko da gre za površno izražanje, za premajhno pozornost do na videz majhnih razlik med »povezanostjo s prasilo« in »doživetjem povezanosti«, toda pojavlja se prevečkrat, da bi bilo slučajno.

Na to kaže tudi način, kako Krošl prikazuje Vernonovo stališče. Ameriški sociolog zelo pazi na edino možna znanstvena izhodišča in okvire sociološkega obravnavanja religije in tudi izraža se dovolj nedvoumno. Na primer: »Religija je tisti del kulture, ki sestoji iz skupnih verovanj in običajev, ki identificirajo in definirajo nadnaravno in sveto ter človekov odnos od njega.« »Vera v nadnaravno običajno vključuje *verovanje*, da je to nadnaravno zainteresirano za človeka.« »Posameznik *veruje*, da je neki predmet ali obred svet. To vero-

vanje postane aktiven dejavnik, ki poguje človekovo obnašanje.«³

Krošl pa Vernonovo stališče predstavi takole: »Iz manifestacij religije pri posamezniku in družbi more sociolog sklepati, da spada med bistvene elemente religije povezanost človeka z nevidno silo, ki je zunaj narave ali tudi nad njo« (str. 63). Torej dvomno izražanje, ki dopušča interpretiranje, da je »povezanost človeka z nevidno silo« in ne verovanje ali doživljanje človeka o povezanosti s to silo« empirična ugotovitev sociologije religije.

Podobno bi lahko rekli za prikaz Webrovega stališča. Krošl pravilno pripominja, da je »treba priznati, da ni lahko pravilno presoditi Webrovih izvajanj o religiji«. Toda sporno ni toliko vprašanje, ali ima Weber religijo za »popolnoma človeško zadevo« ali za nekaj, kar »sprejema svojo moč iz izvendružbenih in izvennaravnih sil« (str. 60 do 61). Kar se tiče njegovih *izvajanj* o religiji, ni dvoma, da obravnava religijo kot (ali če hočemo »kot da bi bila«) popolnoma človeško zadevo. Resnično sporno in za sociologe zanimivo vprašanje je, ali ima Weber religijo za nekaj, kar spada med temeljne antropološke značilnosti človeka, ali le za zgodovinsko nastal in prehoden pojav. Mislim, da nekatere novejša študije⁴ vendar dovolj prepričljivo pokažejo, kako je za Webra obča in temeljna antropološka značilnost potreba po

³ G. Vernon, »Sociology of Religions«, New York 1966, str. 46, 49, 50.

⁴ Glej npr. G. Dux, »Religion Geschichte und sozialer Wandel in Max Webers Religionssoziologie«, Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie, Opladen 1971.

osmišljanju (Sinnggebung, Sinnsetzung) sveta; religija je le specifičen način tega osmišljanja.

Da sklenemo: Krošl si v delu prizadeva za uveljavitev sociološkega proučevanja religije tudi v naši cerkvi. Toda to njegovo prizadevanje, ki ga z vidika nadaljnega razvoja stroke na Slovenskem lahko le pozdravimo in kateremu je — gledano v celoti — priučujoče delo pomemben prispevek, ga včasih zapelje. Prikazati skuša sociologijo religije v kar se da ugodni luči za cerkev in ovreči staro nezaupanje. Pri tem gre včasih tako daleč, da ne le pokaže, kako sociologija religije ne more in noče dajati sodb o teološko-filozofskih vprašanjih in da torej ne pomeni apriorne kritike ali razvrednotenja religije, temveč skuša sam iz socioloških proučevanj in od socioloških avtorjev dobiti religiji naklonjene, a v bistvu religiozne in teološke izjave, ki jih sociologija prav tako ne more dati (npr., da »prejema religija svojo notranjo moč iz izvennaravnih in izvendružbenih sil«). Opira se lahko na nekatere verske sociologe, ki so imeli enake skrbi in težnje kot on (mnogi katoliški verski sociologi in na primer Wach). Teže pa je odpustljivo, če tako interpretira tudi delo in stališča tistih avtorjev, ki so jim bila taka prizadevanja tuja.

Gotovo je več kot neprimerna uporaba izraza »poganski« (str. 239, 249) za označevanje sodobnih nereligioznih (nekrščenih) ljudi pri nas in v drugih deželah. Beseda ima zaradi različnih zgodovinskih razlogov preveč poniževalen in sovražen prizvok, poleg tega pa — in to bi moralo biti pri strokovnem delu odločujoče — religiološko v tako splošnem pomenu ni upravičena.

MEĐUNARODNI RADNIČKI POKRET

Beograd, št. 4/1974

**SIMEONI POBULIĆ: Ameriška levica
danes (odlomek)**

Ameriška levica kot celota se ni nikoli odrekla sodelovanju s tistim delom delavskega razreda, ki je včlanjen v delavske zveze — kljub konservativni politiki vodstev teh zvez. Razen tega so posamezne delavske zveze — za razliko od večinskega ponašanja v AFL/CIO — zastopale v notranji in zunanji politiki napredna stališča, na primer zveza delavcev avtomobilske industrije. Morda bo prav sedanje poslabšanje gospodarskih razmer pomagalo, da se bodo vrata za sodelovanje odprla širše, kot so bila odprta doslej — zlasti pa v času protesta proti vietnamski vojni. V AFL/CIO je že slišati glasove negodovanja proti temu, da bi moral delavski razred prevzeti na svoja pleča celotno breme zvišanja cen, medtem ko družbe dosegajo maksimalno stopnjo profitov. V novih kolektivnih pogodbah zveze pod pritiskom delavstva ne bodo mogle pristati na limitirano zvišanje mezd za 5,5%. K temu je treba dodati še dokajšnje nezadovoljstvo znotraj zvez s politiko, ki jo vodi republikanska administracija. Razen zveze voznikov tovornjakov nihče ne podpira sedanjega predsednika Nixona; vodstvo AFL/CIO je že napovedalo, da si bo skupno z demokratsko stranko prizadevalo, da bo na volitvah za kongres leta 1974 izvoljenih čim več demokratov, tako da bi dosegli dvotretjinsko večino te stranke ter tudi proceduralno povsem onemogočili uporabo veta Bele hiše.

Za delovanje levice znotraj delavskih zvez je vse bolj zanimiv proces radikalizacije stalno naraščajočega sloja »belih

ovratnikov«. Njihovo presnavljanje v tehnokracijo in identifikacija njihovih interesov s tem družbenim slojem ustreza obdobju, ko je večina zaposlenih prihajala iz vrst »modrih ovratnikov«. Sloj »belih ovratnikov« še vedno narašča, vendar pa zdaj tega procesa ne spremlja tudi hkratno večje sodelovanje pri odločanju o upravljanju gospodarstva. Tako zdaj »beli ovratniki«, od katerih je v marsičem odvisna rast proizvodnje, pa nimajo večjih pravic v upravljanju, drse počasi na položaj delavca, njihova eksistenca je odvisna od prodajanja dela. Zanimivo je to, da med »belimi ovratniki« narašča želja po združevanju, da bi si izboljšali gospodarski položaj. To navaja na misel, da si — glede na svoj položaj v proizvodnji prizadevajo za to, da bi znotraj korporacij dosegli določeno stopnjo gospodarskih pravic, pri tem pa morajo uporabljati enaka sredstva kot drugi zaposleni, tj. kolektivne pogodbe in štrajke. Tudi v dejavnosti izven korporacij jih položaj sili k temu, da iščejo zaveznike ter da svoje poglede na položaj v proizvodnji prilagajajo njihovim pogledom.

Dejavnost ameriške levice je po daljšem času omrtvelosti, ki jo je povzročila protikomunistična gonja in še nekatere druge okoliščine, pokazala širokim slojem prebivalstva, da se morajo temeljni problemi dežele razreševati z decentralizacijo, z lokalnim nadzorstvom, z demokratično udeležbo in sploh z anti-birokratskim obravnavanjem družbenega življenja. Posredno, vendar pa nedvoumno, so te sile pokazale tistim ljudem, ki so v bistvu za socializem, katero pot morajo ubrati. Tako vseobsežno lotevanje družbenih problemov odpira levici možnost, da zbere okoli sebe ne le vse tiste, ki jih neposredno prizadeva sistem zasebne lastnine proizvodjalnih sredstev, marveč tudi tiste, ki se ne strinjajo z dehumanizirajočo birokratsko kontrolo. To hkrati nalaga levici obveznost, da se v svoji politiki ne omejuje le na zahteve

po razrušenju danega sistema odnosov med ljudmi, marveč da ljudem hkrati ponudi tudi nekaj novega. Glede na to, o čemer so doslej v levici razpravljali, je nova usmeritev predvsem v tem, da se le-ta usposobi, da v stikih z najširšimi plastmi prebivalstva daje kar najbolj popolne odgovore na aktualna vprašanja; da ponudi programe, ki bodo zasnovani na globljih znanstvenih analizah sedanjega stanja, in ocenah o možnostih za dolgoročnejšo akcijo, da bi bili sklepi o preobrazbi družbe kar najbolj pravilni. Poskusi v tem smislu ohrabrujejo, čeprav z njimi javnost ni dovolj seznanjena. Največja hiba teh analiz in raziskovanj je, da se zapirajo v krog intelektualcev in nekaterih sektaško usmerjenih malih organizacij leveice ter da z njimi niso seznanjeni tisti deli prebivalstva, ki naj bi bili v prihodnosti nosilci akcij in zavezniki gibanja.

Amerika je bila po drugi svetovni vojni izredno zaposlena z ekspanzijo svojih interesov v tujini, medtem pa je doma, kot pravi liberalno usmerjeni senator William Fulbright, naraščal »dnevni red nemarnosti«, med katere šteje nagel porast težav življenja v velikih mestih, resno ogrožanje kvalitet človekovega okolja, socialno negotovost in siromaštvo, energetske krize, zaostajanje šolstva in kulturnih institucij itd. Vsem tem problemom je skupno to, da izvirajo iz same kapitalistične narave družbe; odpraviti se jih da le z večjimi strukturnimi spremembami v družbi. Liberalci so jih poskušali odpravljati s politiko »državne blaginje«, in sicer v času, ko so imeli še vpliv na državni vrh; vendar so se prizadevanja omejevala na nepopolne tehnokratske ukrepe federalne administracije, ki so imeli kratkotrajen učinek. Nedvomno je zdaj pred levico izredno zahtevna naloga, kako oblikovati lastne predloge; kajti ponuditi bo morala nekaj, kar je dovolj radikalno, da bi bilo lahko učinkovito, pa vendar sprejemljivo za večino prebivalstva in zato izvedljivo.

Obdobje prodora ameriške leveice, za katerega je značilen boj za državljanske pravice črncev in proti vojaški intervenciji v Indokini, se je očitno končalo. Levica se je znašla v položaju, polnem negotovosti, v katerem so nekatere stare

prednosti in ovire skopnele, tiste pa, ki se zdaj pojavljajo, mora šele vgraditi v metode ideološkega in praktičnega delovanja.

odjek

Sarajevo, št. 8/1974

ARIF TANOVIĆ: O bistvenih impulzih časa (iz referata na VI. kongresu BiH).

V zadnjem času se veliko govori in piše o marksizmu in teoretičnem delu v zvezi komunistov, toda tako, da nastaja vtis, kot da smo na tem področju še povsem na začetku. Upravičeno lahko govorimo o nujnosti oživiljanja marksizma, o njegovi vrnitvi v načrte založniških hiš in v učne programe, o tem, da mora imeti ustrezno mesto in vlogo v družbeni zavesti. Toda v splošni samokritiki in v novem poletu se pozablja ali pa premalo poudarja dejstvo, da je bila in da je temeljna usmeritev našega družbenega razvoja dosledno marksistična, leninistična, ustvarjalna in revolucionarna; samo tako je ta usmeritev lahko premagovala vse preizkušnje na poti graditve naše samoupravne, socialistične družbe. Nobenega dvoma ni, da so temeljna načela marksizma globoko zakoreninjena v našem družbenem sistemu, v naši družbeni zavesti.

Toda bili bi vendarle nemarksistični in nedialektični, če ne bi videli tudi druge strani medalje: lastnih napak in nasprotnih ideologij, ki si zdaj močneje, kdaj pa bolj odkrito in rafinirano, prizadevajo zamegliti marksistično usmeritev naše družbe. V tem pogledu je ena naših slabosti v tem, da institucionalizirana in v posebne discipline vkalupljena znanstvena in teoretična misel ostaja za samoupravnim razvojem.

Povsem nesprejemljiva pa je teza, ki jo zadnje čase zelo pogosto omenjajo dogmatiki in novolevičarji, češ da je v celotnem družbenem razvoju popoln vakuum, oseka ali pa da gre celo za odpravljanje marksizma. Narobe, zgodovinsko dejstvo je, da se je naš družbeni razvoj v bistvu odvijal po načelih

znanstvenega socializma — tako v teoretični zasnovi kot tudi v praktičnem delovanju. Prav tako sodim, da prodori quasiliberalizma v novejšem času kot tudi dogmatizma v prejšnjem obdobju niso in tudi niso mogli dajati prevladujočega obeležja našemu razvoju; bili so samo senca, pena ali usedlina, ki jih je tok revolucije odločno razpršil. To pa seveda ne pomeni, da se tudi v prihodnje ne bomo srečevali s kako novo zvrstjo revizije ali pa z restavracijo stare v novi preobleki — tako v teoriji kot v praksi.

Kadar samokritično obravnavamo napake glede zanemarjanja ideološkega dela, potem lahko, v smislu Titovih opozoril, ugotovitev strnemo v nekaj naslednjih dimenzij:

— Nekaj časa so marksizem in teorijo samoupravnega socializma v izobraževalnem sistemu dejansko zanemarjali. Protisamoupravnim silam je to ustrezalo, zato so k takemu stanju tudi sami prispevali svoj delež.

— Tudi v rednem partijskem življenju zveze komunistov je bilo nekaj časa zapostavljeno sistematično delo pri ideološkem izobraževanju članstva.

— Nekatera središča, skupine in posamezniki na družbeno izpostavljenih mestih kot tudi nekatere katedre, instituti, časopisje ter posamezniki v nekaterih vodstvih so uveljavili enostransko interpretacijo, pravzaprav revizijo marksizma; tako se je tu in tam teorija oddaljevala od življenjske prakse graditve samoupravnega socializma.

— V nekaterih organizacijah ZK je vladal nekaj časa strpen odnos do idejne heterogenosti: vzporedno s tem so se javno manifestirali različni in s socializmom sprti koncepti ter njim ustrežna ponašanja, ki so bila označena kot etatistični socializem, tehokratizem, anarholiberalizem in podobno.

Izkušnje so pokazale, da je taka idejna heterogenost velika ovira za akcijsko eotnost in učinkovitost gibanja. Razhajanja v teoriji in ideološki usmeritvi so neogibno in logično peljala (tako kot vedno) tudi v razhajanja v praktičnem političnem ravnanju. Drugače povedano to tudi pomeni: če bi bilo idejno-teoretično delo bolj razvito, bi bilo manj razlik v nazorih, kajti prek boja mnenj

vodi pot do idejne enotnosti in tudi do diferenciacije — če se načelnih razlik ne da preseči z demokratičnim soočanjem argumentov.

socijalizam

Beograd, št. 1—2/1974

MILOJE PETROVIĆ: Lukácsseva kritika stalinizma (odlomek)

... Jugoslovansko praktično in teoretično razgaljanje stalinizma je bilo začetek konca stalinizma kot ideologija in kot »socialistične« prakse. Lukács zato prav gotovo ne pretirava, ko ocenjuje to kritiko kot nepozaben dogodek v zgodovini socializma; ugotavlja, da je bila s teoretičnega vidika ta kritika inspirativna za socialistično teorijo in da je odprla obči proces vračanja marksistične misli k avtentičnemu marksizmu.

Kljub vsem priznanjem, zlasti močno poudarjeni zaslugi Tita v kritiki stalinizma, in splošnim simpatijam do našega kritičnega in negativnega odnosa do stalinizma pa ima Lukács tudi nekaj kritičnih pripomb k nekaterim vidikom jugoslovanske kritike stalinizma. Te pripombe ne zadevajo cilja kritike, pač pa način kritike in tisto, kar je kritik spremljalo. Lukács se je v svojih kritičnih pripombah na jugoslovansko kritiko stalinizma omejil le na tisti njen vidik, ki zadeva metodologijo. Zdi se mu namreč, da kritika stalinizma v jugoslovanski teoriji ni v svojem izhodišču dovolj trdno in izključno povezana z marksizmom, pač pa da se v njej prepletajo tudi nekateri elementi in ideje, ki z marksizmom nimajo zveze. Ko ocenjuje ta aspekt naše kritike stalinizma, Lukács izjavlja: »Imam vtis, da dajete mnogo koncesij zahodnjaški ideologiji.«

Te generalno izrečene ocene ne moremo sprejeti za upravičeno. Kajti osnovna usmeritev, ki jo vodi ZKJ, ni niti politično niti teoretično obremenjena s takimi »koncesijami«. Če pa upoštevamo celotno jugoslovansko teoretično kritiko stalinizma — pravno, filozofsko, politološko, sociološko, ekonomsko itd.

— potem moramo pritrditi, da so znotraj teh zvrsti kritik tudi koncesije, na katere Lukács opozarja. Tako so na primer v jugoslovanski filozofski kritiki stalinizma, ki tako po obsegu kot tudi po pomenu znatno presega Lukácsve ugovore proti stalinizmu v tem njegovem aspektu, določeni elementi idej iz »kritične teorije družbe«, sodobne marksologije pa tudi nekaterih drugih nemarksističnih filozofskih usmeritev. O tem ni dvoma. Toda nanje je bilo opozorjeno že v sami jugoslovanski kritiki stalinizma.

To, na kar je Lukács opozoril jugoslovansko kritiko stalinizma, zadeva celotno kritiko stalinizma v socialističnih deželah. Po Lukácsovem mnenju prihaja v celotni kritiki stalinizma v socialističnih deželah do »prevelikih koncesij ideologiji Zahoda«.

Kje je vzrok za to? Kaj povzroča naslanjanje kritike stalinizma v socialističnih deželah na »ideologijo Zahoda«? Teh vprašanj Lukács ni obšel, vsaj ne v okviru svojih znanih kritičnih opomb k stalinizmu. Med temi opombami, v katerih pojasnjuje vzroke za »prevelike koncesije ideologiji Zahoda«, je pomembna zlasti misel, da izhaja to »iz nemoči, da bi ustvarili nekaj tretjega«. To tretje pa naj bi bilo nekaj, kar ni niti stalinizem niti kapitalizem. Za zdaj sploh še ni rojeno; zato Lukács ponavlja z domala patetičnim tonom: ...» da, iz nemoči: ljudje, ki jih odbija stalinizem, se obračajo k nasprotnemu zlu«. Kljub vsemu se nam zdita to Lukácsve stališče in ton njegove trditve nekoliko pretirana. Kajti niti teoretično niti praktično ni mogoče zanikati, da vsebuje samoupravljanje enega od modelov prakse, ki ni niti stalinističen niti kapitalističen, ampak samo socialističen.

Lukács se zaveda dejstva, da s staliniščno teorijo kot izhodiščem ni mogoče zasnovati socializma s »človeško podobo«. Za tak socializem je stalinizem največja prepreka. Če ga ne odpravimo, ni nobenega zagotovila za socialistično prihodnost družbe. Toda te prihodnosti tudi ni mogoče zagotoviti s tako kritiko stalinizma, ki bi se »sprevračala — kot pravi Lukács — v nekakšno revizijo Marxovega in Leninovega nauka«.

Lukács opozarja, da se v sodobnih reakcijah na stalinizem — tako v socialističnih kot v kapitalističnih deželah — skrivajo tudi za marksizem in leninizem nevarni poskusi revizionizma, ki pod plaščem antistalinizma preraščajo v antimarksizem. Ko opozarja na nujno potrebno obnavljanje marksistične teorije, katere razvoj je Stalin ustavil, hkrati Lukács opozarja, da obnova ne sme potekati tako, kot to predlagajo nekateri intelektualci, češ, da mora marksizem, če naj bo primeren za moderni čas, »sprejeti tudi matematično logiko, semantiko, strukturalizem in kdo ve kaj še«. Taka prizadevanja je Lukács označil kot »absurdnost«. Morda je Lukács, ki je sicer povsem pravilno ocenil poskuse »dopolnjevanja« marksizma z idejami, ki niso z njegovega področja, vendar neupravičeno terjal dosledno ločitev marksizma od struj izven njega. Marksizem ne more uspešno napredovati brez kritičnega dialoga s tokovi zunaj sebe, ki marksizem upoštevajo, zato jih mora upoštevati tudi marksizem. To upoštevanje miselnih dosežkov struj, ki se stikajo z marksizmom, pa seveda ne pomeni kombiniranja marksizma s temi usmeritvami. Take kombinacije seveda obstajajo, na primer teoretični antihumanizem Louisa Althusserja, ki je kombinacija dialektičnega materializma in strukturalizma.

Lukács očitno presoja, da je za učinkovito kritiko stalinizma oz. za njegovo likvidacijo izvirni marksizem dovolj trdna opora ter da se zato marksizem ni prav nič treba — če so njihovi nameni čisti — v kritiki stalinizma zatekati k idejam, ki niso marksistične in si pri njih izposojati operne točke za svoj antistalinizem. Seveda pa moramo upoštevati, da nekateri marksisti, na kar Lukács upravičeno opozarja, ob kritiki stalinizma dejansko zanikujejo in zapuščajo marksizem. Tega ne počenjajo le tedaj, ko hočejo marksizem spojiti s fenomenologijo ali kadar ga kombinirajo z idejami kibernetike, ampak tudi v primerih, ko nekateri marksisti nočejo, ne smejo ali pa ne morejo dojeti tega, da o novih fenomenih v družbi in njenih idejah ni mogoče govoriti na tak način, kot je govoril nekdanji Marx.

Die Zukunft, št. 9-1974

Raziskovalna dejavnost in razvoj gospodarstva

V tem prispevku bomo skušali prikazati najpomembnejše dele razprav o razmerju med raziskovanjem in gospodarstvom, ki potekajo v sosednji Avstriji. Že zaradi tega menimo, da ta kratka informacija zasluži pozornost. Prispevek ima podnaslov: »Prispevek znanosti in raziskovanja v spremembi kvantitativnega gospodarskega razvoja v kvalitativni«.

Pomen znanosti in raziskovanja in tako tudi znanstvene politike je v zadnjih letih močno narasel na nacionalnem in na mednarodnem področju. Posebno močne pobude za takšen napredek je dala dejavnost mednarodnih organizacij (OECD, UNESCO, Evropski svet), ki se izraža v sila pestrih oblikah.

V obdobju po drugi svetovni vojni lahko — zelo posplošno — opazimo v razvoju industrijskih dežel tri faze.

Prva faza je segala nekako v konec petdesetih let in jo označuje usmerjenost raziskovanja na oboroževalne namene in v tako imenovano »big science«. Značilna so »prestižna raziskovanja«, ko sta tekmovala med seboj vzhod in zahod (atomske raziskave, vesoljske raziskave...).

V začetku šestdesetih let je sledilo obdobje, ki je lociralo problematiko znanstvene politike med gospodarske probleme in je končno videlo v raziskovanju odločilni relevantni dejavnik vsakega gospodarstva (poleg kapitala, dela, cen, kvalificiranosti delovne sile, organizacije in strukture gospodarstva...). Odločilno za razvoj postane čim bolj hitro in optimalno prenašanje znanstvenih izsledkov v industrijsko proizvodnjo in v postopek usposabljanja strokovnjakov. S poudarjanjem vse večje odvis-

nosti gospodarskega razvoja od znanstvenotehničnega napredka je dobil tudi problem izobraževanja (oblikovanja) z vidika ekocentrično-tehnokratskega okvira nov obseg in večji pomen. Verjeli so v prioritetni pomen gospodarskega napredka začasno z maksimalizacijo materialnega standarda, čemur je sledil dramatičen dvig znanstvenega in raziskovalnega proračuna (na 2—3 odstotke narodnega bruto produkta). Začeli so pospeševati in vlagati v visoko šolstvo, raziskovalno delo pa je postalo skoraj narodna želja. Industrija se je tesno povezala z znanostjo, kar je ena od razvojnih značilnosti tega obdobja; manj opazen je bil do sedaj komplementaren trend, in sicer industrializacija znanosti, ki je potekala v enaki meri. Na ta pojav je opozoril že Ravetz v svoji kritični analizi »Križa znanosti«.

Negativne posledice

Gospodarstvo se spreminja pod vplivom znanosti, toda tudi znanost se ob gospodarstvu spreminja. Zadnja leta so pokazala, da napredek na raziskovalnem področju ne prinaša samodejno samo pozitivne rezultate, temveč da ima lahko nenadzorovano in nenačrtovano raziskovanje, ki si ne zastavlja socialnih ciljev, tudi negativne posledice, ki jih je javnost sprejela z neugodjem in s strahom.

Velikokrat nenadzorovana ekspanzija produkcijskega procesa je pogosto pripeljala do tega, da je delno poškodovala okolje. Intenziviranju dela z racionalizatorskimi mehanizmi je sledila psihična zasičenost ljudi, kar se je kazalo v stresih, srčnih infarktih in številnih frustracijah.

Nenačrtno izrabljanje naravnih virov je pripeljala do meja mogočega; potrebno bo poiskati nove vire energije. Prav tako je narasla onesnaženost okolja z odpadno vodo, plini in kemičnimi snovmi. Primarna usmeritev gospodarstvenikov na proizvodne stroške in na pro-

duktivnost proizvodnje v izbiri tehnike in mesta proizvodnje je pokazala, kako takšna gospodarska usmeritev zanemarja probleme onesnaženja okolja.

Naslednji problem, ki se pojavlja v povezavi z onesnaženjem okolja, so še vedno zelo visoki izdatki industrijskih držav za razvoj vojaške tehnike, medtem ko so naložbe v razvoj mirnodobne tehnologije še vedno zelo nizke. Val publikacij (med njimi »Meje rasti«) ni prikazal samo dramatičnost takšne usmeritve, temveč je tej problematiki zagotovil široko publiciteto. Nezaseljivost in strahovi iz preteklosti so se še povečali v fokusu možne apokaliptične prihodnosti.

Kot je bilo »moderno« povzdigovati »gospodarsko rast« (in s tem planiranje raziskovanja), tako je danes postalo moda poudarjati »nizko rast« kot protistrup za grozečo ekološko-ekonomsko katastrofo in odklanjati visok standard, porabniško družbo in produkcijo materialnih dobrin kot politične cilje.

Vendar ostaja dejstvo, da je od razvoja raziskovanja in uvajanja novih tehnologij odvisna rešitev cele vrste problemov, med njimi tudi izboljšanje življenja situacije mnogih zaposlenih.

Soočnja z družbenimi problemi

Po negativnih posledicah industrializacije, urbanizacije in ekstenzivnega gospodarskega razvoja sta se morala znanost in raziskovalna dejavnost soočiti s problemi družbe, pridružili sta se prizadevanjem za izboljšanje »kvalitete življenja«.

Tako lahko ob koncu desetletja začrtamo tretjo fazo: skepsa in kritika gospodarskega sistema in koncepta neomejene gospodarske rasti.

V industrijskih državah se je oblikovala nova lestvica vrednot, ki je usmerjena k povečanemu pomenu kolektivnih dobrin in k prizadevanjem za razvoj osebnosti (enake možnosti, vzgoja in izobraževanje, demokratizacija). Tudi znanost in raziskovalna dejavnost nista mogli ob strani mirno stati ob tej dramatični spremembi javne zavesti. V mnogih državah je bil zmanjšan in delno omejen razvoj raziskovalnih sredstev. Poudarjali so družbene potrebe in

socialne probleme, razvoj alternativnih, socialno usmerjenih tehnologij za zadovoljevanje kolektivnih potreb, razreševanje ekoloških problemov, stanovanjskih problemov, javnega prometa, humaniziranja dela. Kot kompleksni problemi pa nastopajo predvsem: izobraževalna eksplozija, vprašanja enakih izhodnih možnosti, učinki demokratizacije. To so predvsem družbeno relevantni problemi, ki jih je mogoče rešiti samo na podlagi znanstvenih analiz. Toda potem ko smo si zastavili takšna vprašanja, je nujen samo močan in intenziven razvoj družboslovnih znanosti, kar lahko opazimo kot splošni trend razvoja. Morda lahko ta trend posebno jasno opazimo v dejavnosti organizacije OECD. Nova linija (»vpeljana z »Brooks-Reportom«) je utemeljena na zadovoljevanju kolektivnih socialnih potreb: ne več gospodarski razvoj kot primarni cilji, temveč integracija socialne, gospodarske in znanstvene politike. Torej ne samo življenjski standard, temveč predvsem »kvaliteta življenja«, je postala osnova primerljivosti; novo področje socialnoekonomskega raziskovanja je odprto.

Razvoj v Avstriji

Razvoj v Avstriji je vsaj v površnih obrisih potekal podobno, z značilnostmi že opisanih faz. Spoznanje o pomenu znanosti in raziskovalne dejavnosti za globalne družbene procese se je pojavilo relativno pozno. Prva faza prej opisanega razvoja manjka v celoti, druga pa se je pričela okoli 1967 z ustanovitvijo fonda za pospeševanje raziskovalne dejavnosti. Več dejstev, ki izvirajo predvsem iz posebnosti same dežele in njene mednarodnega položaja, je povzročilo povečanje državnega proračuna za znanost od 2,346 milijarde šilingov (1970) na 4,867 milijarde (1974).

Cilji raziskovalne politike so razen vprašanj gospodarstva, istočasno zajemali socialne in družbenopolitične probleme. Nekateri med njimi so bili: alternative za razreševanje izobraževalnih in vzgojnih problemov, izboljšanje zdravstvenega nivoja, problemi starejše generacije, zagotavljanje polne zaposlenosti, ukrepi za zagotavljanje enakih možnosti

in startnih osnov v socialnem in regionalnem pogledu.

V zadnjem obdobju so se zelo posvetili raziskovalnemu delu na družbenopolitičnem področju (odselsevanje znanstvenikov, raziskovalna zavest posameznih raziskovalnih skupin, socialni položaj študirajočih, globalna analiza družbenega raziskovanja v Avstriji...), čeprav se zaradi svetovne energetske situacije pojavlja kot eden važnejših problemov raziskovanja ureditev preskrbe z viri energije.

Znanost in raziskovalna dejavnost sta pomembni instrument racionalnega obvladovanja ekoloških in socialnih problemov v procesu spreminjanja industrijske družbe v družbo izobraževanja in znanosti. Predpostavka njunega prispevka pa je predvsem integracija znanosti in raziskovanja v globalni sistem družbenega dogajanja in osveščeno obeh o njuni humanitarni funkciji.

Dr. Hertha Firnberg, Bundesminister für Wissenschaft und Forschung: Forschung und Wirtschaftswachstum, Die Zukunft, 9/1974, povzel J. Klopčič.

Contemporary sociology, št. 2-1974

Daniel BELL: Prihod »postindustrijske družbe«*

The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting, by Daniel Bell. New York: Basic Books, Inc. 1973

REINHARD BENDIX: UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY:

Že pred več kot desetimi leti je profesor Bell z delom »Konec ideologije« (1960) poskušal nadaljevati tradicijo družboslovne misli 19. stoletja: Tocqueville, Marxa, Webra in nekaterih drugih,

* Zaradi zanimivosti smo izbrali iz citirane ameriške sociološke revije dva povzetka recenzij Bellove knjige Prihod postindustrijske družbe, ki sta ju napisala Reinhard Bendix iz kalifornijske univerze v Berkeleyju in Stephen D. Berger s Franconia College. Predstavi-

ki so za razliko od utopičnih mislecev gradili svoje vizije prihodnosti na poznavanju družbene sedanosti in preteklosti. Tudi »Prihod postindustrijske družbe« je nadaljevanje te tradicije, ki v okviru moderne družboslovne znanosti ni našla pravega mesta. Novodobna znanstvena prizadevanja so usmerjena v urejanje raznovrstnih in prepletenih spoznanj o dogodkih, ki se dogajajo zdaj in tukaj, in vedno manj jih je, ki si upajo oziroma, ki so sposobni predvidevati. Vprašanje prihodnosti je vedno bolj aktualno in zato gre tudi Bellovim prizadevanjem, kljub vrsti pomanjkljivosti, zaslužno priznanje.

Pred 200 leti se je pričel veličasten pohod zahodnih družb v smeri prihodnosti, ki bi jo naj bilo moč ob vzporedno razvijajoči se znanosti predvidevati. Prvo poglavje »Prihoda postindustrijske družbe« je posvečeno zgodovinskemu pregledu »idej o prihodnosti«, s poudarkom na nekaterih »veličinah preteklosti«; npr: avtor je že veteran v kritiki Marxa.

Zgodovinskemu pregledu, ki obsega približno četrtno knjige in ki je neoporečen, sledi osrednje poglavje, v katerem avtor analizira sodobne trende družbenega razvoja. Govori o razvoju terciarnih dejavnosti, ki ga spremlja formiranje novega razreda specialistov in znanstvenikov; o izobraževalnem sistemu in znanstvenem raziskovanju v ZDA; o spremenjeni vlogi korporacij v pogojih, ko maksimalizacija profita še ne pomeni splošnega družbenega blagostanja in o vprašanju družbenega planiranja, ki je zaradi spornih odnosov med strokovnjaki in politiki še nerešeno. Analiza je podprta s številnimi dodatnimi informacijami, pripombami in besednimi pleonazmi, ki bi le tedaj, če bi bili dosledno vsebinsko izpeljani, ne oteževali komunikacije. Na žalost pa izvajanja ne izpolnijo zastavljenih ciljev.

Že v uvodnem podajanju logičnih predpostavk prihodnosti je avtor previden. Prikaz prihodnosti je zajet v zadnji

težavnih tez Bellove knjige ter povzetka kritik dokaj plastično nakazujejo raziskovalna prizadevanja družboslovne misli v ameriški družbi ter kritične odmeve med naprednejšimi strujami družboslovcev.

četrtini knjige in se omeji na veličasten esej o enakih možnostih za izobraževanje; na spremembe družbenega sistema, na perspektivo znanosti, na vprašanje pomanjkanja in na vprašanje kulture in zavesti.

Ko avtor razglablja o spremembah družbene strukture, ne omenja ustreznih sprememb v politiki in kulturi, ampak govori o spremembah v »preostalem delu družbe«. Seznanimo se z naraščajočim trendom birokratizacije in specializacije znanosti, ne pa tudi s posledicami, ki jih ima to naraščanje za posamezne znanosti. Bodočnost bo pripadala strokovno izobraženim, ne vemo pa kako rešiti vprašanje odnosa strokovnjakov politik. Ob tako zastavljenih dilemah se bralcu vsiljuje vprašanje, če ni postavljanje problemov avtorjeva osnovna intelektualna strategija.

Drzen naslov knjige preveč obeta; nastajanje nove družbene strukture na temeljih velikega znanstvenega in tehničnega napredka, ob katerem se pojavlja problem znanstvene in družbene politike. Avtor se zaveda tega, da se ne glede na stopnjo tehničnega razvoja in strokovnosti ključne odločitve kažejo v politični obliki; ne tehnokrat, ampak politik je tisti, ki ima moč, pravi profesor Bell. Sprašujemo se, zakaj je potemtakem dobra polovica knjige posvečena razlagi sodobnih družbenih trendov in četrtina knjige problemom, ki iz teh trendov izvirajo, politična struktura pa je komaj omenjena? Profesor Bell je v svojem delu zanemaril temo, ki je po njegovih besedah odločilnega pomena: politiko postindustrijske družbe. Morda je razpravljanje o novem tipu družbe, za katero ne moremo določiti strukture oblasti, pre nagljeno? Kritiko Bellova »Prihajajoče postindustrijske družbe« lahko strnemo v ugotovitev, da nam ne razjasni prihajanja nove družbene strukture, ampak prihod neke neznanne prihodnosti, ki je ni mogoče podrobneje opredeliti.

STEPHEN D. BERGER, FRANCONIA COLLEGE:

Kompleks sprememb, ki je po Bellu značilen za industrijsko družbo, ne povzroča njene temeljne preobrazbe, am-

pak le spremembe v družbeni strukturi. Te strukturalne spremembe, ki konstituirajo prihod postindustrijske družbe, niso planirane, pač pa so poskusi planiranja in kontrole le reakcija politike. Primeri, ki jih navaja, pa žal dokazujejo ravno nasprotno: da so spremembe ne samo predvidene ampak celo namerno pospeševane. Vlada, ki skrbi za razvoj ekonomije, vzporedno pospešuje tudi razvoj znanosti. Da pa je vladina ekonomska politika zelo natančno naravnana k določenim ciljem (npr. k vojni), tega se zaveda tudi Bell, ko govori o ekonomiji pripravljavanja oz. o mobilizirani družbi. »Mobilizirana je tista družba, v kateri so glavni viri dežele usmerjeni na nekaj specifičnih ciljev, ki jih je določila vlada« (str. 356). Bell niha med politiko, ekonomijo in družbo in zato ne uspe potegniti ločnice med socialno strukturo, ki se oblikuje, in politiko, ki te pojavne oblike strukturalnih sprememb uravnava.

Naj naštejemo spremembe, ki tvorijo ta enovit kompleks! V sferi proizvodnje se blagovna proizvodnja spreminja v proizvodnjo uslug in dobiva vedno bolj znanstvene osnove. Med poklici je večje število specializiranih in strokovnih poklicev na račun nestrokovnih. Veča se vloga teoretičnega znanja pri uvajanju inovacij in pomen strokovnosti pri sprejemanju odločitev. Razvijajo se tehnike, ki omogočajo predvidevanje tehnološkega napredka in ocenjevanje rezultatov novih tehnologij. Vse te spremembe, ki jih navaja Bell, pa so le nadaljevanje logike industrializacije, tj. logike, ki jo je analiziral že »ubogi, stari, neprosvetljeni in ideološko obarvani Karl Marx«. Vse te spremembe so ilustrirane s številnimi primeri, vzetimi iz statistik ZDA, čeprav naj bi trendi spreminjanja veljali za mednarodne ekonomske sisteme.

Bellova definicija družbene strukture zamegljuje razlike med pogoji v katerih se proizvaja, in predmeti ki se proizvajajo. Kljub temu, da opredeljuje družbeno strukturo s produkcijskim načinom, uporabi kot kriterij predmete proizvodnje in se s tem nevarno približa poenostavljenemu primerjanju industrijske družbe s proizvodnjo blaga in postindustrijske družbe s proizvodnjo uslug.

Spremembe, kot sta prehajanje blagovne proizvodnje v proizvodnjo uslug in porast specializiranega in tehničnega dela, na račun manualnega, so vpeljane v analizo dinamike kapitalizma. Koncept kapitalizma pa Bell zavrača in se zavzema za koncept postindustrijske družbe, ki je le nekakšen presek razlik med kapitalizmom in socializmom. Tako korporacije zanj niso izkoriščevalske institucije, pač pa se le prilagajajo obstoječim vrednotam in težijo k samospreminjanju. Dejstvo, da danes obstajajo izredno močne mednarodne korporacije, za avtorja ni vredno posebne teoretične analize.

Upoštevanje koncepta kapitalizma bi avtorja tudi prisililo, da bi namesto nepomembne analize postindustrijske družbe odgovoril na nekaj ključnih vprašanj, kot so: kdo opravlja nadzor nad produkcijskim procesom, v kakšni obliki se pojavlja kontrola in kakšni so njeni rezultati, kdo vleče profite, ipd.

O politiki se izraža metaforično (management, družbena kontrola) in sicer v zvezi z dokaj nejasnim objektom — s spremembami družbene strukture.

Bellove analize družbenih konfliktov ne gre jemati resno. Mesto zanje najde v konceptu industrijske družbe, nakar jih prevede na centralni problem moderne politike — na problem participacije. Nato propagira participacijo različnih družbenih skupin v ZDA in to načelo spremeni v vrednoto in v princip vodilne politike. Da družbenim konfliktom ni posvetil prave pozornosti je razvidno tudi iz analize nekaterih drugih, na konflikte vezanih pojavov.

Država nastopa npr. kot nevtralni arbiter nasproti nastopajočim zahtevam. Tisti, ki delajo za državo, so izenačeni s tistimi, ki razvijajo nove tehnike za ocenjevanja in odločanja in zato personalizirajo »dobro«. Bell ne razvije teorije države in se zato v analizi postindustrijske družbe vedno znova vrača k vprašanju zakonitosti, ne da bi sprevidel, da že sama potreba po zakonitosti predpostavlja obstoj sistema oblasti.

Bell tudi ne povezuje razvoja tehnik za ocenjevanje in odločanje s strategijo oblasti, ki služi kontroli aktualnih in potencialnih pritiskov »od spodaj«. Zaveda

pa se tega, da tak razvoj krepi moč vladajočih in da so končne odločitve le politične in ne strokovne.

In tu spet ne vidi logične zveze z zakonitim uveljavljanjem elit iz vrst strokovnjakov, ki so svetovalci pri političnih odločitvah.

Nov razred izobražencev oz. specializiranih strokovnjakov nastaja v okrilju univerze, institucionalne baze, ki jo od poslovnega sveta (druge take baze) bistveno ločujejo razlike v ethosu. Zaradi teh razlik bodo družbene potrebe novega razreda v postindustrijski družbi bistveno drugačne od zasebnih interesov in profitnih interesov, ki so značilni za industrijsko družbo. Nov razred bo uredničeval družbene potrebe in skrbel za družbeni razvoj. Vprašanje je le, če velike razlike v ethosu ne delujejo obratno: kot utrjevalec zvez med vlado in univerzitetno znanostjo? Vlada sprejema odločitve v dobro vseh in taka politika vlade je v skladu s strokovnim konceptom univerzitetne znanosti — množice atomiziranih in specializiranih znanstvenikov.

Poleg ideološko obarvanih konceptov korporacij in vladne vojne politike, se ideologija pojavlja tudi v reificiranih kategorijah. Npr. tehnologijo zveliča Bell kot naraven in neproblematičen proces, kot »tisto samodelujoče«, »kot tisto, kar z večjo produkcijo blaga po nižjih cenah dviga življenjski standard v svetu... in, ki je glavni mehanizem zmanjševanja razlik med deželami...«; »... kot tisto, kar je ustvarilo do sedaj nepoznane razrede, razrede inženirjev in strokovnjakov...«; »... kot tisto, kar je oblikovala novo definicijo racionalnosti, nov način mišljenja in kar poudarja funkcionalne in kvantitativne zveze...«.

Reificira tudi vzgojo; izenači jo s šolanjem, in s podatki o šolanih prebivalcih ZDA podkrepi sodbo, da so ZDA »masovno izobražena družba«.

Prav tako ta povzdiguje tudi univerzo kot posebno institucionalno bazo, kot nosilca posebnega ethosa, kot center bodoče postindustrijske družbe, kot kreator elite »mož znanja«, ki jim pripada posebna »naravna avtoriteta«. Čeprav se ob vsem tem zaveda tega, da je univerza

instrument razredne stratifikacije, da se birokratizira, da se znanost uporablja za širjenje ideologije in da bodo korporacije ostale centralni instrument naše družbe.

Daniel Bell, ki je pred desetimi leti oznanjal konec ideologije, je sam ustvaril ideologijo.

(Contemporary Sociology, March 1974, Vol 3, No 2).

Vestnik leningradskega univerziteta, št. 5-1974

Ž. P. Bestkurenko:

DRUŽBENA DELITEV DELA KOT EKONOMSKA KATEGORIJA

V zadnjem času se v Sovjetski zvezi ekonomisti in filozofi na veliko ukvarjajo z vprašanjem družbene delitve dela. Temu se ni čuditi, saj gre za proučevanje takih procesov, ki so organsko povezani z ustvarjanjem materialne baze komunizma in z nadaljnjim razvojem socialističnih proizvodnih odnosov.

Med sovjetskimi ekonomisti ni bilo doslej enotnih mnenj o mestu in vlogi družbene delitve dela. Problem so načeli in obravnavali v literaturi, ki proučuje specializacijo, kooperacijo, menjavo, profesionalne priprave kadrov, vsestranski razvoj osebnosti, racionalno organizacijo dela in podobno.

Razprava o družbeni delitvi dela traja že 15 let. V zadnjem času sta spodbudila razpravo o družbeni delitvi dela predvsem XXI. kongres KP SZ, ki je zahteval, da je treba proučiti vrsto ekonomskih kategorij, kamor spada tudi problem racionalne organizacije razdelitve družbenega dela, in zahteva po boljšem vodenju narodnega gospodarstva, izboljšanju planiranja in ekonomske stimulacije za proizvodnjo. Te spodbude so povzročile, da je nastala o vprašanju družbene delitve dela dokaj bogata literatura. Toda doslej še nobeno delo ni sistematsko prikazalo, kako so obravnavali problem družbene delitve dela v časovnem zaporedju. Leta 1961 je

izšel zbornik »Vprašanje družbene delitve dela v socializmu«, v katerem so razni avtorji zagovarjali različna mnenja.

Kornienko je okarakteriziral družbeno delitev dela kot obliko funkcioniranja proizvodnih sil. Po njegovem mnenju pomeni delitev dela razdelitev proizvodnih sil družbe, to pa pomeni predvsem razdelitev ljudi kot proizvodnih sil med različne proizvodne procese. Po njegovem mnenju predstavljajo vsebino proizvodnje materialno proizvodne sile, socialno ekonomske oblike proizvodnje pa so proizvodni odnosi; le-ti kot oblika opredeljujejo prve kot vsebino.

Podobnega mnenja je Sigov, ki meni, da je najbolj splošna oblika organizacije proizvodnih sil kooperacija in delitev dela. Iz tega izhaja, da delitev dela predpostavlja 1. prisotnost različnih vrst proizvodnih dejavnosti v družbi in 2. zvezo med njimi, zaradi katere različne vrste proizvodnje postajajo sestavni del družbenega dela. Izhajajoč iz tega, avtor proučuje družbeno delitev dela v enotnosti dveh strani: specializacije in kooperacije in s tem v zvezi tretira razdelitev dela kot obliko proizvodnih sil.

Drugega mnenja sta Suderevski in Raud. Ta dva se uvrščata v skupino ekonomistov, ki sodijo, da je delitev dela eden izmed elementov proizvodnih odnosov. Ti poudarjajo socialistični značaj in družbenoekonomske oblike delitve dela. Raud na primer pravi, da delitev dela ne izraža odnosov ljudi do prirode in se zato ne more nanašati na proizvodjalne sile. Podobnega mnenja je tudi Suderevski.

Tretjega mnenja pa so ekonomisti, kot Moskovič in drugi, ki menijo, da je družbeno delitev dela socialnoekonomska kategorija, ki izraža odnose med ljudmi v obliki specializacije dela in menjave. Družbeno delitev dela opredeljujejo predvsem kot lastninske odnose in razredne odnose v proizvodnji.

Avtor članka na koncu poudarja različna mnenja ekonomistov o družbeni delitvi dela in zaključuje, da je: družbeno delitev dela oblika proizvodnje, ki vključuje proizvodne sile in proizvodne odnose.

(povzel J. Š.)

EDVARD KARDELJ: Problemi naše socialistične graditve. Knjiga VIII. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974, 451 str.

Osma knjiga Kardeljevih izbranih del, ki pod navedenim skupnim naslovom obravnavajo aktualna vprašanja teorije in prakse socializma v Jugoslaviji, obsega razdobje od njegovega izvajanja na Radio-televiziji Beograd dne 27. februarja 1965 na temo Skupščina in poslanci do 10. junija 1967, ko je odgovarjal na Visoki šoli za politične vede v Beogradu na vprašanja v zvezi s samoupravnim razvojem in reorganizacijo Zveze komunistov. V tem časovnem razponu dobrih dveh let je avtor posegel na številna področja graditve socializma v Jugoslaviji, ki jih reprezentativno dokumentira ravno ta knjiga. V njej se srečujemo z razpravami o bistvu in nadaljnjem razvoju samoupravljanja, ki se povezujejo z različnimi vidiki družbeno-ekonomskih, političnih in idejnih problemov samoupravnega socializma.

O načelnih problemih nadaljnega razvoja naše družbe govore zlasti sestavki: Samoupravljanje ni le demokratični, marveč tudi ekonomski odnos delovnih ljudi v proizvodnji in delitvi; Koraki naše socialistične revolucije; Od samoupravnih interesov delovnega človeka k integraciji regionalnih in nacionalnih interesov; Družbenoekonomski cilji reforme; Premagovanje etatističnega odtujevanja presežka dela; četrti ple-num CK ZKJ in aktualne naloge Zveze komunistov; Reforma in samoupravna integracija našega družbenega sistema.

V knjigi zavzemajo pomembno mesto prispevki, v katerih avtor obravnava posamezne vidike ali nekatere kompleksnejše probleme našega političnega sistema. K slednjim sodijo zlasti sestavki: Družbena reforma in komuna; Volilni sistem in samoupravljanje; Krajevna skupnost — temelj samoupravljanja v komuni; Družbena vloga uprave v raz-

merah samoupravljanja; Štiri leta novega skupščinskega sistema; Nekatera vprašanja nadaljnega razvoja našega skupščinskega in političnega sistema. V tem sklopu, ki ni mehanično ločen od drugih temeljnih problemov, je treba omeniti tudi avtorjeva razmišljanja o vlogi Zveze komunistov v našem samoupravnem sistemu (Vodilna vloga Zveze komunistov se uresničuje v boju za nadaljnji razvoj socialističnih družbenih odnosov; O idejno-političnih nalogah Zveze komunistov Slovenije; Trideset let po ustanovnem kongresu Komunistične partije Slovenije; Samoupravni razvoj in reorganizacija Zveze komunistov). Aktualne so tudi avtorjeve razprave, ki se nanašajo na položaj negospodarskih dejavnosti, davčno politiko, kmetijstvo, probleme mlade generacije in na nekatera vprašanja zunanje politike.

KARL MARX: Kapital, Kritika politične ekonomije. Tretji zvezek, Tretja knjiga: Celotni proces kapitalistične produkcije. Izdal Friedrich Engels. Cankarjeva založba, Ljubljana 1973, 1124 str.

Tretji zvezek Kapitala, najpomembnejšega Marxovega dela, obravnava celotni proces kapitalistične produkcije. Najprej govori o spreminjanju presežne vrednosti v profit in mere presežne vrednosti v profitno mero; v drugem oddelku obravnava proces spreminjanja profita v poprečni profit; sledita oddelka o zakonu tendenčnega padanja profitne mere in o spreminjanju blagovnega kapitala in denarnega kapitala v kapital blagovne trgovine; v petem oddelku analizira delitev profita na obresti in podjetniški dobiček; v šestem in sedmem (zadnjem) oddelku pa razpravlja o spreminjanju presežnega profita v zemljiško rento oziroma o dohodkih in njihovih virih. Delo, ki mu je napisal predgovor F. Engels, je prevedel dr. Ivan Lavrač, redakcija pa je opravil Stane Krašovec s pokojnim Maksom Veselkom.

bibliografija knjig in člankov

Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- LAVRAČ Ivan: Celota Marxovega ekonomskega nauka. Naši razgledi, Lj., 10. maja 1974, št. 9.
- MIRCEV Dimitar: »Radnička anketa« Karla Marxa. Sociologija, Bgd., 1974, št. 1, str. 141—149.
- PAŽANIN Ante: Marxov pojem internacionalnog. V: SOCIJALIZAM i nacionalno pitanje 1970; V: PAŽANIN A.: Filozofija i politika, 1973.
- VRANICKI Predrag: Marksizam i socijalizam. Treći program, Bgd, 1973, št. 2 (17), str. 151—171.
- ZIHERL Boris: Poizkus moralne diskvalifikacije. (Odgovor na odprto pismo Gaja Petrovića /Praxis 1974/1-2/). Komunist, Lj., 22. aprila 1974, št. 16.

II. FILOZOFIJA

- HEGEL G. V. F.: Sistem običajnosti. Treći program, Bgd, 1973, št. 2 (17), str. 541—607.
- PAŽANIN Ante: Blochova socijalno-politička i pravna misao. V: PAŽANIN A.: Filozofija i politika, 1973.
- PAŽANIN Ante: Odnos teorije i prakse kod Kanta. V: PAŽANIN A.: Filozofija i politika, 1973.

III. SOCIOLOGIJA

- BERKOVIC Eva: O regionalnim diferencijacijama u Jugoslaviji. Sociologija, Bgd, 1974, št. 1, str. 5—22.
- BIE Pierre: Neke društvene odrednice politike prema porodici u šest zemalja evropske ekonomske zajednice. Sociologija, Bgd, 1973, št. 3/4, str. 503—512.
- BOSNJAK Vesna: Socijalna politika, socijalni razvoj in potrebe porodice. Sociologija, Bgd, 1973, št. 3/4, str. 395—406.
- : BRAK, porodica i srodstvo u selu. Sociologija sela, Zgb, 1973, št. 40—42.
- BURIC Olivera i sarad.: Istraživanja porodice, braka i domačinstva u Jugoslaviji 1866—1973. Pregled razvoja i bibliografija. Sociologija, Bgd, 1973, št. 3/4, str. 637—724.
- ĐURIĆ Vojislav: Proizvodne inovacije i naši seljaci. Sociologija, Bgd, 1974, št. 1, str. 87—103.

- DYSON William A.: Politika društva prema savremenoj porodici u visoko razvijenim zemljama Zapada. Sociologija, Bgd, 1973, št. 3/4, str. 513—524.
- ERLICH Vera St.: Regionalne razlike u emocionalnoj klimi. Sociologija, Bgd, 1974, št. 1, str. 61—72.
- FIRST-DILIC Ruža: Bračna podjela rada u životnom ciklusu poljoprivredne porodice. Sociologija sela, 1973, št. 40—42, str. 172—182.
- GALESKI Boguslaw: Tradicionalna seljačka porodica. Sociologija sela, 1973, št. 40—42, str. 183—188.
- GEORGIEVSKI Petre: Društveni položaj porodice, uspeh u školovanju i socijalna politika. Sociologija, Bgd, 1973, št. 3/4, str. 555—563.
- GOLOB Matija: Neke karakteristike inovacija u slovenačkim selima kao specifičnom socijalnom ambijentu u okviru jugoslovenskog prostora. Sociologija, Bgd, 1974, št. 1, str. 105—310.
- GORIČAR Jože: Futurologija. Naši razgledi, Lj., 10. maja 1974, št. 9.
- GORIČAR Jože: Razvoj-napredek. Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1974, št. 8.
- GORIČAR Jože: Specializiranost družboslovja. Naši razgledi, Lj., 5. aprila 1974, št. 7.
- GRONSETH Erik: Skica naučnog okvira za životvornu politiku prema porodici. Sociologija Bgd, 1973, št. 3/4, str. 427—442.
- HILL Reuben: Teorija modernih sistema i porodica — suočavanje. Sociologija, Bgd, 1973, št. 3/4, str. 587—608.
- JEROVSEK Janez: Utjecaj okoline na strukturu radne organizacije. V: Sociologija, rada, 1973, str. 505—517.
- MARJANOVIĆ Aleksandar: Sukob u porodici kao uzrok nedonesenosti. Sociologija, Bgd, 1973, št. 3/4, str. 569—578.
- MILIĆ Anđelka: Autonomija porodice kao cilj društvene politike. Sociologija, Bgd, 1973, št. 3/4, str. 443—458.
- MLADENOVIC Marko: Istorijske i ideološke veze socijalne politike i porodice. Sociologija, Bgd, 1974, št. 3/4, str. 459—476.
- : PRISPEVEK k veliki nalogi: Ob 1. demografskem simpoziju. Naši razgledi, Lj., 5. aprila 1974, št. 7.
- PULISELIĆ Stjepan: Osnove sociologije. 6. izd. Zagreb 1974. 403 str. (Biblioteka udžbenici, 59). — sign. II/9109-59.

RIHTMAN-AUGUSTIN Dunja: Tradicionalno mišljenje. Sociologija, Bgd, 1974, št. 1, str. 61—86.

—: SOCIOLOGIJA rada. U red. Ilije Stanojčića i Predraga Radenkovića. Beograd, (Službeni list SFRJ) 1973. 629 + (XVI) str. — sign. II/13.206.

SUVAR Stipe: Potrošačko društvo i potrošački mentalitet. Treći program, Bgd, 1973, št. 2 (17), str. 211—

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOSTVO

AUTOR Oskar: Vzgoja na razpotju. I. Dialogi, Maribor, 1974, št. 2, str. 106—109.

CVETKO Ciril: Možnosti kulture. Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1974, št. 8.

DOLAR Jaro: Ob jubileju Narodne in univerzitetne knjižnice. Naši razgledi, Lj., 10. maja 1974, št. 9.

ERLICH Vera Stein: Kulturne tradicije u ruralnoj Jugoslaviji. Sociologija, Bgd, 1973, št. 3/4, str. 609—617.

FOCHT Ivan: Ukus malograđanina. Treći program, Bgd, 1973, št. 2 (17), str. 267—

GASSET Ortega Y.: Naloga univerze. Dialogi, Maribor, 1974, št. 1, 2, str. 48—56, 109—114.

GRAD Janez: Dopolnilno izobraževanje na področju avtomatske obdelave podatkov. Raziskovalec, Lj., 1974, št. 3, str. 101—102.

GRADISNIK Janez: Solženicin in drugi. Prostor in čas, Maribor, 1974, št. 3/4, str. 231—233.

—: IDEJNE osnove samoupravne socialistične preobrazbe vzgoje in izobraževanja. Komunist, Lj., 25. febr. 1974, pos. izd.

ILIĆ Miloš: Primitivni savremeni čovek. Treći program, Bgd, 1973, št. 2 (17), str. 251—

KOHOUT Pavel: Brezpraven, zamolčan. Odprto pismo češkega pisatelja njegovemu ministru za kulturo. Prostor in čas, Maribor, 1974, št. 3/4, str. 234—239.

LAH Avguštin: Visoko šolstvo na preizkušnji. Naši razgledi, Lj., 5. aprila 1974, št. 7.

LEBIN D.: Socialistična ekonomska integracija in znanstveno-tehnična revolucija. Raziskovalec, Lj., 1974, št. 3, str. 87—89.

LEŠNIK Rudi: Kakršna družba, takšna vzgoja in učitelj. Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1974, št. 8.

LUCEV Ivan: Socijalni karakter i politička kultura. Sociologija, Bgd, 1974, št. 1, str. 23—44.

MAKSIMOV Vladimir: Pismo pisateljskemu društvu. Prostor in čas, Maribor, 1974, št. 3/4, str. 240—

MILIĆ Anđelka: Vaspitna funkcija porodice i odlazak roditelja na rad u inostranstvo. Sociologija sela, Zgb, 1973, št. 40—42., str. 131—143.

—: OSNUTEK Zakona o izobraževalnih skupnostih. Občan, Lj., 11. aprila 1974, št. 9—12.

—: (PRVI) I. jugoslovanski seminar o uporabi računalnikov v knjižnicah. Maribor, 8.—9. febr. 1973. Zbornik referatov. Ured. Jože Kokole. Ljubljana, Partizanska knjiga — Znanstveni tisk 1973. 134 + (IX) str. — sign. P III/2937.

SELAN Marko: Zbiranje sredstev za program RSS v letu 1974. Raziskovalec, Lj., 1974, št. 3, str. 93—94.

SOKOLOVIĆ Džemal: Kultura između nužnosti in slobode. Sociologija, Bgd, 1974, št. 1, str. 45—61.

—: STALIŠČA in sklepi o idejnopoličnih vprašanjih raziskovalnega dela in visokega šolstva v samoupravni socialistični družbi. Komunist, Lj., 1974, 15. aprila 1974, pos. pril.

—: ŠTATENBERG '73. Dialogi, Maribor, 1974, št. 2, str. 118—126.

TRČEK Jože: Nekaj psiholoških vidikov nove matematike. Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1974, št. 8.

UNGAR Marjan: Nekaj izkušenj v povezanju kulture z izobraževanjem odraslih. Dialogi Maribor, 1974, št. 2, str. 120—123.

—: ZNANSTVENIKI o znanosti. . . Kidričevi nagrajenci. Naši razgledi, Lj., 19. april 1974, št. 8.

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

PEČUJLIĆ Miroslav: Politika. Vrednosne orientacije. Treći program, Bgd, 1973, št. 2 (17), str. 9—14.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

BALTIĆ Milutin: Kakšna naj bo sindikalna organizacija? Komunist, Lj., 29. apr. 1974, št. 17.

BIJEDIĆ Džemal: Smernice del ZIS: ustava in sklepi X. kongresa ZKJ. Delo, Lj., 18. maja 1974.

KARDELJ Edvard: ZK odraža razpoloženje delavcev. Komunist, Lj., 15. aprila 1974, št. 15.

PETROVIĆ Dušan-Šane: Moč združenega dela. Komunist, Lj., 29. aprila 1974, št. 17.

PLANINC Milka: Odločno na Titovi poti socialističnega samoupravljanja, bratstva, enotnosti in politične neuvrčenosti. Komunist, Lj., 15. aprila 1974, št. 15.

SALI Franc: V krajevne skupnosti več možnosti za samopravo. I, II. Komunist, Lj., 29. aprila, 6. maja 1974, št. 17, 18.

- SOSKIC Budislav: Nujnost delovanja na celotni ideološki fronti. *Komunist*, Lj., 22. aprila 1974, št. 16.
- TITO: Položaj v državi je dober. *Komunist*, Lj., 8. aprila 1974, št. 14.
- TITO: Naša moč je v naši enotnosti. *Komunist*, Lj., 1974, št. 16.
- TITO: Utrjevati moramo bratstvo in enotnost narodov in narodnosti. *Delo*, Lj., 17. maja 1974.
- TITO: Služba varnosti je deležna vse podpore delovnih ljudi. *Delo*, Lj., 18. maja 1974.
- VIDAKOVIĆ Zoran: Radniška klasa i društvena moč. Treci program, Bgd, 1973, št. 2 (17), str. 29—151.
- VINDIŠAR Pavel: Socialne razlike se približujejo prirodi socialističnih odnosov. *Komunist*, Lj., 22. aprila 1974, št. 16.
- VLASKALIC Tihomir: Trdno enotni v smeri ZKJ in Titovi politiki. *Komunist*, Lj., 29. april 1974, št. 17.

5. Mednarodni odnosi:

- : (CONA B): Kot DeGASPERI. Stališče italijanskih novinarjev (: iz strank levega centra :) v Furlaniji-Juljski Krajini. — CUFFARO A.: Neprimerne špekulacije. Stališče italijanskih komunistov ob potezah italijanske vlade glede nekdanje cone B. Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1974, št. 8.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- : ENOTNOST jugoslovanskega trga: s posvetovanja na XII. občnem zboru zveze ekonomistov Slovenije. I. Naši razgledi, Lj., 10. maja 1974, št. 9.
- GRIVČEV Vasil: Načrti eno — praksa drugo. *Komunist*, Lj., 29. aprila 1974, št. 17.
- STOJANOVIĆ Radmila: Optimalna strategija privrednog razvoja. Na primeru male socialističke zemlje. Beograd, Savremena administracija & Institut za ekonomska istraživanja 1973. 286 + (I) str. — sign. II/13.208.

- TURK Ivan: Uvod v ekonomiko delovne organizacije. Kranj, Moderna organizacija 1974. 316 str. — sign. III/2946.
- VOGELNIK Dolfe: Uvod v socialnoekonomsko statistiko. Izd. Ekonomska fakulteta v Ljubljani. Ljubljana, Univerza 1974. (III) + 648 str. — sign. II/13.212.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

- DŽINIĆ Firdus: Regionalne razlike u kontaktu građana sa sredstvima masovnog komuniciranja. *Sociologija*, Bgd, 1974, št. 1, str. 131—140.
- KRAIGHER Sergej: Poslanstvo časnikarstva v samoupravni socialistični družbi. *Komunist*, Lj., 29. aprila 1974, št. 17.
- RUS Veljko: Sistemi komuniciranja u radnim organizacijama. V: *Sociologija rada*, 1973, str. 417—491.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- JERI Janko: Zgodovinske korenine tržaškega vprašanja. Naši razgledi, Lj., 5. aprila 1974, št. 7.
- KALAN Filip: Naj ne bo pozabljeno. Ob 30. letnici prvega kongresa slovenskih kulturnih delavcev. Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1974, št. 8.
- KLOPČIĆ France: K petdesetletnici prvojunjskega spopada v Trbovljah. Teze. Naši razgledi, Lj., 10. maja 1974, št. 9.
- LIŠKA Janko: Zgodovinska noč na Čebinah. *Komunist*, Lj., 15. apr., 29. aprila, 6. maja 1974, št. 15, 17, 18.
- POLJASK Tone: Urejanje vprašanj med narodno oblastjo in cerkvijo. *Komunist*, Lj., 22. aprila 1974.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- SPORER-ANDRIČEVIĆ Željka — Ruža First-Dilić: Bibliografija radova o braku, porodici i srodstvu u seoskim sredinama, 1945—1973. *Sociologija sela*, 1973, št. 40—42.

UDC 001.2:327

BENKO, dr. Vlado: Problems in the science of international relations
Teorija in praksa, Vol. 11, No. 5/, Ljubljana 1974, p. 605—621

In the first part of the article, the author deals with the questions which are most relevant for the constituting of the discipline of international relations, foremost, the definition of the subject that is studied and its relations to other disciplines which study international relations from other aspects. Finally, he deals with the question: Which is, or should be, the »specific aspect« of studying, which would give this science the character of autonomy and coherence. The second part of the article is devoted to a critical analysis of the orientations and approaches to the study of international relations in bourgeois theories. In addition, the author argues that an analysis of the processes, which occur within the international community from the bourgeois capitalist and industrial revolution onwards, is of central importance for the articulation of a theory of international relations.

UDC 328 (497.1):327

PETRIC, dr. Ernest: International relations in the new Constitution
Teorija in praksa, Vol. 11, No. 4 and 5/6, Ljubljana 1974, p. 628—638

The new Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia encroaches upon the problems of foreign policy and international relations with a number of constitutional principles and stipulations in the Federal Constitution and the Constitutions of the Republics. The constitutional principles provide the fundamental orientation of Yugoslavia's foreign policy and the goals of our country in international relations, which is the constitutional obligation of all factors that cooperate in the realization of international relations of the SFR of Yugoslavia, from the Federation, the Republics all the way to the individual citizen. In a selfgoverning socialist multinational federation it is particularly important how to determine, on the basis of the constitution, the rights and the obligations among the factors in international relations, particularly so between the Federation and the Republics or, accordingly, the autonomous regions. The new Constitution of the SFR of Yugoslavia regulates these questions, which are important in any federation, in a very consistent and specific manner. This is done in such a way as to guarantee unity and a coordinated behavior of the SFR of Yugoslavia in international life, in spite of the wide initiative and the participation of numerous factors in the sphere of international relations.

UDK 001.2:327

**BENKO, dr. Vlado: Problemi znanosti o mednarodnih odnosih
Teorija in praksa, Ljubljana 1974, let. 11, št. 5—6, str. 605—621**

V prvem delu razprave obravnava pisec vprašanja, ki so najbolj relevantna za konstituiranje discipline mednarodnih odnosov — in sicer opredelitev predmeta proučevanja, razmejitev te discipline od drugih disciplin (ki iz različnih zornih kotov posegajo v mednarodne odnose) in končno: kateri je ali pa naj bi bil tisti »specifični kot« v proučevanju, ki daje tej znanosti značaj avtonomnosti in koherentnosti. Drugi del razprave je posvečen kritičnemu razmisleku o usmeritvah in pristopih k mednarodnim odnosom v meščanskih teorijah ter utemeljevanju stališča, da je za oblikovanje teorije mednarodnih odnosov ključnega pomena analiza procesov, ki potekajo v mednarodni skupnosti od meščanske kapitalistične in industrijske revolucije naprej.

UDK 328 (497.1):327

**PETRIČ, dr. Ernest: Mednarodni odnosi v novi ustavi
Teorija in praksa, Ljubljana 1974, let. 11, št. 4, in 5—6, str. 628—638**

Nova ustavna ureditev SFRJ z vrsto ustavnih načel in določil v zvezni in republiških ustavah posega v problematiko zunanje politike in mednarodnih odnosov. V ustavnih načelih je načrtana temeljna usmeritev zunanje politike SFRJ in cilji naše države v mednarodnih odnosih, kar je ustavna obveza vseh dejavnikov, ki sodelujejo v uresničevanju mednarodnih odnosov SFRJ od federacije, republik pa vse do posameznika. V samoupravni socialistični večnacionalni federaciji je še posebej pomembno, kako ustavno razmejiti pravice in dolžnosti med dejavniki mednarodnih odnosov, zlasti med federacijo in republikami oz. avtonomnimi pokrajinami. Nova ustavna ureditev SFRJ na zelo konsistenten in specifičen način ureja ta vprašanja, ki so pomembna v katerikoli federaciji, in sicer tako, da je ob široki iniciativi in udeležbi številnih dejavnikov v mednarodnih odnosih vendarle zagotovljena enovitost in usklajenost nastopanja SFRJ v mednarodnem življenju.

SPOŠTOVANI NAROČNIKI!

Vljudno naprošamo vse tiste delovne organizacije in posameznike, ki doslej še niso utegnili poravnati naročnine za leto 1974, da to store čimprej, vsekakor pa pred poletnimi počitnicami. S svojim nakazilom boste prispevali zelo dragocen delež za redno in nemoteno izhajanje revije (in nam seveda tudi prihranili izdatke za ponovno terjatev). Za razumevanje se vam že vnaprej zahvaljujemo.

Uredništvo in uprava revije
»Teorija in praksa«

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Tematski številki: 1. Multinacionalne družbe v svetu;

2. Samoupravljanje pri nas in v svetu

Anton Bebler: Vojaški vidiki neuvrščenosti

Maca Jogan: Nekateri problemi odnosa sociologije do družbene prakse

Janez Pečar: »Profesionalizacija« in »politizacija« v nadzorstvu

Lojze Sočan: Gospodarska gibanja in zunanjetrgovinski intervencionizem Jugoslavije

Tone Brejc: Problemi rehabilitacije prizadetih oseb pri nas in v svetu

Marko Kos: O mestu in vlogi tehniške inteligence

Vladimir Goati: Ideologija in družbeni konflikti

Jokica Hadži Vasileva: Družbeni dejavniki socialističnih usmeritev v Afriki

Boris Dolničar: Med politiko in javnim obveščanjem